

Arkiv

FÖR STUDIER I ARBETARRÖRELSENS HISTORIA · NR 86–87

Jens Rydgren

Varför inte i Sverige?

Den radikala högerpopulismens relativa misslyckande

Ett samtal mellan Palme och Kissinger

Anders Kjellberg

Ett nytt fackligt landskap – i Sverige och utomlands

Som en service till våra läsare
tillgängliggör vi den slutsålda
Arkiv 86–87,
ombruten och översedd,
som gratis elektronisk resurs.

Arkiv

för studier i arbetarrörelsens historia utgiven av
Sällskapet för studier i arbetarrörelsens historia.

Box 1559, 221 01 Lund, 046-13 39 20

E-post: arkiv@arkiv-forlag.m.se Förlagets hemsida: www.arkiv.nu

INNEHÅLL nr 86-87

JENS RYDGREN

Varför inte i Sverige?

Om den radikala högerpopulismens relativa misslyckande

I

Ett samtal mellan Palme och Kissinger

35

ANDERS KJELLBERG

Ett nytt fackligt landskap – i Sverige och utomlands

44

Redaktion

Sven Hort (redaktör) 08-608 40 09

Karin Frisendahl (adm. red.) 046-13 39 20

Gunnar Olofsson (ansv. utg.) 0470-70 87 63

Bernt Kennerström

Redaktionskommitté

Lars Björlin, Mats Dahllkvist, Bengt Furåker,

Anders Kjellberg, Boel Lindberg, Tom Olsson,

Bengt Sandin, Sune Sunesson.

Administration

Postadress: Arkiv, Box 1559, 221 01 Lund

Gatuadress: L Gråbrödersg. 3c i.p.g., Lund

Tel: 046-13 39 20 Fax: 046-13 39 29

E-post: arkiv@arkiv-forlag.m.se

Hemsida: www.arkiv.nu

Prenumeration

120:- för tre häften, 225:- för sex häften

Stödprenumeration: 250:-

Lösnummer: 50:-

Postgiro: 53 85 44-8, Arkiv förlag

Bankgiro: 643-8717

Omslag: Leif Thollander

Sättning: Karin Frisendahl

Tryck: Grafikerna Livréna i Kungälv

Utgivningsort: Lund 2002

ISSN 0436-8919

HÖGERPOPULISMEN

etablerade sig på den rikspolitiska scenen i Sverige för drygt tio år sedan, i 1991 års val, med ny demokrati, men partiet försvann ur riksdagen nästan lika snabbt som det hade uppenbarats sig. Framväxten av nya högerpopulistiska alternativ i Sverige efter 1994 års val, och särskilt i 2002 års val, behandlas i detta nummer av tidskriften utifrån ett europeiskt jämförande perspektiv av *Jens Rydgren*.

En nyöversatt, tidigare hemligstämplad amerikansk uppteckning av ett samtal mellan Henry Kissinger och Olof Palme i Helsingfors 1975 introduceras av *Anders Stephanson* i ett samarbete med den italienske historikern Mario del Pino.

Anders Kjellberg återvänder till ett tema han tidigare analyserat i nr 69-70 av denna tidskrift: stabilitet och förändring i den fackliga anslutningsgraden.

Varför inte i Sverige? Om den radikala högerpopulismens relativa misslyckande

JENS RYDGREN

Inledning

Under de senaste femton åren har en ny partifamilj vuxit fram i Västeuropa: den radikala högerpopulismen, företrädd av bland annat det franska Front National, det österrikiska FPÖ och Dansk Folkeparti. Dessa partier förenas av vissa doktrinära och retoriska kärnpunkter, främst etnisk nationalism (eller i vissa fall regionalism), främlingsfientlighet, en auktoritär syn på sociokulturella frågor (t.ex. familjepolitik och ”lag och ordning”) och en populistisk kritik av det politiska etablissemanget.

Forskningen om dessa partier var under många år i avsaknad av ett komparativt perspektiv. Man studerade ett parti i taget, utan att försöka teckna en mer heltäckande bild av fenomenet. Detta resulterade – i bästa fall – i bra empiriska beskrivningar av de enskilda partierna, deras historia och väljare, men erbjöd teoretiskt underutvecklade förklaringar till att partierna hade uppstått. Då man läser dessa fallstudier upptäcker man att de ofta motsäger varandra på just den punkten – det som i en fallstudie utmålas som en huvudförklaring till framväxten av radikala högerpopulistiska partier (RHP-partier) motsägs av andra fallstudier. Kort sagt, avsaknaden av ett komparativt perspektiv resulterade ofta i *ad hoc*-teoretiseringar.

Situationen har dock förbättrats sedan mitten av 1990-talet. Betz och Kitschelt, bland andra, har publicerat mer sofistikerade komparativa studier.¹ Trots denna utveckling finns det fortfarande en tendens att ge för stor vikt åt så kallade positiva fall (länder där det har vuxit fram väljarmässigt lycko-

Denna uppsats är en bearbetad, utökad och uppdaterad version av min artikel ”Radical right populism in Sweden: still a failure, but for how long?” som trycktes i *Scandinavian Political Studies*, 25 (1): 27–56.

samma RHP-partier), samtidigt som man i stor utsträckning har ignorerat de negativa fallen, de länder där RHP-partier inte har lyckats vinna valjarframgångar.² Ändå vet vi att negativa fall är lika viktiga som positiva fall i komparativa analyser.

Den här uppsatsen kommer att behandla Sverige som ett negativt fall. Sedan ny demokrati, som efter framgången i 1991 års riksdagsval föll sönder och försvann ur det politiska rampljuset 1994, har det inte funnits något väljarmässigt framgångsrikt RHP-parti i Sverige – även om sverigedemokraterna gick fram i årets riksdagsval till 1,4 procent av rösterna. Partiet lyckades även vinna över fyrtio mandat i olika kommunfullmäktige, främst i Skåne och övriga södra Sverige. Detta är emellertid inte särskilt imponerande ur ett samtida västeuropeiskt perspektiv, och man kan på goda grunder fortfarande se Sverige som ett negativt fall. Vad beror då denna avvikelse på? Varför avviker Sverige från den västeuropeiska trenden? Jag kommer att försöka besvara denna frågeställning genom att undersöka några av de faktorer som tidigare forskning har ansett vara viktiga förklaringar till uppkomsten av RHP-partier i andra länder. Saknas dessa faktorer i det svenska fallet, eller finns det andra faktorer som motverkar deras effekt? Genom att besvara den typen av frågor vill jag uppnå två syften. För det första vill jag närma mig en möjlig förklaring till att Sverige utgör ett undantag i det här fallet. För det andra möjliggör detta förfaringsätt att jag kritiskt kan bedöma de tidigare förklaringarnas giltighet. Om samma förklaringsfaktorer också har varit uppfyllda i Sverige, är det i min mening berättigat att ställa frågan huruvida vi fortfarande kan betrakta dem som generellt giltiga.

Eftersom denna artikel behandlar en specifik partifamilj, och en tämligen ny sådan, är det av yttersta vikt att noggrant definiera denna familj – så att det är möjligt att få en bild av vilka partier som bör räknas dit. Detta är ännu viktigare med tanke på att det saknas enighet om vilken definition som bör användas.³ Man kan kortfattat sammanfatta min definition på följande sätt: RHP-partier är

1. H-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, London, 1994; H. Kitschelt, *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*, Ann Arbor, 1995.

2. Se emellertid U. Backes och C. Mudde, "Germany: Extremism without successful parties, *Parliamentary Affairs*, 53 (3): 457–468, 2000; R. Eatwell, "Why has the extreme right failed in Britain?", i P. Hainsworth (red.), *The Extreme Right in Europe and the USA*, London, 1992; R. Eatwell, "The extreme Right and British exceptionalism: the primacy of politics", i P. Hainsworth (red.), *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to the Mainstream*, London, 2000; och C. Mudde och J. Van Holsteyn, "The Netherlands: Explaining the Limited Success of the Extreme Right", i P. Hainsworth, *The Politics of the Extreme Right*.

3. C. Mudde, "The war of words. Defining the extreme right party family", *West European Politics*, 19 (2), 1996: 225–248.

sociokulturellt auktoritära, anti-pluralistiska och populistiska partier som är orienterade mot en idealiserad bild av det förflutna. Deras ideologi baseras på föreställningen om "den naturliga ordningen", som anses vara hotad av ett flertal faktorer, av vilka invandring är den viktigaste. De ideologiska kärnpunkterna är etnisk nationalism (eller regionalism),⁴ främlingsfientlighet, "lag och ordning" och populistisk kritik av "den politiska klassen". De är radikala, eller extrema, på grund av sin monistiska, eller anti-pluralistiska, grundinställning. De brister med andra ord i respekten för de pluralistiska grundvärderingarna, ibland kallade demokratiska värderingar. De är däremot inte uttalat motståndare till demokratin som idé, även om de hävdar att dagens demokrati – och ofta representativ demokrati i allmänhet – fungerar dåligt. De hävdar snarare att de är företrädare för den "sanna" demokratin, och att det är det politiska etablissemangen som är odemokratiskt. Deras demokratisyn är dock populistisk. Liksom delvis den etniska nationalismen bygger populismen som ideologi på föreställningen om ett homogent folk som delar grundläggande värderingar, värderingar som dessutom ses som sunda och "ursprungliga" så länge de inte grumlats och förvrängs av den "depraverade politiska klassen". I den radikala högerpopulismens fall baseras kriterierna för "folket" på etnicitet: bara de som delar samma förflutna – ett förflutet som alltid är idealiserat – räknas dit. Interna konfliktlinjer och intressekonflikter inom folket nedtonas av populistiska partier och rörelser.⁵ De är slutligen höger, främst när det gäller sociokulturella frågor, där de för fram auktoritära och partikularistiska svar på frågor som rör invandring, medborgarskap, lag och ordning, familjen, osv. När det gäller ekonomiska frågor är bilden mer oklar, och de förekommer betydande skillnader mellan de olika radikala högerpopulistiska partierna. Generellt kan man dock säga att de har gått från en uttalad nyliberal hållning under 1980-talet mot en protektionistisk mittenposition under 1990-talet. Frihandeln har alltmer kommit att underordnas nationella intressen, och förespråkas bara så länge den inte hotar "den nationella identiteten". Man kan avslutningsvis säga att den etniska nationalismen är den viktigaste ideologiska kärnan för de radikala högerpopulistiska partierna, vilket medför att de är motståndare till allt som anses vara ett hot mot den unika "nationella identiteten"

4. Anthony Smith skiljer mellan två typer av nationalism: territoriell nationalism och etnisk nationalism. Medan territoriell nationalism utmärks av en syn på nationen som en rationell organisation, ser den etniska nationalismen den som en organisk, historisk och kulturell sammanslutning, som hålls ihop genom familjelika solidaritetsband. A. D. Smith, *National Identity*. London, 1991.

5. För en mer utförlig diskussion och beskrivning av populismen, se M. Canovan, *Populism*. London, 1981; G. Ionescu och E. Gellner (red.), *Populism. Its Meaning and National Characteristics*. London, 1969; P. Taggart, *Populism*. Buckingham, 2000.

eller ”nationalkaraktären”, oavsett om det rör sig om invandring och ”mångkulturalisering” eller politisk (EU) eller ekonomisk globalisering (multinationella företag). Invandringsfrågan, där de intar en mycket restriktiv hållning, har sedan 1980-talet varit den viktigaste frågan för dessa partier, och deras främlingsfientliga retorik har varit ett av de allra mest karakteristiska dragen.⁶

Jag vill med andra ord hävda att dagens RHP-partier är en blandning av högerextremism och traditionell populism.⁷ De delar sin starka etniska nationalism och främlingsfientlighet – liksom mer generellt sin anti-pluralism – med högerextrema partier och grupperingar, och har sin populism gemensamt med rena protestpartier.⁸

I och med att öppet anti-demokratiska högerextrema partier saknar förmågan att locka väljare som är kritiska till det politiska etablissemangen men ändå tror på demokratin som idé har de svårt att undfly politisk marginalisering.⁹ Rena protestpartier saknar å andra sidan ofta en ”positiv” dragningskraft, vilket vanligtvis gör dem kortlivade. Genom att kombinera dessa två komponenter kan emellertid RHP-partierna, under speciella omständigheter, attrahera ett betydande och ibland relativt bestående folkligt stöd.

Återstoden av denna artikel är uppdelad i tre huvudavsnitt. I det första kommer jag att identifiera och diskutera några av de faktorer som har presenterats av tidigare forskning som förklaringar till uppkomsten av väljarmässigt framgångsrika RHP-partier. Dessa kommer i det tredje avsnittet att diskuteras i anslutning till det svenska fallet, som innan dess har presenterats i avsnitt nummer två. Slutligen kommer jag att i den avslutande diskussionen föreslå ytterligare förklaringsfaktorer, som i min mening förtjänar större uppmärksamhet i forskningen kring RHP-partier. Frågan huruvida ett väljarmässigt framgångsrikt svenskt RHP-parti kan komma att växa fram inom en snar framtid kommer att diskuteras genom hela artikeln. Av störst relevans i detta sammanhang är frågan huruvida sverigedemokraterna kan komma att flytta fram sina positioner ytterligare.

6. För en utförligare definition av den radikala högerpopulismen, se kapitel 1 i J. Rydgren, *The Populist Challenge. Political Protest and Ethno-Nationalist Mobilization in France*. New York och Oxford, 2003.

7. Proportionerna mellan dessa två komponenter kan dock skilja sig åt mellan olika RHP-partier. Jörg Haiders FPÖ är t.ex. mer populistiskt än Vlaams Blok. Jmf. Y. Mény och Y. Surel, *Par le peuple, pour le peuple. Le populisme et les démocraties*. Paris, 2000, s 257.

8. Jmf. M. Fennena, ”Some conceptual issues and problems in the comparison of anti-immigrant parties in Western Europe”, *Party Politics*, 3 (4): 473–492, s 486.

9. Jmf. A. Schedler, ”Anti-political-establishment parties”, *Party Politics*, 2 (3): 291–312.

Förklaringar till framväxten av radikalhögerpopulism

Detta avsnitt kommer att baseras på Betz och Kitschelts arbeten, som enligt min mening erbjuder de mest sammanhängande och teoretiskt utvecklade förklaringarna. De är dessutom komparativa.¹⁰

Både Betz och Kitschelt menar att framväxten av RHP-partierna till stor del är en följd av övergången från en industriell till en postindustriell ekonomi. Denna övergång ses som en djupgående transformationsprocess som rör de socioekonomiska och sociokulturella strukturerna i de utvecklade västeuropeiska länderna.¹¹

Övergången från det industriella till det postindustriella samhället utmärks enligt Betz av upplösning, fragmentering och differentiering, som i sin tur är resultatet av individualisering. Enligt Betz påverkar den här typen av processer även kulturerna i de samtida västeuropeiska länderna. Etablerade miljöer, subkulturer och institutioner har på senare tid eroderat och i många fall försvunnit. Detta innebär enligt Betz att de faktorer som traditionellt skapat och vidmakthållit kollektiva identiteter har försvunnit, vilket har resulterat i att de mer varaktiga och stabila identiteterna har fått ge vika för "ett flöde av kontextualiserade identiteter".¹²

I en sådan situation har det kulturella kapitalet blivit allt viktigare. Flexibilitet och individuellt entreprenörskap har blivit viktiga egenskaper för människors förmåga att anpassa sig till de snabba förändringarna i de västeuropeiska

10. Även andra har försökt att förklara till uppkomsten av RHP-partier ur ett komparativt perspektiv. Dessa artiklar återfinns inte sällan som introduktions- eller sammanfattningskapitel i antologier över fallstudier av enskilda länder. Se t.ex. H-G. Betz, "Introduction", i H-G. Betz, och S. Immerfall (red.) *The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. New York, 1998; K. von Beyme, "Right-wing extremism in post-war Europe", i K. von Beyme (red.), *Right-Wing Extremism in Western Europe*. London, 1988; R. Eatwell, "The rebirth of the 'extreme right' in Western Europe?", *Parliamentary Affairs*, 53 (3): 407–425; P. Hainsworth, "Introduction. The cutting edge: the extreme right in post-war Western Europe and the USA", i P. Hainsworth (red.), *The Extreme Right in Europe and the USA*. London, 1992; P. Hainsworth, "Introduction: the extreme right", i P. Hainsworth (red.), *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to the Mainstream*. London, 2000; L. Weinberg, "Introduction", i P. H. Merkl och L. Weinberg (red.), *Encounters with the Contemporary Radical Right*. San Fransisco, 1993.

11. H-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*, s 26f. Även Ignazi och Inglehart presenterar liknande förklaringar. P. Ignazi, "The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe", *European Journal of Political Research*, 22: 3–34; P. Ignazi, "The crisis of parties and the rise of new political parties", *Party Politics*, 2 (4): 549–566; R. Inglehart, *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. New Jersey, 1997. Se även J. Rydgren, *The Populist Challenge*.

12. H-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*, s 29.

samhällena. Enligt Betz kan man därför förmoda att de som besitter dessa egenskaper kommer att återfinnas bland det postindustriella samhällets ”vin-nare”.¹³ Samhällsutvecklingens ”förlorare”, de som saknar förmågan att hantera den accelererande ekonomiska, sociala och kulturella moderniseringsprocessen och de som sitter fast i arbetslöshet, riskerar att falla ner i en ny underklass, där de med Betz ord kan finna sig vara ”överflödiga och utan nytta för samhället”.¹⁴

Denna situation kan skapa förutsättningar för framväxten av RHP-partier av tre olika anledningar. För det första kan många av postindustrialiseringsprocessens förlorare antas uppleva osäkerhet, frustration, oro, förbittring och kanske avundsjuka.¹⁵ Under vissa betingelser kan dessa känslotillstånd kanaliseras i ett ökat stöd för politiska idéer som betonar nödvändigheten av att återvända till ”de traditionella värdena”. För det andra har många blivit alltmer missnöjda och besvikna som en följd av de etablerade politiska partiernas reella eller upplevda oförmåga att hantera postindustrialiseringens baksidor. Detta missnöje kan skapa en god grund för missnöjespartier att vinna proteströster. För det tredje finns det indikationer på att fragmenteringen och individualiseringen, som följer i postindustrialiseringens spår, leder till minskad betydelse för traditionella politiska konfliktdimensioner, inte minst för den ekonomiska höger-vänster-dimensionen. Denna situation kan skapa ett ökat utrymme för partier som driver nya, alternativa frågor – t.ex. invandringsfrågan.¹⁶

Även Kitschelt utgår från övergången från industriell till postindustriell ekonomi, även om han till skillnad från Betz, som till största delen fokuserar på känslor, främst tar fasta på förändrade politiska preferenser. Kitschelts förklaringsmodell grundas på antagandet – som också får ett visst empiriskt stöd – att den senaste samhällsförändringen har resulterat i en ny fördelning av väl-jarnas preferenser. Enligt Kitschelt har det vuxit fram ett begränsat men väsentligt stöd för en kombination av etnocentriska, auktoritära och ekono-miskt nyliberala politiska budskap i de västeuropeiska länderna, och framförallt hos de sociala skikt som har märkt av försämrade livschanser.¹⁷ På grundval av detta menar Kitschelt att väljarstödet för RHP-partierna är starkare än genomsnittligt hos arbetare (främst metallarbetare), lägre tjänstemän och småborgerliga grupperingar som hantverkare och lågutbildade egenföretagare. Detta innebär att RHP-partierna måste presentera sig som både höger-auktoritära och pro-kapitalistiska för att maximera sitt väljarstöd.¹⁸

13. H.-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*, s 29f.

14. H.-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*, s 32.

15. H.-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*, s 33.

16. H.-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*, s 34 f. Se även J. Rydgren, *The Populist Challenge*.

17. H. Kitschelt, *The Radical Right*, s 5.

Vid sidan av detta har enligt Kitschelt övergången från en industriell till en postindustriell ekonomi, med den polarisering mellan vinnare och förlorare och nedgång i etablerade former av politisk massorganisering som den har fört med sig, skapat en grogrund för social oro. Denna kan under vissa betingelser utnyttjas av främlingsfientliga politiska entreprenörer.¹⁹ Även främlingsfientlighet är därför enligt Kitschelt en delförklaring till framväxten av RHP-partierna.

Huruvida ett RHP-parti lyckas etablera sig beror emellertid även på parti-systemets möjlighetsstruktur. För att lockas rösta på ett nytt politiskt parti, ett RHP-parti i det här fallet, måste väljarna först vara missnöjda med de traditionella höger- och vänsterpartierna.²⁰ Omfattningen av missnöjet med de etablerade partierna beror i sin tur på avståndet dem emellan i den politiska rummen: en konvergens mellan de etablerade partierna skapar en möjlighet för RHP-partierna. I en sådan situation ser många väljare ingen egentlig skillnad mellan de etablerade partierna, vilket gör dem mer mottagliga för RHP-partiernas populistiska budskap om den politiska klassens homogenitet.²¹

Man kan därmed säga att framväxten av RHP-partierna enligt Betz och Kitschelt beror på övergången från industrialism till postindustrialism, vilket implicerar att inget RHP-parti kan förväntas uppstå i samhällen som fortfarande utmärks av industrialism. Denna förändringsprocess har lett till

1. förändrade politiska preferenser för stora väljargrupper, dvs. ökad förekomst av högerauktoritära preferenser, samt
2. ökad frustration, osäkerhet, missnöje och oro hos de väljare som har förlorat på samhällsförändringen.

Det senare implicerar att protestdimensionen har betydelse för framväxten av RHP-partier. Huruvida protestdimensionen aktiveras eller inte beror till stor del på graden av konvergens mellan de etablerade partierna. Slutligen anses främlingsfientlighet vara en bidragande om än inte tillräcklig orsak.

Vid sidan av de förklaringsfaktorer som förts fram av Betz och Kitschelt har andra argumenterat för att framväxten av RHP-partierna kan förklaras av:

18. Som många andra har noterat överdrev Kitschelt betydelsen av pro-kapitalistiska och nyliberala attityder. Under 1990-talet har allt fler RHP-partier rört sig i riktning mot en protektionistisk center- eller till och med vänsterposition på den ekonomiska skalan. Se t.ex. P. Perrineau, *Le Symptôme Le Pen. Radiographie des électeurs du Front National*. Paris, 1997 och J. Rydgren, *The Populist Challenge*.

19. H. Kitschelt, *The Radical Right*, s 273.

20. H. Kitschelt, *The Radical Right*, s 14f.

21. H. Kitschelt, *The Radical Right*, s 16f.

1. *En högerauktoritär reaktion.* Framväxten av RHP-partierna ses som en reaktion mot det ökade utrymmet för ekologiska partier och de nya vänsterpartierna, samt mot de frågor som dessa partier representerar. Enligt detta perspektiv mobiliserar RHP-partierna och de nya vänsterpartierna väljare på samma frågor, där de intar motsatta ståndpunkter.²²
2. *Den ekonomiska krisen och den höga arbetslösheten.* Denna situation antas ha lett till ökad frustration hos många väljare, en frustration som sedan har fått sitt utlopp i främlingsfientlighet och andra typer av högerauktoritära manifestationer.
3. *Valsystemets karaktär.* Ett proportionellt valsystem befrämjar framväxten av RHP-partier. Dessa har också större chans att få sitt första genom-brott i politiska val av lite mindre betydelse, t.ex. lokalval eller val till Europaparlamentet.²³
4. *Erfarenhet av folkomröstningar som går tvärs emot etablerade partiskiljelinjer.* En sådan erfarenhet antas påskynda nedgången i andelen väljare med stark partiidentifikation, vilket i sin tur kan skapa ett ökat utrymme för nya partier.²⁴

Man kan därmed slå fast att framväxten av RHP-partier enligt forskningen på området möjliggörs av:

1. En postindustriell ekonomi.
2. Upplösning av etablerade identiteter, fragmentering av kulturen, samt multikulturalisering.
3. Framväxten, eller den ökade betydelsen av, en sociokulturell politisk konfliktdimension.
4. Omfattande politiskt missnöje.
5. Konvergens mellan de etablerade partierna.
6. Främlingsfientliga attityder hos väljarna.

22. R. Karapin, "Radical-Right and Neo-Fascist Political Parties in Western Europe", *Comparative Politics* 30 (2): 213–232, 1998.

23. Se t.ex. P. Ignazi "Un nouvel acteur politique", i N. Mayer och P. Perrineau (red.), *Le Front National à découvrir*. Paris, 1996, s 67.

24. Jmf. J. G. Andersen och T. Bjørklund, "Structural changes and new cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway", *Acta Sociologica*, 33 (3): 195–217; J. G. Andersen och T. Bjørklund, "Radical right-wing populism in Scandinavia: from tax revolt to neo-liberalism and xenophobia", i P. Hainsworth *The Politics of the Extreme Right*.

7. Ekonomisk kris och arbetslöshet.
8. En reaktion mot framväxten av gröna partier och nya vänsterpartier och rörelser.
9. Ett proportionellt valsysteem.
10. Erfarenheten av en folkomröstning som skär genom etablerade partiskiljelinjer.

Jag kommer nedan att hävda att ett flertal av dessa faktorer (alla utom 3 och 5) var uppfyllda i Sverige under andra halvan av 1990-talet, utan att något svenskt RHP-parti växte fram under denna tid. Faktorerna 3 och 5 var emellertid inte uppfyllda, eller bara uppfyllda till viss del. Innan jag övergår till att argumentera för dessa påståenden kommer jag att teckna en kort historik över den svenska radikalhögerpopulismen.

Den svenska radikalhögerpopulismen

Till skillnad från i Danmark och Norge, där populistiska partier växte fram under 1970-talet, saknade populistiska partier länge väljarframgångar i Sverige.²⁵ Trots att ett svenskt Framstegsparti bildades redan 1968 begränsades dess framgångar till något enstaka mandat i kommunfullmäktige.²⁶ Skånepartiet, ett populistiskt, separatistiskt parti, hade vissa regionala framgångar under 1980-talet men fick aldrig något nationellt genombrott.²⁷

Invandringskritiska, och även främlingsfientliga, strömningar manifesterades i Sjöbo 1987–1988, då den lokala ledaren för centerpartiet, Sven-Olle Olsson, initierade en lokal folkomröstning om huruvida kommunen skulle härbärgera politiska flyktingar. Folkomröstningen resulterade i en klar majoritet mot att hysa politiska flyktingar i Sjöbo. Resultatet av folkomröstningen, samt inte minst det sätt på vilken valkampanjen fördes, ådrog sig uppmärksamhet från nationella medier. Efter att ha blivit utesluten ur centerpartiet bildade Sven-Olle Olsson Sjöbopartiet, som var relativt framgångsrikt i lokalvalet 1988 och också ställde upp i riksdagsvalet samma år.²⁸

25. Se t.ex. J. G. Andersen och T. Björklund, "Structural changes and new cleavages"; J. G. Andersen och T. Björklund, "Radical right-wing populism in Scandinavia"; B. Fryklund och T. Peterson, *Populism och missnöjespartier i Norden. Studier i småborgerlig klassaktivitet*. Lund, 1981; A. Widfeldt, "Scandinavia: mixed success for the populist Right", *Parliamentary Affairs*, 53 (3): 468–500.

26. A.-L. Lodenius och S. Larsson, *Extremhögern*. Stockholm, 1994, s 57–76.

27. T. Peterson, M. Stigendal och B. Fryklund, *Skånepartiet. Om folkligt missnöje i Malmö*. Lund, 1988.

28. B. Fryklund och T. Peterson, "Vi mot dom". *Det dubbla främlingskapet i Sjöbo*. Lund, 1989; A. Widfeldt, "Scandinavia".

Ett svenskt RHP-parti med nationella framgångar uppstod emellertid inte förrän på nittioalet, då ny demokrati fick 6,7 procent av rösterna i 1991 års riksdagsval. Partiet bildades så sent som den 4 februari 1991, även om dess historia går tillbaka till den 25 november 1990, då Bert Karlsson och Ian Wachtmeister publicerade en debattartikel på DN Debatt. Både Bert Karlsson och Ian Wachtmeister var sedan tidigare kända av den svenska allmänheten. Bert Karlsson var skivbolagsdirektör och ägde Skara Sommarland, och hade dessutom fått visst politiskt rykte genom sin kritik av matpriserna. Ian Wachtmeister var affärsman och knuten till den SAF-understödda tankesmedjan Den nya välfärden. Han hade också skrivit populära böcker i vilka han förlöjligade svenska politiker och den svenska byråkratin.²⁹

Ny demokrati var populistiskt både till stil och politiskt innehåll. Partiets valkampanj under 1991 påminde mer om ståuppkomik än om traditionella politiska kampanjmöten. Partiet valde dessutom ett leende ansikte som partisymbol och spelade in en egen kampanjsång.³⁰ Det politiska budskapet baserades på fyra teman: För det första att etablerade partier och politiker inte representerar "folket", i betydelsen "vanliga människor", för det andra att skattenivån borde sänkas kraftigt och delar av den offentliga sektorn privatiseras,³¹ för det tredje att invandringen borde begränsas, och för det fjärde att "politik skall vara kul".³²

Ny demokrati försvann emellertid nästan lika snabbt som det hade vuxit fram. När Ian Wachtmeister hade avgått som partiledare – på grund av interna splittringar – accentuerades partiets nedgång i opinionsundersökningarna. Denna nedgång hade dock börjat redan 1992. I 1994 års riksdagsval fick ny demokrati endast 1,2 procent av rösterna, och har sedan dess praktiskt taget försvunnit.

29. P. Taggart, *The New Populism and New Politics. New Protest Parties in Sweden in a Comparative Perspective*. London, 1996; D. Westlind, *The Politics of Popular Identity. Understanding Recent Populist Movements in Sweden and the United States*. Lund, 1996.

30. P. Taggart, *The New Populism*.

31. För att vara mer specifik kritiserade ny demokrati den svenska flyktings- och invandringspolitiken. Partiet knöt även invandring till kriminalitet (se A. Widfeldt, "Scandinavia"). Även om det fanns klara tecken på främlingsfientliga övertoner redan i 1991 års valkampanj, blev denna radikaliserad under 1992 och 1993 års sommarkampanjer, då Vivianne Franzén bland annat uttryckte sin rädsla för att svenska barn skulle tvingas vända sig mot Mecka. Se J. Rydgren, "Ny demokratis uppgång och fall", Magisteruppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, 1995. Detta tema inkluderade även en stark tonvikt på "lag och ordning".

32. J. Rydgren, "Ny demokratis uppgång och fall"; P. Taggart, *The New Populism*, s 7; D. Westlind, *The Politics of Popular Identity*, s 133; A. Widfeldt, "Scandinavia". Detta tema inkluderade även liberalisering av alkohollagarna.

Dagens ledande svenska RHP-parti är i stället sverigedemokraterna. De lyckades flytta fram sina positioner i årets riksdagsval, från 0,5 till 1,4 procent av rösterna. Partiet lyckades även vinna över fyrtio mandat i olika kommunfullmäktige, särskilt i Skåne och övriga södra Sverige (de tog bland annat mandat i Malmö och Helsingborg). Orsakerna till att partiet gick framåt kommer inte att diskuteras djupare i denna studie. Mycket tyder emellertid på att deras framryckning i lokalvalen till stor del kan förklaras av valsamverkan med Skånes väl och liknande lokalt och regionalt förankrade småpartier. Värningen av före detta moderaten Sten Andersson spelade troligen också in. Likaså kan en del av ökningen i riksdagsvalet troligen förklaras med väljarströmningar inom gruppen "övriga partier", dvs. att väljare som i 1998 års riksdagsval röstade på Ian Wachtmeisters Det nya partiet röstade på sverigedemokraterna 2002.³³ Slutligen torde även den ökade mediala belysningen ha spelat en viss roll.

Sverigedemokraterna bildades 1988 som en direkt efterträdare till Sverige-partiet, som i sin tur hade bildats 1986 efter en hopslagning av det svenska framstegspartiet och Bevara Sverige svenskt.³⁴ Sverigedemokraterna har haft kontakter med RHP-partier i andra europeiska länder, som t.ex. det franska Front National och det tyska Republikaner,³⁵ och har liksom andra RHP-partier arbetat intensivt med att skapa en respektabel fasad och presentera sig själva som förespråkare för den "sanna demokratin".³⁶ Det finns dock starka indikationer på att partiet inte har lyckats fullt ut med denna strategi. Sverigedemokraternas obskyra förhistoria finns fortfarande i färskt minne för många, och journalister har vid upprepade tillfällen påmint allmänheten om att ett flertal partimedlemmar är eller har varit förknippade med rasistiska och ibland nazistiska organisationer.³⁷ Mycket av partiarbetet det senaste året har dock varit inriktat på detta arbete. Partiet har reviderat punkter i sitt partiprogram, och tidigare radikala förslag har tonats ned.³⁸ Under sommaren 2001 splittrades också sverigedemokraterna, då en mindre grupp av de mest uttalade extremisterna lämnade partiet och

33. I brist på data får detta dock ses som hypotes, om än en plausibel sådan. Även nationaldemokraterna lyckades vinna ett fåtal mandat i kommunfullmäktige (Haninge och Södertälje). I riksdagsvalet röstade dock bara någon promille (4 122 personer) på partiet. Ny demokrati fick endast 106 röster i 2002 års riksdagsval.

34. A-L. Lodenius och S. Larsson, *Extremhögern*, s 13–56; A-L. Lodenius och P. Wikström, *Vit makt och blågulda drömmar. Rasism och nazism i dagens Sverige*. Stockholm, 1997, s 124.

35. S. Larsson, "Suède", i J-Y. Camus (red.), *Les extrémismes en Europe: état des lieux en 1998*. Paris, 1997; A-L. Lodenius och S. Larsson, *Extremhögern*, s 13–56.

36. Se A. Widfeldt, "Scandinavia".

37. Ibid. Jmf. S. Larsson och M. Ekman, *Sverigedemokraterna. Den nationella rörelsen*, Stockholm, 2001.

38. En hel del av de artiklar och notiser som publiceras i partiorganet *SD-kuriren* är dock fortfarande mer explicit formulerade.

bildade nationaldemokraterna. Även denna händelse kan komma att underlätta sverigedemokraternas försök att skapa en respektabel fasad.

Ur ett västeuropeiskt perspektiv har de svenska RHP-partierna alltså varit mer eller mindre misslyckade, om man ser till deras väljarstöd. Bortsett från ny demokrati, som hade några få framgångsrika år men försvann ur rampljuset 1994, har dessa partier endast lyckas vinna ett ytterst marginellt väljarstöd i riksdagsvalen. Jag skall i de följande avsnitten försöka finna en förklaring till detta relativa misslyckande. Genom detta hoppas jag även att kunna kritiskt diskutera den universella giltigheten av de förklaringsfaktorer till uppkomsten av framgångsrika RHP-partier som tidigare forskning har presenterat.

Ekonomisk kris

Låt oss inledningsvis behandla de ekonomiska faktorer som tidigare forskning utmålade som förklaringar till framväxten av RHP-partier. För det första råder det inget tvivel om att även den svenska ekonomin under de senaste decennierna rört sig från industrialism mot postindustrialism. Som vi ser i Tabell 1 har serviceproduktionen ökat kraftigt på bekostnad av varuproduktionen. Detta är en viktig indikator på postindustrialisering, vilket enligt bland annat Betz och Kitschelt är en nödvändig förutsättning för framväxten av RHP-partier.³⁹

TABELL 1. Anställning efter sektor, 1973–1995

	Jordbruk 1973	Industri 1983	Service 1995
Österrike	16	10	7*
Belgien	4	3	3**
Danmark	10	7	5*
Finland	17	13	8
Frankrike	11	8	5
Tyskland	7	5	3
Italien	18	12	7*
Holland	6	5	4*
Sverige	7	5	3
England	3	3	2

Källa OECD, Employment Outlook. Paris, 1996, s 191.

* Uppgiften är från 1994. ** Uppgiften är från 1990.

39. I den här artikeln menas med begreppet ”det postindustriella samhället” att serviceproduktion har blivit vanligare än industriell produktion. Det medför en omvärdering av kunskaper och egenskaper, och omstrukturerar således inte bara ekonomin utan även samhällets stratifieringssystem. Se D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York, 1976.

För det andra drabbades Sverige under 1990-talet av en ekonomisk kris som var minst lika djup och omfattande som i andra västeuropeiska länder. En subjektiv indikator på detta förhållande är att andelen väljare som mellan 1990 och 1997 uppgav att "ekonomin har försämrats" var betydligt större än den andel av väljarkåren som uppgav att den hade förbättrats. Detta gällde både svenskarnas uppfattning av den nationella ekonomins utveckling, och – vilket är minst lika viktigt i det här sammanhanget – deras personliga ekonomiska situation.⁴⁰ Andelen av väljarna som uppgav att deras personliga ekonomiska situation hade försämrats ökade från 25 procent 1991 till 37 procent 1994. Den sjönk emellertid tillbaka till 16 procent 1998.⁴¹

Under 1990-talet upplevde alltså en betydande del av de svenska väljarna att deras ekonomiska situation försämrades, vilket implicerar att det även i Sverige fanns en situation som brukar karakteriseras som en grogrund för framväxten av RHP-partier. Denna situation var dock som mest akut under början och mitten av 1990-talet, för att förbättras mot slutet av decenniet.⁴²

Arbetslöshet

Arbetslöshetsnivån anses ofta vara särskilt viktig i detta sammanhang, givet den frustration och sociala oro som föds ur en omfattande arbetslöshet. Tabell 2, som summerar arbetslöshetsnivån i tretton västeuropeiska länder mellan 1992 och 2000, visar emellertid avsaknaden av ett starkt, entydigt samband mellan arbetslöshetsnivån och förekomsten och styrkan av RHP-partier. Finland (som saknade framgångsrika RHP-partier under 1990-talet) hade högst arbetslöshet av länderna i tabellen, medan Österrike – där Europas mest framgångsrika RHP-parti skördar stora framgångar – hade lägst arbetslöshet. Om vi jämför Sverige med de länder där det finns framgångsrika RHP-partier ser vi att arbetslösheten i Sverige var lägre än i Italien, Frankrike och Belgien, men högre än i Danmark och Österrike. Vi vet också att den svenska arbetslösheten ökade dramatiskt i början av 1990-talet: från 3 procent 1990⁴³ till 5,8 procent 1992 och 9,9 procent 1993 (se Tabell 2). Men även här har situationen, som tabellen nedan visar, förbättrats sedan 1998.

40. S. Holmberg och L. Weibull, "Ljusnande framtid", i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Ljusnande framtid: SOM-undersökningen 1998*. Göteborg, 1999, s 24.

41. S. Holmberg, *Välja parti*. Stockholm, 2000, s 141.

42. Denna förändring kan även observeras på en makronivå: BNP:s årliga tillväxt ökade från 1,1 procent 1996 till 2,0 procent 1997, 3,0 procent 1998 och 3,8 procent 1999. Eurostat, *Statistics in focus. Population and social conditions*. European Commission. Theme 3–4/1999, s 4.

43. S. Holmberg och L. Weibull, "Ljusnande framtid", s 24.

TABELL 2. Arbetslösheten i Europa, 1992–2000

	Medel 92–00	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 (jan.)
Spanien	20,1	18,5	22,8	24,1	22,9	22,2	20,8	18,8	15,9	15,1
Finland	13,8	13,0	17,7	17,9	16,6	14,6	12,7	11,4	10,2	10,2
Frankrike	11,6	10,4	11,7	12,3	11,6	12,4	12,3	11,8	11,3	10,5
Italien	11,2	9,0	10,3	11,4	11,9	12,0	12,0	11,9	11,3	11,2
Irland	10,8	15,4	15,6	14,3	12,4	11,7	9,9	7,6	5,7	5,0
Belgien	9,2	7,3	8,9	10,0	9,9	9,7	9,4	9,5	9,0	8,7
Tyskland	8,5	6,6	7,9	8,4	8,2	8,9	9,9	9,4	8,7	8,5
Sverige	8,5	5,8	9,9	9,8	9,2	9,6	9,9	8,3	7,2	6,6
England	8,0	10,1	10,4	9,6	8,8	8,2	7,0	6,3	6,1	5,9
Danmark	6,9	9,2	10,1	8,2	7,1	6,8	5,6	5,2	5,2	5,0
Portugal	5,8	4,2	5,7	7,0	7,3	7,3	6,8	5,2	4,5	4,3
Nederländerna	5,3	5,6	6,6	7,1	7,0	6,3	5,2	4,0	3,3	2,7
Österrike	4,1	–	–	–	3,8	4,3	4,4	4,5	3,7	3,6

Källa: Eurostat, Eurostatistics. Data for short-term economic analysis. European Commission. 8–9/2000, s 57; Eurostat, Eurostatistics. Data for short-term economic analysis. European Commission. 12/1996, s 57. För Österrike baseras medelvärdet på perioden 1995–2000.

Då vi vet att unga väljare är överrepresenterade bland RHP-partiernas väljare är det motiverat att anta att ungdomsarbetslösheten är av särskild betydelse för framväxten av RHP-partier. Tabell 3, som summerar arbetslöshetssiffrorna för personer yngre än 25 år, uppvisar dock samma mönster som ovan. Det är i själva verket ännu svårare att upptäcka ett starkt, entydigt samband mellan ungdomsarbetslöshet och förekomsten och styrkan av RHP-partier. Vi ser också att medeltalet för den svenska ungdomsarbetslösheten låg på 17,0 procent för perioden 1992–2000, att den nådde en topp på 22,6 procent 1993 och 1994 och stannade på en nivå över 20 procent till 1997. Det fanns alltså även med avseende på denna förklaringsfaktor förutsättningar för framväxten av ett svenskt RHP-parti. Detta gällde även efter det att ny demokrati försvann ur rampljuset 1994.

Vi har alltså sett att Sverige inte var något undantag med avseende på ekonomisk kris och arbetslöshet under 1990-talet. Vi har sett att sambandet mellan arbetslöshet och förekomsten och styrkan av RHP-partier är synnerligen svagt, om det ens existerar. Vi såg emellertid också att den svenska ekonomiska situationen var som sämst under början och mitten av 1990-talet. Försämringen av den svenska ekonomin, samt ökningen av arbetslöshetsnivån, var också som mest dramatisk under perioden 1991–1994, då ny demokrati redan fanns representerad i den svenska riksdagen. Väljarstödet för ny demokrati sjönk dock i

opinionsundersökningarna redan från och med hösten 1992.⁴⁴ Detta faktum kan heller inte förklara varför inget nytt RHP-parti växte sig starkt under de följande åren, innan ekonomin började återhämta sig på allvar.

TABELL 3. Arbetslösheten i Europa för ungdomar under 25 år

	Medel 92-00	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 (jan.)
Spanien	36,7	34,6	43,4	45,0	42,5	41,9	38,9	35,4	29,5	27,9
Italien	32,0	27,1	30,4	32,3	33,2	33,5	33,1	33,8	32,7	31,8
Finland	30,6	32,6	41,8	42,2	38,2	28,0	25,2	23,5	21,4	22,5
Frankrike	26,3	23,3	27,3	29,0	27,3	29,1	29,2	26,3	23,6	21,5
Belgien	22,7	16,2	21,8	24,2	24,4	23,2	23,1	23,1	24,7	23,5
Sverige	17,9	13,6	22,6	22,6	19,4	20,5	20,6	16,6	13,6	12,0
Irland	16,9	24,4	25,2	22,8	19,5	18,2	15,4	11,3	8,3	6,9
England	15,2	16,7	17,9	17,0	15,9	15,5	14,2	13,6	13,0	12,7
Portugal	12,8	10,1	12,9	15,1	16,6	16,8	15,1	10,6	9,0	9,3
Danmark	10,3	12,7	13,8	11,0	10,1	10,6	8,4	7,9	9,7	8,5
Nederländerna	9,4	8,5	11,1	11,4	11,6	11,7	9,5	8,0	7,2	5,4
Tyskland	8,9	6,4	7,9	8,7	8,8	10,0	10,8	9,9	9,0	8,9
Österrike	5,8	–	–	–	5,6	6,2	6,7	6,4	5,0	4,7

Källa: Eurostat, Eurostatistics. Data for short-term economic analysis. European Commission. 8–9/2000, s 58; Eurostat, Eurostatistics. Data for short-term economic analysis. European Commission. 12/1996, s 58. För Österrike baseras medelvärdet på perioden 1995–2000.

Invandring, främlingsfientlighet och rasism

Sverige är sedan länge ett invandrarland, dvs. fler människor har invandrat än utvandrat, och den utomeuropeiska invandringen ökade under 1970-, 1980- och 1990-talen. Statistiken visar vidare att det genomsnittliga antalet asylansökningar var 29 per 1000 invånare i Sverige under perioden 1990–1999, vilket kan jämföras med 18 i Belgien, 16 i Österrike, 5 i Frankrike och 1 i Italien.⁴⁵ Som Kitschelt tidigare har visat kan alltså inte invandringen i sig själv förklara framväxten av framgångsrika RHP-partier.⁴⁶ Sverige är heller inte mindre präglad av det multikulturella samhället än de flesta andra västeuropeiska länder.⁴⁷

44. J. Rydgren, "Ny demokratis uppgång"; SCB, *Statistiska meddelanden. Partisymptiundersökningen (PSU)*. Stockholm, maj 1994.

45. J. Rydgren och J. Van Holsteyn, "Why not? Interpreting radical Right populism in the light of deviant cases", uppsats presenterad vid Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, 24 oktober 2001.

46. H. Kitschelt, *The Radical Right in Western Europe*, s 62.

Invandringsfrågans framträdande roll, samt det faktum att en majoritet, eller närapå, i de flesta västeuropeiska länder hyser främlingsfientliga attityder,⁴⁸ har dock varit viktiga faktorer och katalysatorer för framväxande RHP-partier.⁴⁹ Man skulle till och med kunna säga att den mer eller mindre latent främlingsfientligheten möjliggjorde ett framgångsrikt användande av RHP-partiernas mest effektiva strategi: att utpeka syndabockar för alla tänkbara sociala problem. Med andra ord, även om man inte bör se RHP-partierna som enfrågepartier som bara driver (anti-)invandringsfrågan⁵⁰ utgör ändå främlingsfientligheten dessa partiers *sine qua non*. Även om inte alla väljare med främlingsfientliga attityder röstar på RHP-partier, så har nästan alla väljare som röstar på ett sådana partier främlingsfientliga attityder.⁵¹

Som vi kan se i Tabell 4 var under 1990-talet en majoritet av de svenska väljarna positiva till att minska antalet flyktingar. Denna opinion nådde en topp på 65 procent 1992, men har stadigt sjunkit sedan dess. Data från *International Social Survey Programme* visade emellertid att svenska väljare 1995 var ungefär lika främlingsfientliga som övriga västeuropeiska väljare. Svenska väljare var mer benägna än genomsnittet att instämma med påståendet ”invandrare orsakar kriminalitet”, och lika benägna som den genomsnittliga västeuropeiska väljaren att instämma med påståendet ”invandrare tillför ingenting till ekonomin”. En undersökning från EUMC i Wien ger vid handen att situationen var likartad år 2000.⁵²

TABELL 4. Attityder gentemot flyktingar och invandrare, 1990–1999

Andel som instämmer (%)	-90	-91	-92	-93	-94	-95	-96	-97	-98	-99	-00
Det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar	61	56	65	59	56	56	54	54	50	46	43
Det bör för många flyktingar i Sverige	-	-	-	52	-	-	-	48	-	40	-
Jag skulle inte vilja att en anhörig gifte sig med en invandrare.	-	-	-	25	-	-	-	18	-	17	-

Källa: M. Demker, ”Attityder till flyktingar: unga pojkar och unga flickor på var sin sida”, i S. Holmberg och M. Gilljam (red.), *Det Nya samhället: SOM-undersökningen 1999*. Göteborg, 2000, s 62–63; M. Demker, ”Minskat flyktningmotstånd – svår marknad för främlingsfientlig politik”, i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Land, du välsignade? SOM-undersökningen 2000*, Göteborg, 2001, s 74.

47. I detta sammanhang skall begreppet ”multikulturellt samhälle” endast förstås som den faktiska förekomsten av multi-etniska grupper.

48. H.-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*, s 103; EUMC, *Attitudes towards Minority Groups in the European Union. A Special Analysis of the Eurobarometer 2000 Survey*. Wien, 2001.

49. H. Kitschelt, *The Radical Right in Western Europe*, s 103 och 276.

50. C. Mudde, ”The single-issue party thesis: Extreme right parties and the immigration issue”, *West European Politics*, 22 (3): 182–197.

51. Se N. Mayer, *Ces Français qui votent FN*. Paris, 1999; J. Rydgren, *The Populist Challenge*.

52. J. Rydgren och L. Van Holsteyn, ”Why not?”; EUMC, *Attitudes Towards Minority Groups*, s 37–40.

Den upplevda betydelsen av invandringsfrågan ökade under 1980-talet och 1990-talet i flertalet västeuropeiska länder.⁵³ Som Tabell 5 visar nådde denna utveckling en topp i Sverige 1993, då 25 procent av väljarna ansåg att invandringsfrågan var en av de tre viktigaste frågorna för dagen i Sverige. Den politiska betydelsen av invandringsfrågan minskade under senare delen av 1990-talet. Efter en valrörelse som kom att handla mycket om medborgarskap och invandrare ökade emellertid invandringsfrågans betydelse ånyo under 2002: enligt preliminära data från valundersökningen nämnde var tredje väljare invandringsfrågan som en av de viktigaste frågorna.

TABELL 5. De viktigaste politiska frågorna, 1987–1998 (%)

Fråga	-87	-88	-89	-90	-91	-92	-93	-94	-95	-96	-97	-98	-99	-00
Lag och ordning	20	13	38	11	15	8	9	11	25	14	13	15	16	15
Invandrings-/flyktingfrågan	7	8	11	14	13	19	25	12	14	13	10	8	13	12

Källa: S. Holmberg och L. Weibull, "Land, du välsignade?" i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Land, du välsignade?*, s 9. Väljarna ombads att ange högst tre frågor som de såg som de viktigaste i dagens Sverige.

Som tidigare nämndes leder inte förekomsten av främlingsfientliga attityder automatiskt till framväxten av ett RHP-parti. Det räcker inte heller med att invandringsfrågan ses som viktig och framträdande, den måste också ses som en *politiskt* viktig fråga. Detta innebär att den först måste politiseras, dvs. "översättas" till politiska termer. Även om en fråga är politiserad till viss del om den ses som viktig av både de politiska aktörerna och väljarna, är den politiserad fullt ut först då den påverkar deras politiska beteende.⁵⁴ Med denna definition har invandringsfrågan inte varit fullt politiserad i Sverige. Som vi kan se av Tabell 6 har invandringsfrågan inte varit speciellt viktig för de svenska väljarnas val av parti, möjligen undantaget 1991, då ny demokrati växte fram.⁵⁵ Det återstår att se huruvida årets valrörelse, där vi såg en fördjupad politisering av invandringsfrågan bland de politiska aktörerna (och inte minst i medierna), också medförde en fördjupad politisering bland väljarna.

53. J. Solomos och J. Wrench "Race and racism in contemporary Europe", i J. Wrench och J. Solomos (red.) *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford, 1993, s 4.

54. J. Rydgren, *The Populist Challenge*, kapitel 2 och 6. Se även A. Campbell, P. E. Converse, W. E. Miller och D. E. Stokes, *The American Voter*. New York, 1960, s 29–32.

55. Dessa resultat är i linje med Oscarssons argument att den främlingsfientliga konfliktdimensionen var svag i Sverige under åren 1979 och 1996. H. Oscarsson, *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattning av konfliktsstrukturen i partisystemet 1956–1996*. Göteborg, 1998, s 273–275.

TABELL 6. Väljarnas viktigaste frågor för riksdagsvalen 1979–1998

Fråga	1979	1982	1985	1988	1991	1994	1998
Sysselsättning	18	29	25	5	23	41	34
Välfärd/socialpolitik/sjukvård	4	12	19	15	22	21	28
Pensioner/äldreomsorg	5	8	8	9	20	9	17
Skatter	17	8	20	19	18	9	17
Ekonomi	9	14	14	8	20	30	14
EU	0	0	0	1	10	14	6
Invandrings- och flyktingfrågor	0	0	1	2	8	5	3
Lag och ordning	1	1	0	1	3	1	2

Källa: S. Holmberg, *Välja parti*, s 114. Väljarna ombads att ange om det fanns en eller flera frågor som kunde anses som viktiga för deras val av parti. Röstskolkarna är emellertid inte inräknade i denna statistik.

Det kan vara intressant att jämföra dessa siffror med de franska väljarna, för vilka invandringsfrågan har varit av mycket stor politisk betydelse de senaste femton åren. Mellan 1986 och 1997 uppgav mellan 22 och 32 procent av de franska väljarna att invandringsfrågan var av central betydelse för deras val av parti eller presidentkandidat.⁵⁶

Vi har alltså funnit att andelen väljare som delar främlingsfientliga och invandringskritiska attityder är ungefär lika stor i Sverige som i andra västeuropeiska länder. Även om den invandringskritiska opinionen har sjunkit tillbaka sedan början av 1990-talet anser över 40 procent av väljarna att det vore en bra idé att ta emot färre flyktingar i Sverige. Invandringsfrågan har emellertid inte varit en lika viktig och betydande *politisk* fråga – i betydelsen att den påverkar hur väljarna röstar – som i länder där framgångsrika RHP-partier har vuxit fram.⁵⁷ Efter 1994 års val har invandringsfrågan praktiskt taget försvunnit från listan över de frågor som påverkar väljarnas val av parti – med en reservation för 2002 års riksdagsval, där data ännu inte finns tillgängliga. Det finns mycket som tyder på (jmf Tabell 6) att den ekonomiska krisen i Sverige

56. M. A. Schain, "L'impact du Front national sur le système politique français", i P. Perrineau (red.) *Les croisés de la société fermée. L'Europe des extrêmes droit*. Paris, 2001. Vidare nämnde 35 procent av de franska väljarna att "lag och ordning", en annan av RHP-partiernas centrala frågor, var av direkt betydelse för deras val av parti. P. Perrineau, *Le Symptôme Le Pen*, s 178.

57. Det är dock inte självklart i vilken riktning kausaliteten rör sig. Det finns mycket som tyder på att dessa frågor blir politiskt betydelsefulla först *efter* – och kanske även *på grund av* – att RHP-partier redan har vuxit fram. Se J. Rydgren, "Mesolevel reasons for racism and xenophobia. Some converging and diverging effects of radical right populism in France and Sweden", *European Journal of Social Theory*, 6 (1): 45–68.

ledde till en ökad betydelse av traditionella frågor om den politiska ekonomin och välfärdsstaten snarare än till ökad politisk betydelse för sociokulturella frågor, såsom invandring och "lag och ordning".⁵⁸

Den EU-kritiska opinionen

Jag kommer i detta avsnitt att diskutera betydelsen av EU, och i synnerhet folkomröstningen 1994. Vi vet från tidigare studier att många RHP-partier har lyckats använda det omfattande EU-motståndet som ett sätt att attrahera väljare, främst genom att knyta samman EU-motståndet med nationalism, främlingsfientlighet och protektionism.⁵⁹ Dessutom har det hävdats att erfarenheten av en folkomröstning i sig kan underlätta framväxten av framgångsrika RHP-partier.

Enligt Andersen och Bjørklund kan erfarenheten av folkomröstningar skapa förutsättningar för uppkomsten av RHP-partier på grund av att de tenderar att gå på tvärs med partiojaliteter och etablerade politiska skiljelinjer. Detta kan leda till ökat politiskt misstroende och, inte minst, till att banden mellan väljarna och de etablerade partierna försvagas.⁶⁰ De danska och norska framstegspartierna växte båda fram 1973, strax efter folkomröstningarna om medlemskap i EG. I Sverige hölls inte någon sådan folkomröstning, eftersom Sverige inte hade ansökt om medlemskap, vilket enligt Andersen och Bjørklund delvis förklarar varför det inte uppstod någon svensk motsvarighet till dessa partier under 1970-talet. Sedan dess har det som bekant hållits folkomröstningar i Sverige både under 1980-talet (om kärnkraften) och 1990-talet (om EU). Efter folkomröstningen om kärnkraftens vara eller icke vara 1980 uppstod miljöpartiet och vann riksdagsrepresentation åtta år senare, vilket verkar stödja Andersen och Bjørklunds hypotes. Folkomröstningen om medlemskap i EU 1994 har dock inte haft någon sådan effekt. Hur kan det komma sig?⁶¹

58. Varför detta inträffade ligger utanför denna artikels frågeställning. En möjlig anledning är arbetarrörelsens starka ställning i Sverige. En annan är att de borgerliga partiernas maktövertagande 1991, som följde på en uttalat ideologisk valkampanj ("En ny start för Sverige") sammanföll med den ekonomiska krisens början. Då regeringen för första gången i modern svensk politisk historia leddes av en högerpolitiker, och då regeringen inledningsvis försökte implementera sin privatiserings- och avregleringspolitik, blev vänstern, inte minst socialdemokratin, det naturliga opinionsalternativet.

59. T.ex. det franska Front National och det österrikiska FPÖ. Se P. Perrineau, *Le Symptôme Le Pen*. Det finns emellertid även RHP-partier som har försökt att vinna röster med en EU-positiv politik, i synnerhet under 1980-talet. Ny demokrati var t.ex. för ett svenskt medlemskap i EG. Sverigedemokraterna är dock, i likhet med de flesta samtida RHP-partier, uttalade motståndare till EU.

60. J. G. Andersen och T. Bjørklund, "Structural changes"; J. G. Andersen och T. Bjørklund, "Radical right-wing populism in Scandinavia", s 194.

Enligt min mening finns det fyra, delvis sammanhängande, huvudorsaker till detta. För det första hade en alternativ politisk dimension, som delvis inbegrep en populistisk dimension, redan etablerats i Sverige. För det andra hade frågor om invandring och nationell identitet en nedtonad roll i valkampanjen som föregick folkomröstningen. För det tredje var valrörelsen relativt modest och nedtonad. För det fjärde, delvis som ett resultat av de tre första faktorerna, kunde andra partier – främst vänsterpartiet och miljöpartiet, men också centerpartiet – fånga upp huvudparten av de EU-kritiska väljarna.

Enligt Oscarsson uppkom alternativa konfliktdimensioner som en följd av att kärnkraften (under 1970-talet), miljön (under 1980-talet) och EU (under 1990-talet) kom att få en viktig plats i den politiska diskussionen.⁶² Dessa konfliktdimensioner hade en hel del gemensamma drag. De placerade t.ex. alla vänsterpartiet, miljöpartiet och centerpartiet på samma sida, och socialdemokraterna, moderaterna och folkpartiet på andra sidan.⁶³ Det fanns även ideologiska likheter mellan dessa tre olika konfliktdimensioner. I samtliga ställdes småskalig produktion mot storskalig, och centralisering av produktion, makt och beslutsfattande ställdes mot decentralisering. Tillspetsat skulle man kunna säga att det i dessa konfliktdimensioner fanns inslag av rädsla inför förändringar och nymodigheter, såväl som inslag av en revolt mot det politiska etablissemanget.⁶⁴ Dessa aspekter utmärker även populismen, vilket innebär att det fanns en begynnande populistisk konfliktdimension i Sverige. Det faktum att det har funnits politiska aktörer djupt rotade i denna nisch har emellertid medfört ett begränsat utrymme för framväxten av ett nytt populistiskt parti.⁶⁵

För det andra var frågor som kunde relateras till främlingsfientlighet och nationalism av liten betydelse i kampanjen inför EU-omröstningen. Man kan också se att även om främlingsfientliga väljare som förväntat var mer benägna att rösta nej till EU-medlemskapet, så var sambandet väldigt svagt. Inte heller nationalism hade någon större inverkan på hur väljarna röstade i folkomröstningen.⁶⁶

61. EU-frågan blev aktuell redan 1990–1991, då socialdemokraterna plötsligt ändrade inställning i frågan (vilket meddelades i september 1990) och lämnade in ansökan i juli 1991. M. Gilljam och S. Holmberg, *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm, 1993, s 13. Det är dock svårt att tro att denna händelse påverkade framväxten av ny demokrati, eftersom även de var positivt inställda till ett svenskt medlemskap.

62. H. Oscarsson, "EU-dimensionen", i M. Gilljam och S. Holmberg (red.), *Ett knappt ja till EU*. Stockholm, 1996.

63. De förstnämnda tre partierna var emot kärnkraft och EU, och har traditionellt setts som partier som prioriterar miljön framför den ekonomiska tillväxten. De sistnämnda tre intar motsatta ståndpunkter i dessa frågor. Miljöpartiet uppstod dock inte förrän på 1980-talet, och efter 1991 bör även kristdemokraterna räknas in i den sistnämnda gruppen.

64. H. Oscarsson, "EU-dimensionen", s 246.

För det tredje var valkampanjen inför folkomröstningen relativt nedtonad, och inbegrep inga större, omstörtande kontroverser. Faktum är att den var lugnare än en valrörelse inför ett vanligt riksdagsval. Det saknades riktigt stora, organiserade manifestationer avsedda att mobilisera ja- eller nejväljare – det var endast några få större torgmöten, det var färre valaffischer än i ett riksdagsval, det var praktiskt taget inga större TV-debatter, och inte minst var det ovanligt få kontroversiella uttalanden från ledande politiker och andra opinionsbildare.⁶⁷ Man kan därför förmoda att den svenska folkomröstningen om medlemskap i EU inte medförde samma dramatiska brott mot de etablerade partilinjerna, eller uppluckring av etablerade partiloyaliteter, som man har kunnat skönja på andra håll i Västeuropa.⁶⁸

För det fjärde kunde miljöpartiet och vänsterpartiet locka till sig de flesta rörliga EU-kritiska väljarna. Bara 9 procent av miljöpartiets väljare ställde sig bakom ett svenskt medlemskap, medan 82 procent var emot. På ett liknande sätt var bara 10 procent av vänsterpartiets väljare positiva till ett EU-medlemskap, medan 79 procent var emot.⁶⁹ Detta är logiskt med tanke på att väljarna såg dessa två partier som de mest EU-kritiska. Då de ombads att placera in de olika partierna på en skala som löpte från 0 (mycket negativ inställning till EU) till 10 (mycket positiv inställning till EU) fick miljöpartiet ett medelvärde på 1,1, vänsterpartiet 1,6, centerpartiet 5,3, kristdemokraterna 6,3, folkpartiet 7,1 och moderaterna 9,4.⁷⁰ Miljöpartiet och vänsterpartiet ökade också kraftigt sitt stöd i opinionsundersökningarna i samband med EU-omröstningen: vänster-

65. Detta aktualiserar timingens betydelse för sociala och politiska processer. I vilken ordning saker inträffar spelar stor roll, som förespråkare för den historisk-institutionella inriktningen har hävdad. Se t.ex. A. Papakostas, *Arbetarklassen i organisationernas värld*. Stockholm, 1995; S. Steinmo, K. Thelen och F. Longstreth (red.), *Structuring Politics. Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge, 1992. I Sverige bröts den traditionella ekonomiska höger-vänster-dimensionen upp av kärnkraftsfrågan (även om detta på sätt och vis förbättrades av studentrörelsen och relaterade rörelser under slutet av 1960-talet), vilket medförde att en alternativ konfliktdimension skapades. Denna strukturerade i sin tur partipositioner och väljarorienteringar för frågor som skulle hamna i fokus längre fram i tiden.

66. H. Oscarsson, "EU-dimensionen", s 254–255.

67. P. Esaiasson, "Kampanj på parlåga", i M. Gilljam och S. Holmberg (red.), *Ett knappt ja till EU*. Stockholm, 1996, s 35.

68. En indikator på detta är att endast 37 procent av väljarna kunde ange rätt position (ja eller nej till EU) för samtliga sju riksdagspartier. Detta kan jämföras med kärnkraftsomröstningen 1980, då 66 procent av väljarna kunde ange alla partiernas positioner. H. Oscarsson, "EU-dimensionen", s 239.

69. R. Lindahl, "Missnöjda EU-medlemmar", i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Ett missnöjt folk? SOM-undersökningen 1996*. Göteborg, 1997, s 165.

70. H. Oscarsson, "EU-dimensionen", s 244.

partiet ökade från cirka 4 procent till nästan 13 procent mellan 1993 och 1995, och miljöpartiet ökade från 3 till 12 procent under ungefär samma period.⁷¹

Vi kan sammanfattningsvis konstatera att den svenska folkomröstningen om medlemskap i EU inte bidrog till att skapa gynnsamma förutsättningar för framväxten av ett RHP-parti. Vi skall emellertid inte bortse från möjligheten att EU-frågan kan få ökad betydelse igen i framtiden (t.ex. i samband med en EMU-omröstning), och att ett framväxande RHP-parti (eventuellt sverige-demokraterna) kan komma att utnyttja detta. När de europeiska väljarna 1998 fick frågan huruvida EU hade haft positiva effekter för det egna landet, var de svenska väljarna mest benägna att svara nej.⁷² EU-motståndet lever alltså ännu, och man kan förmoda att många väljare som är motståndare till EU inte delar miljöpartiets och vänsterpartiets övriga politik och grundläggande värderingar, och därför skulle kunna tänka sig att stödja ett framväxande EU-kritiskt (radikal)högerparti.⁷³

Politiskt missnöje och alienering

Även politiskt missnöje och alienering har utpekats som viktiga orsaker till framväxten av RHP-partier. De anses vara den viktigaste *negativa* faktorn, i bemärkelsen att politiskt missnöje stöter bort väljare från de etablerade partierna och därigenom frigör resurser för nya partier.⁷⁴ Politiskt missnöje och alienering kan vara av både direkt och indirekt betydelse, genom att dels utgöra grunden för politiskt protest, en grundläggande förutsättning för uppkomsten av alla typer av protestpartier, dels frigöra väljarna från de etablerade partierna, vilket kan anses vara en av förutsättningarna för att det skall uppstå ett nytt parti överhuvudtaget. I detta hänseende är den sjunkande graden av partiidentifikation, samt det minskade klassröstandet, av särskild betydelse.

Det har i alla tider, i alla kända demokratier, funnits människor som har varit missnöjda med det politiska systemet och dess institutioner.⁷⁵ Omfattningen och djupet av detta missnöje har emellertid inte varit konstant. Under de senaste decennierna har förtroendet för politikerna och de politiska institutionerna minskat i flertalet västeuropeiska demokratier. I en studie av Väst-

71. SCB, Statistiska meddelanden. Partisynpatiundersökningen, maj 2002. Både partierna har emellertid sjunkit tillbaka sedan dess.

72. R. Lindahl, "Mångtydig EU-opinion", i S. Holmberg och L. Weibull (red.) *Ljusnande framtid*, s 374.

73. Jmf. A. Widfeldt, "Scandinavia", s 499.

74. Jmf. J. Rydgren, *The Populist Challenge*, kapitel 7.

75. Y. Mény och Y. Surel, *Par le peuple, pour le peuple. Le populisme et les démocraties*, 2000, s 23.

europa, USA och Japan konstaterar Robert Putnam och hans kolleger att förtroendet för politiker har minskat i 12 av 13 länder. På samma gång har allmänhetens förtroende för parlamentet minskat i 11 av 14 länder.⁷⁶ Som vi kan se i Tabell 7 åtnjuter de politiska institutionerna lägst förtroende av alla samhälleliga institutioner. Av de politiska institutionerna åtnjuter de politiska partierna i särklass lägst förtroende.

TABELL 7. Förtroende för samhälleliga institutioner i Europa, 1998

Andelen med förtroende för (%)	EU	Frankrike	Tyskland	Italien	England
Regeringen	37	37	29	27	46
Parlamentet	40	38	35	29	46
De politiska partierna	16	12	13	13	18
Kyrkan	50	36	47	55	54
Det juridiska systemet	43	36	50	31	48
Fackföreningarna	38	36	39	29	36
Pressen	40	51	42	34	15
Radio	63	62	62	49	67
TV	56	46	59	42	65

Källa: Y. Mény och Y. Surel, *Par le peuple*, s 159. Data hämtade från 1998 års Eurobarometer.

I detta avseende är Sverige inget undantag. Faktum är att förtroendet för politiska institutioner har sjunkit mer i Sverige sedan slutet av 1960-talet än i flertalet andra västeuropeiska länder.⁷⁷ Man skall emellertid komma ihåg att det svenska förtroendet för politiska institutioner var exceptionellt högt innan dess att nedgången inleddes, det var i själva verket bland de högsta i världen.⁷⁸

Idag har dock svenska väljare lågt förtroende för politiska institutioner. Som vi kan se i Tabell 8 är de politiska institutionerna även i Sverige de minst förtroendeingivande.

Det är inte heller så att svenska väljare är mer nöjda än andra västeuropeiska väljare med hur demokratin fungerar. Som vi kan se i Tabell 9 är de svenska väljarna betydligt mindre nöjda än de danska väljarna och ungefär lika nöjda eller missnöjda som de franska eller österrikiska väljarna.

76. R. D. Putnam, S. J. Pharr och R. J. Dalton, "Introduction: What's troubling the trilateral democracies?", i S. J. Pharr och R. D. Putnam (red.), *Disaffected Democracies. What's Troubling the Trilateral Countries?*. Princeton, 2000, s 19.

77. T. Möller, *Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap*. Malmö, 2000, s 52.

78. S. Holmberg och L. Weibull, "Förtroendets fall", i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Ett missnöjt folk?*, s 79.

TABELL 8. Förtroende för politiska institutioner i Sverige 1996 och 2000

Institution	Mycket stort 1996	Ganska stort 2000	Varken/eller 1996	Ganska litet 2000	Mycket litet 1996
Riksdagen	3	2	16	25	39
Regeringen	2	3	16	24	35
Kommunstyrelserna	2	2	13	18	40
Politiska partier	-	1	-	11	-

Källa: S. Holmberg och L. Weibull, "Förtroendets fall", i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Ett missnöjt folk?*, s 81; S. Holmberg och L. Weibull, "Förtroendefall?" i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Land, du välsignade?*, s 29.

TABELL 9. Tillfredsställelse med demokratin, våren 1996

Land	Mycket eller ganska nöjd (%)
Danmark	84
Irland	70
Nederländerna	64
Finland	63
England	61
Tyskland (västra)	57
Sverige	55
Österrike	53
Spanien	52
Frankrike	51
Portugal	49
Belgien	45
Tyskland (östra)	39
Italien	20

Källa: S. Holmberg, "Svenska folket är så där nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige", i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Ett missnöjt folk? SOM-undersökningen 1996*. Göteborg, 1997, s 338. Väljarna blev tillfrågade om de på det hela taget var mycket nöjda, ganska nöjda, inte särskild nöjda eller inte alls nöjda med hur demokratin fungerade (i deras land).

Det är vidare ett faktum att de svenska väljarnas missnöje med politikerna och med hur demokratin fungerar har ökat under de senaste decennierna. Andelen väljare som instämde i påståendet "riksdagen bryr sig inte mycket om vad vanliga väljare tycker och tänker" ökade från 46 procent 1968 till 60 procent 1982 och 75 procent 1998. På liknande sätt ökade andelen väljare som instämde med påståendet "partierna är intresserade av väljarnas röster, inte av deras åsikter" från 37 procent 1968 till 60 procent 1982, 68 procent 1991 och 75 procent 1998.⁷⁹

De svenska väljarna är alltså minst lika missnöjda med de politiska institutionerna – i synnerhet de politiska partierna – och med politikerna som väljarna i länder där väljarmässigt framgångsrika RHP-partier har vuxit fram. Från detta faktum kan man dra två slutsatser: För det första att ett omfattande folkligt politiskt missnöje *inte* är ett tillräckligt villkor för att förklara framväxten av RHP-partier, även om det kan vara en viktig del av en sådan förklaring. För det andra att det kan finnas förutsättningar för att sverigedemokraterna eller något annat svenskt RHP-parti växer sig starkare i en nära framtid. Även om vissa indikatorer pekar på att en sådan situation var mer akut kring mitten av 1990-talet verkar det fortfarande finnas stor potential för partier som är viliga och kapabla att mobilisera proteströstare.

Sjunkande partiidentifikation och minskad klassröstning

Som tidigare nämnts är partiidentifikation och klassröstning två viktiga indikatorer på politisk stabilitet. Begreppet "partiidentifikation" används för att beteckna den individuella väljarens känslomässiga band till ett visst politiskt parti.⁸⁰ Även om detta slags identifikation kan variera i styrka antar man vanligtvis att partiidentifikation är en relativt stabil faktor i ett politiskt systems röstningsmönster. För att hårdra det något skulle man kunna säga att väljare med stark partiidentifikation alltid röstar på det parti de identifierar sig med, om ingenting extraordinärt inträffar.

Partiidentifikation har traditionellt spelat stor roll för väljarnas beteende. Det är möjligt att de flesta väljares röstningsbeteende fortfarande bestäms av partiidentifikation. Antalet väljare med stark partiidentifikation har dock minskat i Västeuropa de senaste decennierna,⁸¹ även i Sverige. Andelen väljare med stark partiidentifikation minskade från 53 procent 1960 till 34 procent 1982, 21 procent 1991 och 19 procent 1998.⁸² Detta har även fått till följd att de svenska väljarna har blivit alltmer rörliga. Andelen väljare som bytte parti från

79. S. Holmberg, *Välja parti*, s 34. Även om förtroendet för politiker och politiska institutioner minskar både i Sverige och annorstädes är stödet fortfarande mycket högt för demokratiska principer. Se P. Norris, "Introduction: The growth of critical citizens", i P. Norris (red.) *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*. Oxford, 1999. 1994 uppgav 93 procent av de svenska väljarna att demokrati är den ideala styrelseformen. Övriga västeuropeiska länder återfinns på ungefär samma nivå (mellan 74 och 93 procent), utom Irland och Nordirland. Det folkliga stödet för demokratin som "idé" eller "ideal" är ännu starkare, och varierar mellan 93 och 99 procent. R. J. Dalton, "Political support in advanced industrial societies", i P. Norris (red.), *Critical Citizens*, s 70; H-D. Klingemann, "Mapping political support in the 1990s: A global analysis", i P. Norris (red.), *Critical Citizens*, s 44.

80. A. Campbell, P. E. Converse, W. E. Miller och D. E. Stokes, *The American Voter*.

81. R. D. Putnam, S. J. Pharr och R. J. Dalton, "Introduction", s 17.

82. S. Holmberg, *Välja parti*, s 41.

ett val till ett annat var 30,7 procent mellan valen 1994 och 1998, vilket kan jämföras med 20,2 procent mellan valen 1985 och 1988. Även andelen väljare som anger att de bestämmer sig för hur de skall rösta först under valrörelsen har ökat: från 40 procent 1988 till 57 procent 1998.⁸³

Även klassröstning är en relativt stabil faktor då man vill förklara väljarbeteende. Man talar i regel om klassröstning då människor som tillhör samma sociala klass statistiskt sett röstar på samma sätt. Det antas vara ett resultat av deras gemensamma intressen, som har sin grund i gemensamma socioekonomiska levnadsvillkor.⁸⁴

Klassröstningen, mätt i Alford's index, har generellt minskat i Västeuropa, som vi kan utläsa av Tabell 10. Den svenska klassröstningen var dock ovanligt hög innan nedgången tog sin början, och den är fortfarande jämförelsevis hög. Det bör även noteras att nedgången inte har fortsatt under 1990-talet. Vidare är klassröstningen fortfarande hög för arbetarväljarna, även om den minskade något under 1990-talet. Av metallarbetarna röstade 75 procent på antingen socialdemokraterna eller vänsterpartiet i valet 1998. För övriga arbetare var andelen 63 procent.⁸⁵

TABELL 10. Klassröstning (mätt i Alford's index)

	1945–1960	1961–1970	1971–1980	1981–1990
Österrike	–	29,3	28,3	18,3
Belgien	–	25,4	17,9	16,4
England	37,3	38,3	24,3	23,4
Danmark	39,8	52,0	28,1	20,9
Finland	48,4	50,2	36,9	35,7
Frankrike	24,4	18,3	17,0	11,7
Tyskland	36,0	24,8	14,9	13,4
Italien	26,6	14,5	17,8	13,1
Holland	14,0	14,7	21,8	15,5
Norge	52,5	32,0	33,8	20,5
Sverige	51,0	40,7	37,3	32,7

Källa: P. Nieuwbeerta, "The democratic class struggle in postwar societies. Traditional class voting in twenty countries, 1945–1990", i T. N. Clark och S. M. Lipset (red.), *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Baltimore, 2001, s 126. Indexet beräknas genom att ta skillnaden mellan andelen arbetare (metallarbetare) som röstar på vänsterpartierna och andelen icke-arbetare som röstar på dessa partier.

83. S. Holmberg, *Välja parti*, s 19–22.

84. Se t.ex. P. Nieuwbeerta och D. Graf, "Traditional class voting in twenty postwar societies", i G. Evans (red.), *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context*. New York, 1999.

85. S. Holmberg, *Välja parti*, s 65–66.

Detta är av vikt då vi vet från tidigare studier att arbetarklassväljare är över-representerade bland RHP-partiernas väljare.⁸⁶ Samtidigt är dock andelen röstskolkare hög bland arbetarväljarna: 26 procent av metallarbetarna, 23 procent av de övriga arbetarna och hela 40 procent av de arbetslösa avstod från att rösta i 1998 års riksdagsval.⁸⁷

Man kan därför konstatera att Sverige inte är något undantag vad gäller partiidentifikation. När det gäller klassröstning är bilden emellertid inte lika entydig. Även om klassröstningen har minskat även i Sverige ligger den fortfarande på en ganska hög nivå, framför allt hos arbetarväljare. Detta faktum kan motverka uppkomsten av ett svenskt RHP-parti. Vidare indikerar den relativt vanliga klassröstningen, tillsammans med det faktum att den svenska fackför-eningsanslutningen är EU:s högsta,⁸⁸ att det fortfarande finns en relativt stark känsla av klasstillhörighet i Sverige. Faktum är att andelen arbetare som identifierade sig med arbetarklassen var något högre 1995 än 1980 (53,6 procent).⁸⁹ Detta tyder på att de "traditionellt givna och upprätthållna kollektiva identiteterna" inte har eroderat och försvunnit i Sverige i den utsträckning som Betz menar.⁹⁰ Hur är det då med den "nya underklass" som enligt Betz har vuxit fram som ett resultat av den strukturella övergången från en industriell till en postindustriell ekonomi? Är det inte främst inom de gamla, väl etablerade yrkena som känslan av klasstillhörighet, och kanske även klasslojalitet, finns kvar? Det är möjligt, och i sådana fall är det troligt att en betydande del av den "nya underklassen" återfinns bland röstskolkarna (vilket bland annat indikeras av den extremt höga andelen röstskolkare bland de arbetslösa). Det är därför

86. Jmf. J. Rydgren, *The Populist Challenge*; H-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*.

87. S. Holmberg, *Välja parti*, s 68 och 100. Andelen röstskolkare var också betydligt högre bland unga väljare. I 1998 års riksdagsval avstod 28 procent av väljarna som var yngre än 21 år och 25 procent av väljarna som var 22–30 år från att rösta. S. Holmberg, *Välja parti*, s 82.

88. B. Ebbinghaus och J. Visser, "A comparative profile", i B. Ebbinghaus och J. Visser (red.), *The Societies of Europe. Trade Unions in Western Europe since 1945*. London, 2000; A. Kjellberg, "Sweden", i B. Ebbinghaus och J. Visser (red.), *The Societies of Europe*.

89. P. Sohlberg och H. Leiulfsrud, "Social ojämlikhet, sociala klasser och strukturperspektiv", i T. Goldberg (red.) *Samhällsproblem*, Lund, 2000, s 54.

90. H-G. Betz, *Radical Right-Wing Populism*, s 29. Sveriges exceptionellt höga klassröstning kan delvis ha historiska orsaker. Lipset har t.ex. påvisat att konfliktstrukturens komplexitet, som är historiskt given, är av stor betydelse. I länder som Frankrike och Belgien har det alltid funnits andra viktiga konfliktdimensioner (religion, etnicitet, stad–landsbygd) som har gått på tvärs mot klasslojaliteterna. Den ekonomiska konfliktdimensionen minskade i betydelse snabbare i dessa länder. Sverige har däremot historiskt sett haft en relativt enkel konfliktstruktur, där den ekonomiska dimensionen har dominerat stort och klasslojaliteterna alltid har varit starka. P. Mair, S. M. Lipset, M. Hout och J. H. Goldthorpe, "Critical commentary: Four perspectives on the end of class politics?", i G. Evans (red.) *The End of Class Politics?*, s 313.

möjligt att de svenska väljarna i den ”nya underklassen” hitintills har valt sortisnarare än protest som reaktion på sin ökade marginalisering.⁹¹ Man skall dock inte bortse från möjligheten att ett framväxande protestparti (t.ex. ett RHP-parti) skulle kunna ändra på denna situation.

Jag vill också understryka att för en betydande del av väljarna påverkar varken klasstillhörighet eller partiidentifikation röstbeteendet. Dessutom röstar en ökande andel av väljarna inte överhuvudtaget, inte minst bland väljargrupper som i andra länder har varit särskilt benägna att stödja RHP-partier, såsom arbetare, arbetslösa och ungdomar under 30 år. I anslutning till 1998 års riksdagsval uppgav 18 procent av metallarbetarna och 21 procent av de lägre tjänstemännen att de saknade partipreferenser.⁹² Detta pekar mot att det kan finnas utrymme för uppkomsten av ett nytt parti, möjligen ett RHP-parti, speciellt med tanke på att 52 procent av röstskolkarna (jämfört med 43 procent av samtliga väljare) uppgav att de tyckte att vore en bra idé att ”ta emot färre flyktingar i Sverige”.⁹³ Detta innebär att cirka 10 procent av väljarna i 1998 års riksdagsval både var röstskolkare och hyste invandringskritiska attityder, vilket skulle kunna vara en nisch för ett svenskt RHP-parti.

Så varför inte i Sverige? Även om bilden har varit mångtydig, har flera av de faktorer som hittills presenterats pekat mot att det finns – och, kanske ännu mer, har funnits – en potentiell nisch för framväxten av ett väljarmässigt starkt RHP-parti även i Sverige. För att närma oss ett mer heltäckande svar på frågan måste vi förflytta oss från politikens efterfrågensida, som hittills har diskuterats, mot dess utbudssida. Jag tror i likhet med Herbert Kitschelt att graden av konvergens i den politiska rymden, som kommer att diskuteras nedan, till stor del påverkar möjligheten att nya partier skall uppstå. En annan viktig faktor är hur övriga politiska aktörer, t.ex. andra politiska partier samt massmedia, agerar. Slutligen kan man inte bortse från möjligheten att befintliga men icke-etablerade RHP-partier har misslyckats med att utnyttja eventuella befintliga nischer. Dessa två faktorer kommer att diskuteras kortfattat i sammanfattningen.

Konvergens i den svenska partirymden?

Graden av konvergens i den politiska rymden är av betydelse av två anledningar. För det första för att det kan skapa uppfattningen att alla etablerade partier ”är likadana”, att det inte finns några reella skillnader mellan dem.

91. Jmf. A. O. Hirschman, *Sorti eller protest. En fråga om lojaliteter*. Stockholm, 1972.

92. S. Holmberg, *Välja parti*, s 45.

93. S. Holmberg, *Välja parti*, s 133.

Denna uppfattning kan i sin tur spä på det folkliga politikermisstroendet och därigenom göra väljarna mer mottagliga för RHP-partiernas budskap att den "politiska klassen" är degenererad och inte företräder folkets intressen. För det andra kan en konvergens också vara av direkt betydelse. Om man i likhet med den spatiala teorin antar att väljarna röstar på det parti som ligger närmast deras egen position i den politiska rymden, som är konstruerad av attitydskallor, leder en konvergens till uppkomsten av nischer inom vilka ett nytt parti kan skapas.⁹⁴

Det har därför visst förklaringsvärde att kunna konstatera att den svenska politiska rymden hittills inte har utmärkts av någon större konvergens. När de svenska väljarna ombads att ange de olika partiernas position på en höger-vänster-skala (där ytterpositionen till vänster var 0 och till höger 10), fick moderaterna 8,9 i valen 1979 och 1982, 9,0 1985, 8,9 1988, 8,7 1991, 8,8 1994 och 8,9 1998. Vänsterpartiet fick konsekvent mellan 0,9 och 1,4 mellan 1979 och 1998.⁹⁵ Med den här metoden kan man emellertid inte veta vad väljarna lägger för betydelse i begreppen "höger" och "vänster". Det finns anledning att förmoda att de huvudsakligen baserar denna distinktion på partiernas position på den ekonomiska skalan. Samtidigt vet vi dock att den sociokulturella attitydskalan (med frågor om nationalitet och nationalism, invandring, abort, lag och säkerhet, etc.) har större betydelse för uppkomsten av RHP-partier.⁹⁶ Det är därför synd att vi med dessa data inte kan utesluta att det finns eller har funnit en konvergens avseende denna attitydskala.⁹⁷ Det finns dock indikatorer på att den sociokulturella konfliktdimensionen har spelat en underordnad roll för de svenska väljarnas val av partier.⁹⁸

94. A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*. New York, 1957; G. Sjöblom, *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund, 1968.

95. S. Holmberg, *Välja parti*, s 124.

96. Jmf. P. Perrineau, *Le Symptôme Le Pen*; J. Rydgren, *The Populist Challenge*.

97. Det finns vissa indikationer på att en sådan konvergens kan föreligga (eller åtminstone förelåg i samband med 1998 års riksdagsval). När väljarna tillfrågades om sina attityder till "det multikulturella samhället", hade moderaternas väljare ett genomsnitt på 58 (på en skala där 0 är lika med "mycket dåligt" och 100 är lika med "mycket bra"), centerpartisterna hade 59, socialdemokraterna hade 60, kristdemokraterna hade 61, vänsterpartisterna 65, miljöpartisterna 71 och folkpartisterna 73. S. Holmberg, *Välja parti*, s 134. Detta indikerar att det skulle kunna finnas en nisch för partier som anser att det multikulturella samhället är något dåligt.

98. Jmf. H. Oscarsson, *Den svenska partirymden*.

Avslutande diskussion

Jag har i denna artikel diskuterat de svenska radikala högerpopulistiska partiernas relativa misslyckande, och i synnerhet anledningen till avsaknaden av nationellt väljarmässigt framgångsrika RHP-partier sedan mitten av 1990-talet. Även om bilden emellanåt har varit oklar, har det utkristalliserats några faktorer som har motverkat framväxten av ett väljarmässigt framgångsrikt svenskt RHP-parti. För det första har vi sett indikatorer på att det fortfarande finns betydande klassmedvetande och kanske även klasslojalitet i Sverige. Detta är viktigt eftersom det tyder på att etablerade kollektiva identiteter och lojaliteter inte har eroderat i samma utsträckning i Sverige som i andra västeuropeiska länder. Detta indikerar i sin tur att behovet av att reducera frustration och alienering genom att söka nya kollektiva identiteter – så som etniskt nationella identiteter – har varit mindre akut i Sverige. Det indikerar även att den ekonomiska konfliktdimensionen fortfarande spelar stor roll för de svenska väljarna, vilket minskar möjligheterna för ett nytt parti att vinna röster på frågor tillhörande den sociokulturella konfliktdimensionen.

För det andra har invandringsfrågan varit av relativt liten betydelse för de svenska väljarna. Även om många har sett den som en viktig fråga har den haft lite inflytande på deras val av parti. I Sverige ledde den ekonomiska krisen, och den höga arbetslöshet som följde med den, till en tilltagande vänstervind inom den ekonomiska konfliktdimensionen snarare än till ökad vind i seglen för auktoritära och främlingsfientliga åsikter.⁹⁹ För det tredje har graden av konvergens i den politiska rymden varit mycket liten i Sverige. Moderaterna har konsekvent setts som ett reellt högeralternativ, vilket har motverkat bilden av att de etablerade partierna inte skulle skilja sig åt sinsemellan.

Jag har emellertid även funnit tecken på att det kan finnas utrymme för sverigedemokraterna eller något annat svenskt RHP-parti att växa sig starkare i en nära framtid. För det första finns det en omfattande folklig främlingsfientlighet och ett invandringsmotstånd även i Sverige, även om det har minskat de senaste åren. Invandringsfrågan, som hittills varit av liten betydelse, fick ökad betydelse i årets valrörelse. När det gäller invandringsfrågans politiska betydelse spelar övriga politiska aktörers agerande stor roll. Till skillnad från i många andra västeuropeiska länder (t.ex. Danmark och Frankrike) har de etablerade partierna i Sverige varit duktiga på att upprätthålla en "retorisk

99. Tecken på denna vänstervind var bland annat att andelen väljare som ställde sig positiva till en minskning av den offentliga sektorn minskade från 56 procent 1990 till 24 procent 1997. L. Nilsson, "Opinionstrender och medieeffekter", i S. Holmberg och L. Weibull (red.), *Opinions-samhället*, Göteborg, 1998.

cordon sanitair". Det innebär att de etablerade partierna inte har anammat en invandrarfientlig retorik, eller explicit försökt att anamma invandrarfientliga partiers politiska program.¹⁰⁰ Under årets valrörelse förde dock både folkpartiet och moderaterna fram förslag om att villkora medborgarskap för invandrare. Språktest – och även test av kunskaper i svensk historia – är ett krav som även sverigedemokraterna länge har haft på sin politiska agenda, om än i betydligt radikalare form. Dessa förslag har förskjutit diskussionen om medborgarskap mot en betoning på (etnisk) nationell identitet, samt delvis implikerat att flyktingar och invandrare själva bär ansvar för misslyckanden att integreras i det svenska samhället. Denna diskussion medförde också att invandringsfrågan hamnade i fokus i årets valrörelse. Man skall dock betona att varken folkpartiet eller moderaterna har anammat sverigedemokraternas retorik och språkbruk, åtminstone inte på riksplanet.¹⁰¹

I ett läge där etablerade partier använder RHP-partiernas budskap och retorik kan invandringsfrågans betydelse komma att öka markant. Dessutom tenderar en sådan utveckling att leda till ökad legitimitet för RHP-partierna, vilket underlättar för dem att skapa och upprätthålla en tillräckligt respektabel fasad.¹⁰² Även massmedia spelar en stor roll i detta sammanhang. Ett framväxande RHP-parti, och det politiska budskap det representerar, kan ses som spektakulärt och därför bedömas som journalistiskt intressant. Därför kan det ges större medial uppmärksamhet än vad som är politiskt – och nyhetsmässigt – motiverat. Man har kunnat skönja sådana tendenser i svenska massmedier sedan Le Pens framgångar i det franska presidentvalet under våren 2002,¹⁰³ även om de varit relativt nedtonade jämfört med i de flesta andra västeuropeiska länder.

Andra tecken på att det kan finnas en nisch för RHP-partier även i Sverige är att missnöjet med politiker, partier och andra politiska institutioner är stort även i Sverige och utgör en grogrund för partier som vill och kan mobilisera protester. Dessutom har andelen partiidentifierade väljare sjunkit, vilket har frigjort resurser för nya politiska partier. Även andelen röstskolkare har

100. En av anledningarna till detta är troligen att de svenska RHP-partierna länge inte sågs som något större hot (i betydelsen att de riskerade att stjäla väljare från de etablerade partierna). Men inte heller i samband med ny demokratis uppdykande på den politiska scenen lockades de etablerade partierna att överge sin retoriska *cordon sanitair*, även om delar av invandringspolitiken skärptes 1993 och 1996. Även om detta möjligen delvis var ett uttryck för en önskan att stävja en främlingsfientlig opinion, och därigenom indirekt hängde ihop med ny demokratis genombrott, så skedde det mer i det tysta.

101. Moderaternas Per Unckel fick dock kritik för att han inte tillräckligt kraftfullt tog avstånd från de främlingsfientliga och ibland även rasistiska uttalanden som gjordes av moderata kommunalpolitiker (inspelade med dold kamera) i TV:s Uppdrag granskning.

102. J. Rydgren, "Mesolevel reasons".

ökat i Sverige, främst bland arbetslösa och arbetare – grupper som i andra västeuropeiska länder har varit överrepresenterade bland RHP-partiernas väljare. För det tredje kan det finnas en potential för ett RHP-parti att exploatera EU-negativa strömningar. Det är troligt att det finns väljare vars motvilja mot EU kombineras med, eller till och med baseras på, nationalistiska, främlingsfientliga och auktoritära attityder och preferenser. Dessa väljare delar inte vänsterpartiets och miljöpartiets – som hitintills mer eller mindre har lyckats monopolisera EU-motståndet – grundläggande värderingar. Dessa väljare kan därför känna sig lockade att stödja ett framväxande EU-fientligt RHP-parti.

Även om förutsättningarna för framväxten av ett väljarmässigt framgångsrikt RHP-parti var större kring mitten av 1990-talet, då den ekonomiska situationen var sämre, finns de fortfarande kvar. Att inget svenskt nationellt väljarmässigt framgångsrikt RHP-parti har vuxit fram har enligt min mening mer att göra med politikens utbudssida: delvis med bristen på konvergens i den politiska rymden, delvis med att de RHP-partier som har försökt inte har varit tillräckligt attraktiva. Sverigedemokraterna har varit det ledande svenska RHP-partiet sedan ny demokratis sammanbrott 1994. De har dock haft problem med att skapa en tillräckligt respektabel fasad, dvs. att övertyga väljarna om att de är emot de etablerade partierna men inte emot demokratin i sig. Annorlunda uttryckt har sverigedemokraterna misslyckats med "anti-politiska etablissemangen-strategin".¹⁰⁴ Så länge ett parti ses som anti-demokratiskt har det inga chanser att attrahera proteströster, och ytterst små chanser att undkomma politisk marginalisering – åtminstone så länge som en överväldigande majoritet av väljarna sluter upp bakom demokratin som idé. Den relativa framgången i årets lokalval kan dock ge sverigedemokraterna ökade möjligheter till ett större genombrott även på riksplanet. För det första kan det ge partiet en ökad politisk synlighet. Det faktum att de finns representerade med mandat i större kommuner som Malmö och Helsingborg kan leda till större synlighet. Med fler mandat ökar också möjligheten för politiska kontroverser

103. Ett exempel är att sverigedemokraterna fick flera minuters intervjuetid i Aktuellt dagen efter det franska presidentvalets första omgång. Ett annat exempel handlar om rubriksättning. I en artikel på DN Debatt (7 juli 2002) presenterade Integrationsverkets Andreas Carlgren en rapport som till nio tiondelar handlade om att svenskarna hade blivit mer toleranta till "det multikulturella samhället". Rubriksättaren tar emellertid fasta på den sista tiondelen, och rubriken lyder "Tre av tio är för invandrarkritiskt parti". Även folkpartiledaren Lars Leijonborgs beslut att debattera med sverigedemokraterna i TV:s Agenda medförde att det svenska RHP-partiet fick större medial belysning än vad som var politiskt motiverat.

104. A. Schedler, "Anti-political-establishment parties", *Party Politics*, 2 (3): 291–312. En av andledningarna till detta är, som sagt, att de etablerade partierna i Sverige har varit relativt duktiga på att upprätthålla ett retoriskt *cordon sanitair*.

med den politiska omgivningen, vilket tenderar att locka till sig mediebevakning. Även den andra punkten, legitimitet, är beroende av de övriga partiernas agerande. I ett läge där de etablerade partierna lockas till samarbete med ett RHP-parti legitimeras dess budskap i väljarnas ögon, och möjligheten till ett framgångsrikt användande av "anti-politiska etablissemangets strategin" ökar. För det tredje ökar möjligheterna för att missnöjda, invandrarkritiska politiker från de etablerade partierna skall hoppa över till sverigedemokraterna, politiker som med sin rutin skulle bidra med att ge partiet ökad organisatorisk stadga.¹⁰⁵ Slutligen medför sverigedemokraternas resultat i riksdagsvalet att de fortsättningsvis har rätt till partistöd.

Låt oss gå vidare till artikelns andra syfte, att kritiskt undersöka validiteten av de faktorer som enligt tidigare forskning förklarar framväxten av väljarmässigt framgångsrika RHP-partier. Vi har sett att varken postindustriell ekonomi, ekonomisk kris, hög arbetslöshet, invandring, främlingsfientliga attityder, omfattande politiskt missnöje, erfarenhet av folkomröstning, eller ett proportionellt valsystem är tillräckliga villkor för framväxten av väljarmässigt framgångsrika RHP-partier – inte ens om man kombinerar dem alla. Samtidigt kan naturligtvis några av dessa faktorer vara *nödvändiga* villkor.

Samtidigt pekar denna studie på betydelsen av att undersöka politikens utbudssida, t.ex. konvergens i den politiska rymden, liksom den skiftande betydelsen av politiska frågor, t.ex. invandringsfrågan, och olika konfliktdimensioner. Det är främst bland dessa faktorer som vi finner förklaringen till att Sverige utgör ett undantag.

En viktig slutsats man kan dra utifrån dessa resultat är att man alltid bör vara försiktig med att använda de förklaringsfaktorer som nämndes ovan på ett deterministiskt sätt. Som vi har sett är flertalet av dem även uppfyllda i så kallade negativa fall (Sverige i det här fallet). Några av dem, som arbetslöshet, har i själva verket visat sig vara synnerligen dåliga förutsägelseverktyg. Även om jag inte vill hävda att Betz och Kitschelts teorier är falsifierade i en popperiansk mening, har de visat sig vara alltför vaga och ofullständiga. Man måste lägga

105. Dessa tre punkter underlättade Front Nationals väljarmässiga genombrott. Partiet hade lokala framgångar 1982 och 1983. I staden Dreux valde den traditionella borgerligheten, UDF och RPR, att inleda valsamverkan med Front National. Detta ledde till ökad synlighet och legitimitet för Front National, som lyckades slå igenom stort i 1984 års val till Europaparlamentet. I samband med detta lockades även missnöjda politiker från RPR och UDF över till partiet, bland dessa Bruno Mégret. Se J. Rydgren, *The Populist Challenge*. Vad som talar mot en liknande utveckling i Sverige är framför allt att partipiskan är mer effektiv hos de etablerade partierna i Sverige än hos deras franska motsvarigheter, de är bättre på att se till att lokalavdelningarna följer riksdirektiven.

större möda på att rangordna de olika förklaringsfaktorerna, dvs. bestämma vilka som är nödvändiga och vilka, om några, som också är tillräckliga. Enligt min mening är det lönlöst att söka efter en enskild förklaringsfaktor. Vi bör i stället söka efter den rätta kombinationen, och specificera på vilket sätt de olika faktorerna hänger ihop och genom vilka mekanismer de verkar.

För att en sista gång återvända till de olika förklaringsfaktorer som har diskuterats ovan skulle jag vilja hävda att i första hand politiserad främlingsfientlighet och i andra hand etnisk nationalism är de två viktigaste ”positiva” efterfrågerelaterade faktorerna, medan politiskt missnöje är den viktigaste ”negativa” efterfrågerelaterade faktorn. Om bara den sistnämnda faktorn är uppfylld kan ett RHP-parti vinna framgång som protestparti. Om denna faktor inte kombineras med politiserad främlingsfientlighet och etnisk nationalism kommer partiets väljarstöd emellertid sannolikt att urholkas efter hand. För att väljarna skall stanna kvar i det ”nya” protestpartiet krävs att de upplever att det finns en ”positiv” anledning att göra det.

Inte ens om den ”rätta” blandningen av politiserad främlingsfientlighet, etnisk nationalism och politiskt missnöje föreligger uppstår väljarmässigt framgångsrika RHP partier per automatik. För detta krävs att det finns aktörer som har viljan och kapaciteten att utnyttja förutsättningarna. Misslyckanden på denna nivå är inte sällsynta. För att lyckas krävs en del resurser, strategisk skicklighet samt ideologisk sofistikerad. Försöken att lyckas påverkas också av hur andra politiska aktörer agerar – media och de etablerade partierna spelar en avgörande roll. Vidare finns möjligheten att RHP-partierna misslyckas med att skapa en bild av att vara tillräckligt distanserade från öppet rasistiska och anti-demokratiska grupperingar och organisationer.

Om samtalet mellan Palme och Kissinger

ANDERS STEPHANSON

Den italienske historikern Mario Del Pero kom över följande amerikanska arkivdokument när han forskade i Kissingers politik gentemot de europeiska Medelhavsländerna, framför allt Portugal, på 1970-talet. Det är ett referat av en diskussion mellan Olof Palme och Henry Kissinger på ett hotell i Helsingfors i juli 1975. Palme assisteras av Sven Andersson, Anders Thunborg, Sverker Åström och Pierre Schori, men mötet är nästan uteslutande en dialog.

Kissinger verkar lite melankolisk. Det är inte gått mer än ett par månader sedan USA förlorade kriget i Sydostasien, Vietnam och Kambodja. Sveriges linje på området har inte varit populär i Washington. Kissinger, den borne realisten, anslår dock en lätt humoristisk ton: "Vad ska vi nu gräla om?" Inga petitesseer, visar det sig, för på dagordningen står den portugisiska revolutionen, som inletts året innan och fått stora konsekvenser i både Europa och Afrika. Kissinger är orolig och Palme likaså, mest för att han vet att det är fara å färde när Kissinger är orolig. Amerikanen känner sig politiskt trängd. Detente utsätts för allt hårdare kritik från höger där hemma, även inom Gerald Fords eget kabinett genom försvarsministern James Schlesinger. Ingenstans är politiken någon riktig framgång. I södra Europa verkar den bara öppna för Sovjetvänliga eller i varje fall suspekta omvälvningar. Inte bara högerdiktaturerna är i farozonen: "eurokommunismen" i Italien hotar att ta över med demokratiska medel, den verkliga mardrömmen för Kissinger.

Hela situationen överskuggas av 11 september 1973, dagen då Salvadore Allende störtades. Är manne en portugisisk Pinochet lösningen? Både Palme och Kissinger är djupt medvetna om det chilenska exemplet. Palmes strategiska mål är att med alla medel få Kissinger att undvika det alternativet. Med stor taktisk skicklighet lyckas han hålla Kissinger stängden genom att betona det rationella i att understödja den spirande portugisiska demokratin. "Varken Pragkuppen 1948 eller Chile 1973", är hans motto.

Kissinger, därmed potentiellt jämställd med Stalin, börjar sedan gnälla om det svenska stödet till marxistiska befrielseströrelser i det forna portugisiska kolonialväldet. Palme inskräpper att de är oberoende och vettiga. Man kan nästan höra Kissinger grymta. Palme vet inte att Kissingers underhuggare på UD i början av sommaren äntligen fått honom att rikta uppmärksamheten mot Afrika, speciellt södra Afrika. Just i den här vevan har Sydafrika med USA:s och Kissingers goda minne börjat sin hemliga intervention mot den segerrika MPLA-regimen i Angola, en rörelse som Sverige stöder sedan länge. Den kubanska motaktionen, iscensatt på eget bevåg utan sovjetisk påverkan, tvärt emot vad Kissinger kommer att tro, ligger två månader fram i tiden.

Stämningen är dock gemytlig när de beslutar att återgå till den pågående kongressen. Oartigt har de smitit från ett kanske mindre inspirerande tal av DDR:s representant. Palmes dialektik är en påminnelse om svunna tider, förlorade på alla sätt och vis.

~~SECRET~~/XGDS

WASHINGTON

OUT 1

RECORD GROUP 99

NARA

MEMORANDUM OF CONVERSATION

Reviewed by J. D. Brown

Date:

28 1977

PARTICIPANTS:

SECRET

Olof Palme, Prime Minister of Sweden
Sven Andersson, Minister of Foreign Affairs
Mr. Thunborg, Under Secretary of State
Mr. Astrom, MFA Secretary General
Mr. Schori, Secretary to the Prime Minister

CLASSIFIED BY FRANK WISNER

SUBJECT TO GENERAL DECLASSIFICATION

SCHEDULE OF EXECUTIVE ORDER 11652 for National Security Affairs

AUTOMATICALLY DOWNGRADED AT TWO- Helmut Sonnenfeldt, Counselor, Department

YEAR INTERVALS AND DECLASSIFIED ON of State

DECEMBER 31,-----

Dr. Henry A. Kissinger, Secretary of State
and Assistant to the President
Arthur A. Hartman, Assistant Secretary
of State for European Affairs
Peter W. Rodman, NSC Staff

DATE AND TIME:

Wednesday, July 30, 1975
4:15 - 4:50 p.m.

PLACE:

Room 120 - Finlandia Hall
Helsinki

SUBJECTS:

Portugal; Angola; Israel-UN; UNGA

[The meeting took place during the speech by the GDR delegate to the CSCE Conference.]

Kissinger: It is nice to have a chance to meet with you. We have been fencing for so long.

Prime Minister Palme: We did correspond in 1949.

Kissinger: 1949? About the International Seminar?

SECRET/~~SECRET~~/XGDS

CLASSIFIED BY HENRY A. KISSINGER

EXEMPT FROM GENERAL DECLASSIFICATION

SCHEDULE OF EXECUTIVE ORDER 11652

EXEMPTION CATEGORY 5 (b) (1,3)

AUTOMATICALLY DECLASSIFIED ON Imp. to Dat.

DECLASSIFIED

Authority NND 009029

Kissinger (K): Det var trevligt att träffas. Vi har hållit oss på avstånd från varandra så länge.

Palme (P): Vi korresponderade faktiskt med varandra 1949.

K: 1949? Om det internationella seminariet?

P: Nej, du var redaktör för *Confluence*.

K: Ja. Jag hade ett seminarium på Harvard, liknande det i Salzburg. Alla mina Harvardstudenter har hamnat i krig, mr. Ecevit, Yigal Allon. Den norske utrikesministern var också en av mina studenter, men han hamnade inte i krig.

P: Det var nära för min del.

K: Att du hamnade i krig?

P: Att jag kom till seminariet. Något hände.

K: Vad hände? På vår sida eller på er? Eftersom vi har lämnat Indokina finns det inget att bråka om. Jag tycker faktiskt att våra relationer har förbättrats. [Paus] Vilken är din uppfattning om Portugal?

P: Jag vet mer om tre dar, då Mario Soares kommer på besök. På sätt och vis är jag förstås pessimistisk. Det kommer att bli allt sämre eftersom jag inte tror att det nuvarande styret kommer att sitta kvar.

K: Triumviratet.

P: Kommunistpartiet är för svagt eftersom det litade för mycket till den traditionella leninistiska synen på fackföreningar och pressen. Militären är kluven, och den ekonomiska situationen kommer att bli usel.

K: Ja. Jag insåg inte förrän igår att de bara har 5 miljarder dollar i guld.

Hartman (H): Till den nya kursen.

P: Det kommer inte att hålla. Det sägs att det var det enda som Caetano lämnade kvar... guld. Det kan bli ett nytt Prag 1948, men det blir ett kortvarigt Prag eftersom ryssarna inte är beredda att betala det ekonomiska priset. Frågan blir sen om det sker ett språng från Prag till Chile.

K: Vilket Chile? Allende?

P: Nej, senare.

K: Pinochet. Ett Prag brukar vara ett tag, det förändras inte.

P: Men det här är svagt. Båda dessa skeenden får svåra följder för det portugisiska folket och rent allmänt.

K: Jag håller med dig.

P: Så vår politik går ut på att bevara relationerna med socialistpartiet, och det på lång sikt. Vi har gett visst ekonomisk stöd från början av 60-talet. Vi har utvecklat stödet på gräsrotsnivå eftersom de är en enkel grupp och inte vet så mycket om elementär politisk organisation. De och PPD är representativa för det portugisiska folket och de enda som kan ge stabilitet – verklig stabilitet och inte polisiär stabilitet. Vi har upprätthållit relationerna med den nuvarande regeringen och har aktat oss för att dra in det lilla stöd vi har gett. Att inte ge en förevändning, att bevara en dialog, och, för det tredje, i vetskap om att vännerna är splittrade, det finns mängder av människor där som har intresse för demokratiska former. De har bara erfarenheter från Afrika.

K: Vår analys skiljer sig inte så mycket från er. Vi tycker också det är viktigt att hålla kontakten med de mer återhållsamma elementen inom militären eftersom parterna själva inte har tillräckligt med auktoritet för att åstadkomma en förändring.

Den ekonomiska situationen är så dålig att bistånd på sin nuvarande nivå inte gör så stor skillnad. Vi har problem med argumentet att man genom att ge bistånd till radikalerna hjälper de mer konservativa. Vi har inte ökat vårt bistånd. Om det inte blir några påföljder för denna marxistiska, radikala, afrikanska, naiva kurs, som får stöd av kommunisterna, finns det inga incitament till förändring.

P: Det är svårt att hålla balansen.

K: Men det finns något där emellan. De mer återhållsamma kan undvika vad du tidigare sa, bara de får ett skäl. Men jag tvivlar på att det är så bra att ge en massa bistånd.

P: De närmaste månaderna kommer att bli avgörande. Det blir ett administrativt kaos. Det är ännu inte så illa att de tvingas bekämpa en kris tillsammans.

Andersson (A): Vi ska föra diskussioner med Soares på lördag.

P: Vi har satsat blygsamt... vad vi än gör måste det vara blygsamt.

K: Hur mycket har ni gett?

A: Vi har inte gett något ännu.

P: Vi har lagt fram ett förslag i riksdagen. Det handlar om tekniskt bistånd.

K: Så länge de rör sig i radikal riktning tycker vi inte att det är en särskilt god idé att ge mer. Det gör dem inte mer återhållsamma.

P: Deras jordbruk är i uselt skick, så de måste vara mer radikala i jordbruket.

K: Med radikal menar jag inte reformistisk utan en regering som den i Algeriet, som ju får stöd av kommunisterna.

P: De har inte möjligheter att tillsätta en regering av algerisk typ. Detta under-skattar den demokratiska känslan hos det portugisiska folket. Trots att de gått igenom femtio år av auktoritärt styre, trots att så många inte kan skriva eller läsa, finns det en stark känsla av delaktighet... enligt den information vi har... en villighet att uttrycka åsikter, förhoppningar om demokrati.

K: Vi får se om ett år. Jag har en känsla av att det kan bli en högerkupp, men den kommer förmodligen att bli mer radikal, mer åt vänsterhållet. Och det kommer att bli mer repressivt om ett år.

P: Soares känner väldigt starkt för demokratiska former så vi är optimistiska. Ni vet mer...

K: Vi vet inget.

P: Enligt min mening känner sig Sovjet och östblocket illa till mods eftersom det hindrar framsteg i andra områden som de är mer intresserade av.

K: De skulle inte valt Portugal som konfrontationspunkt, men hittills har vi inte uppfattat deras beteende som särskilt avgörande.

P: Nej, just det. Bara några obehagliga ledarkommentarer i *Pravda* och *Izvestija*. Bara lite pengar till partiet eftersom det finns en portugisisk lag. Socialistpartiet har följaktligen små resurser. Lagen riktade sig mot kommunistpartiet, men de fann utvägar. Vi kan sända material...

En av svenskarna: Tryckpressar.

A: Papper, till alla partier. Det är en gåva från svenska folket.

P: Till röstsedlar.

K: Jag läste att biståndet ni ger till MPLA i Angola är större än det samlade bistånd ni ger till alla andra länder. Varför just MPLA?

P: Vi har haft kontakter med befrielse rörelsen sen 60-talet.

K: Men varför MPLA och inte Savimbi och Holden Roberto?

P: Vi valde ut ett antal... Cabral, Frelimo, Neto, MPLA. Neto är poet och läkare. Mycket reserverad. Jag ser att de amerikanska medierna beskriver honom som marxist. Jag skulle inte tro att han har läst särskilt mycket om marxism.

K: Men det mesta av hans stöd kommer från kommunistländerna.

P: Jo, men de är öppna för hjälp från vem som helst, och de enda som skänker något är ryssarna, vilket vi inte är särskilt glada över.

En av svenskarna: Omkring två miljoner dollar.

P: Holden Roberto har vi alltid betraktat som ett redskap för Mobotu så vi har inte haft särskilt mycket kontakt.

Angola befinner sig i en högst besvärlig situation. Det är sant att ryssarna har gett mycket. Men om du ser till den lokala bakgrunden har MPLA den längsta historien, det bredaste stödet. Det sker på stambasis, som så mycket annat.

K: Bara för två månader sen ansåg mitt folk att MPLA var svagast. Nu är de överens om att det är starkare.

P: Det var då den andra gruppen dödade dem.

K: Det gör den fortfarande.

P: De vill inte vara beroende av vare sig Sovjet eller Kina. Den interna kampen mellan Sovjet och Kina skapar en massa problem i Afrika.

K: Personligen kommer jag väl överens med kineserna, men i Afrika hjälper det oss inte eftersom det objektivt råder så starka antivästliga känslor där. I Asien stämmer detta inte nödvändigtvis. Men ni behöver förstås inte bry er om den antiamerikanska tendensen lika mycket som vi gör!

Finns det några problem i förhållandet mellan Sverige och USA?

P: Nej.

K: Hartman, du är expert på bilaterala problem.

H: Det finns ett konsulatproblem, men det rör kongressen.

P: Vi blandar oss inte i.

K: Ni är den enda utländska regering som inte försöker påverka kongressen!

Jag var i Minneapolis. Där har ni en stark svensk grupp som är beredd att

[— —]

K: Stränga lutheraner [skratt]. Vad tycker ni om att Israel har kastats ut från FN?

P: Vi är mycket bestämda på den punkten. Vi har tagit upp det med de alliansfria. Jag hade ett långt samtal med Boumediene. Jag sa att det strider mot den princip som FN bygger på. Han verkade hålla med mig om att det inte var så bra att ha Sydafrika utanför det internationella rättssamhället eftersom man då inte kunde sätta moraliskt tryck på dem. Han sa att det var en propagandafråga. Det är absolut omöjligt att försvara.

K: Just precis. Det är ett intressant ämne. Vi kommer förhoppningsvis till generalförsamlingens särskilda session med ett konstruktivt program. Vi hoppas kunna lösa saken på konstruktiv grund. Den särskilda sessionen kommer inte att lösa den; det blir en uppgift för konsument-producent-konferensen.

P: I Israelfrågan, sen de har upptäckt att de har denna väldiga röststyrka...

K: Vi har sagt att vi är villiga att föra en diskussion om att ge dem fler röster. Men det får inte handla om utpressning.

P: Jag har varit i Latinamerika och diskuterat de frågor som ska tas upp på den särskilda sessionen. Vi tänker skicka någon till Lima. För om man kan föra ner det från allmänna principer till reella frågor...

K: De harmonierar inte med varandra.

P: ...så kan man fixa en massa saker.

K: Det är också vår inställning!

P: Eftersom vi har en marknadsekonomi här i världen är det omöjligt med en indexreglering. Men däremot skapa buffertlager, ge bidrag, man kan åstadkomma något – vara för vara.

K: Det är också vår uppfattning. Vi kan inte bara tvista om vilket system som är bäst. Men LDC:s [*lesser developed countries*] är inte helt fel ute när de säger att deras intressen inte alltid blir uppmärksammade. Men deras problem kan lösas på konkret basis, som du sa.

[*Till Andersson*]: Kommer du att åka till generalförsamlingens särskilda session?

A: Nej, vi kommer att sända finansministern.

P: Vi röstade för den nya ekonomiska chartan... rätten till naturresurser och självständig utveckling. Men ett allmänt stöd för detta löser inte några enskilda problem.

K: Nej just det! Jag tycker att vi bör gå tillbaka och lyssna till talen.

P: Jag vill bara veta, erkänner ni Östtyskland?

K: Ja. Vi har en ambassadör i Berlin. Men jag kom fram till att detta skulle bli ett av de mer förutsägbara talen.

P: Vad gäller Portugal tror jag inte att det är förutbestämt. Jag hade en lång diskussion med Castro om det. Han ansåg att om en revolution väl inleds så löper den hela linan ut.

K: Där är Castro och jag överens [skratt]. Jag säger inte att det är förutbestämt, jag säger att utvecklingen går i en tydlig riktning. Jag tycker att européerna har stoppat huvudet i sanden i flera månader. Om ni inte gör något blir det oundvikligt.

P: Jo. Men det måste följa sitt eget lopp. Skylla och Charybdis är Prag och Chile.

K: Ja.

P: Våra utsända kom tillbaka och sa att det fanns en samhörighet mellan dem som talar och nationen. Det är ett tecken på djupa rötter.

K: Vi ser inget annat parti än socialisterna. Vi tycker att någon borde ta kontakt med de mer sansade militärerna.

P: Jag träffade Antunes.

K: Jag träffade honom också och fick ett positivt intryck. Men han är ute nu.

En av svenskarna: Han kommer kanske tillbaka.

P: Vi har två källor... en säger att det blir Antunes, den andra säger att det blir Coutinho. I morgon vet vi vilken källa som har rätt!

K: Han berättade för presidenten i Bryssel att militären är de enda som representerar hela folket, medan partierna är odemokratiska eftersom de bara representerar en del av folket. Det är en ny teori om demokrati! Jag förstår inte hur militären, som saknar övning i demokrati och har tillbringat hela sitt liv i Afrika, kan anse att de är de verkliga representanterna för det portugisiska folket.

P: Det är Rousseau.

K: Det är en kombination av Rousseau och afrikansk befrielseströrelse.

En afrikansk ledare som träffade presidenten när denne var ny i sitt ämbete sa: "Kommer bara Savimbi till makten i Angola så kommer det att ordna sig." Presidenten sa: "Men varför inte hålla val?" Den afrikanske ledaren tyckte att han stod inför rena aningslösheten och sa: "Sätt honom först vid makten så ordnar sig valet sen." [skratt]

Från engelskan av Sven-Erik Torhell.

Ett nytt fackligt landskap – i Sverige och utomlands

ANDERS KJELLBERG

Ett kännetecken hos den fackliga rörelsen i Sverige är att den är så tydligt socialt eller *klassmässigt* skiktad, med skilda fackförbund och centralorganisationer för arbetare, akademiker och övriga tjänstemän. Vi reflekterar kanske inte så mycket över detta, men ur ett internationellt perspektiv är en sådan uppdelning sällsynt. Detta kapitel inleds med några tankar om trion LO, SACO och TCO och vad den betytt för den mycket höga fackliga anslutningen i Sverige.

Det fackliga landskapets utseende och organisationsgradens utveckling följs sedan upp. För det första genom att dagens svenska organisationsmönster belyses ur olika synvinklar. För det andra redovisas hur fackanslutningen utvecklats för olika löntagargrupper. Därmed kommer vi in på varför man går med i facket stannar kvar som medlem eller inte. Mot bakgrund av den rekordstora fackliga nedgången bland unga diskuteras därefter hur facket kan bli mer medlemsnära. Tillsammans med Finland och Danmark intar Sverige en unik tätposition i facklig anslutning, och försprånget till övriga länder ökar. Som vi skall se har det att göra med att arbetsmarknadsrelationerna utvecklats olika under de senaste årtiondena. En del av förklaringen går dock betydligt längre tillbaka i tiden.

Avstamp görs i den genomgripande omvandling som det fackliga landskapet genomgått i Sverige. Numera utgör kvinnorna och tjänstemännen en majoritet av medlemmarna. Vidare är var tionde medlem född utomlands. De flesta större fackförbund återfinns idag inom servicenäringarna, men trots detta har industrin genom den nya samarbetskonstellationen "Facken inom industrin" stärkt sin ledande ställning i avtalsrörelserna. Ett syfte med det så

Denna artikel har skrivits inom ramen för projekten "Tjänstemännens fackliga organisering ur internationellt perspektiv" (Riksbankens Jubileumsfond) och "Arbetsgivarorganisationers kulturer och strategier" (FAS). Den är en kraftigt utvidgad och uppdaterad version av kapitel 2 i Sverke & Hellgren (red), 2002. Avsnitten fr o m "Växande internationella skillnader i fackanslutning" är helt nyskrivna. Jag tackar Reinhold Fahlbeck, Lena Lindgren, Per Norberg och Svante Nycander för värdefulla synpunkter.

kallade Trio-projektet var att åstadkomma en motsvarighet inom servicenäringsarna, genom en fullständig sammanslagning av fyra fackförbund: FF, HTF, SKTF och ST (se förkortningslista i slutet av artikeln). Projektet stöp dock i sista stund (hösten 2001), kanske just på grund av att man utan några mellanled ville gå direkt på en så omfattande förbundssammanslagning. Till skillnad från "Facken inom industrin" var det nya Trio-facket dock inte tänkt att innefatta de närmast motsvarande LO- och SACO-förbunden.

Vidare åskådliggörs vilka LO-, TCO- och SACO-förbund som närmast *motsvarar varandra* inom några viktiga sektorer: industrin, privata servicenäringsringar, kommuner och landsting samt staten. Medan LO-förbunden Kommunal och Seko vardera motsvaras av en rad tjänstemannaförbund är det tvärtom inom industrin. Där svarar civilingenjörernas CF (SACO) och industritjänstemännens SIF (TCO) mot ett flertal LO-förbund. Likadant är det med HTF.

Frågan är om etablerade fackliga strukturer i längden kan upprätthållas när en rad *gränslinjer alltmer suddas ut*. Förutom mellan industri- och tjänsteständringar håller gränserna på att luckras upp mellan arbetare och tjänstemän, mellan akademiker och övriga tjänstemän, mellan privat- och offentliganställda samt mellan (egen)företagare och anställda. Situationen kompliceras av att klyftorna mellan olika medlemsgrupper inom de existerande fackförbunden tenderar att vidgas genom en *tudelning* av arbetskraften i "vinnare" och "förlorare". Vinnarna kanske tycker att de klarar sig bra själva utan fackets medverkan, medan förlorarna inte anser sig få den hjälp som de har rätt till.

Enligt en svensk intervjuundersökning har den *sociala omgivningen* stor betydelse när man *går med i facket*. Men för att *stanna kvar* vill man få ut något av sitt medlemskap, man vill se *resultat*. Mycket tyder på att individualistiska kalkyler av nyttan med fackligt medlemskap blivit vanligare bland yngre anställda. Många har dock en lös anknytning till arbetsmarknaden genom att så mycket som varannan anställd i åldern 16–24 år numera har ett tidsbegränsat jobb. Sedan 1993 har fackanslutningen hos denna åldersgrupp minskat med närmare 20 procentenheter.

Inte minst de unga aktualiserar behovet av förändrade fackliga arbetsformer. I ett särskilt avsnitt diskuteras hur de fackliga organisationerna kan bli mer *medlemsnära*.

Internationellt sett är den svenska nedgången i fackanslutning sedan 1993 ganska marginell. De senaste tjugo åren har klyftan mellan länderna med högst organisationsgrad (Sverige, Finland och Danmark) och de med lägst vidgats avsevärt. I flera länder som tidigare hade relativt hög fackanslutning har ett kraftigt ras inträffat. Dit hör bl a Storbritannien och Österrike. Bland de frågor som tas upp är hur man skall förklara de stora internationella skillnaderna i

fackanslutning och varför de ökar. En annan fråga är vilka konsekvenser de betydande olikheterna i facklig styrka mellan EU-länderna kan få vid en svensk anslutning till EMU.

Klassmässigt skiktad facklig rörelse: LO, TCO och SACO

De fackliga organisationerna i Sverige framstår i två avseenden som tämligen unika. Tillsammans med Finland och Danmark innehar Sverige världsrekord i facklig anslutning. Ca 75–80 procent av alla löntagare tillhör en fackförening i dessa länder. För det andra rymmer de nordiska länderna de mest klassbaserade fackföreningarna i hela världen med särskilda fackförbund och centralorganisationer för vardera arbetare, akademiker och övriga tjänstemän. Allra mest renodlad är denna organisationsstruktur i Sverige genom trion LO, SACO och TCO (Kjellberg, 1999, 2000a).

Utanför Norden är det vanligt att helt andra sociala skiljelinjer ligger till grund för facklig tillhörighet. I bl a Italien, Frankrike och Nederländerna har politiska och religiösa krafter fått genomslag på den fackliga strukturen. I Sverige har politisk orientering, istället för att fungera som en självständig grund för facklig organisering, snarare förstärkt den klassmässiga skiktningen av det fackliga landskapet. LOs starkt socialdemokratiska orientering utgör fortfarande en påtaglig barriär för sammanslagningar av arbetar- och tjänstemannafack. TCO- och SACO-förbunden har hela tiden hållit fast vid sin partipolitiska obundenhet.

Både förekomsten av klassbaserade fackföreningar och frånvaron av politiska och religiösa skiljelinjer har medverkat till den mycket höga fackliga organisationsgraden i Sverige. För det första har ingen social grupp behövt känna sig fackligt hemlös som i exempelvis Tyskland där verkstadsindustrins tjänstemän är hänvisade till det arbetardominerade IG Metall. För det andra har det främjat en känsla av gemenskap inom socialt relativt homogena fackförbund. I allmänhet har situationer där individen har att välja mellan olika fackförbund varit sällsynta. I länder med rivaliserande fackliga riktningar har den potentielle medlemmen inte bara ställts inför valet att vara organiserad eller inte, utan också haft att välja mellan konkurrerande fackförbund. Det har i regel hämmat facklig organisering, alldeles bortsett från att politisk och religiös splittring tenderar att försvaga fackföreningarna på arbetsplatserna och i samhället.

De svenska arbetarfackens tilltagande styrka från första världskriget innebar en utmaning för tjänstemannagrupperna. För dessa framstod facklig organisering som nödvändig om de inte skulle missgynnas på arbetsmarknaden och i

samhället. LO-förbundens framgångar medförde att de i viktiga avseenden kom att tjäna som förebilder för tjänstemannafacken, om än inte för alla. LOs allians med det socialdemokratiska partiet medförde också ett tilltagande politiskt inflytande. Den första större centralorganisationen för tjänstemän, DACO (De anställdas centralorganisation), bildades 1931 av ett antal tjänstemannaförbund inom den privata sektorn. Det främsta syftet var att få till stånd en lagstiftning för att trygga privattjänstemännens förhandlings- och föreningsrätt. Redan 1936 stiftades en sådan lag. Sedan även stats- och kommunaltjänstemännen fått förhandlingsrätt slöt sig deras förbund samman i "gamla TCO" (1937). Sju år senare gick DACO och "gamla TCO" samman i det moderna TCO (1944).

Framväxten av separata centralorganisationer för akademiker i de nordiska länderna betingades i hög grad av arbetarrörelsens styrka och etablerandet av en välfärdsstat med inkomstutjämnande ambitioner. Det hotade att försämrade akademikernas villkor i förhållande till andra grupper, vilket var en viktig bakgrund till SACOs bildande 1947. För det andra finns akademikerförbundens ursprung huvudsakligen inom den *offentliga* sektorn. Ännu år 2001 var två tredjedelar av SACOs löntagarmedlemmar offentliganställda. Akademikerfackens tillväxt har till stor del baserats på de offentliganställdas expansion. Det innebär att det existerar flera samband mellan de svenska akademikernas organisering och välfärdsstatens framträdande roll i den "svenska modellen".

Det var framför allt de yngre, offentliganställda akademikerna som under 1930- och 40-talen gick i bräsch för det fackliga organiserandet. För dem rörde det sig långtifrån om att slå vakt om några privilegierade positioner inom stat och kommun. Många yngre lärare, läkare, jurister m fl hade oförmånliga, tidsbegränsade anställningar som extralärare etc och kunde endast efter åtskilliga års väntan räkna med att få en fast tjänst. Särskilda "yngreföreningar" bildades inom olika akademikerkyrken. 1943 förenades de i en egen centralorganisation, SYACO (Sveriges Yngre Akademikers Centralorganisation), en föregångare till SACO.

Ett nytt fackligt landskap

Tjänstemännens frammarsch

Under de senaste hundra åren har det fackliga landskapet förändrats i grunden. Det domineras inte längre av manliga industriarbetare. Idag utgör *tjänstemännen* majoriteten av såväl löntagarna som fackmedlemmarna (53 procent av vardera gruppen enligt Arbetskraftsundersökningen 2001). Trots den i Sverige vida definitionen av arbetarklassen¹ är något mer än varannan löntagare idag tjänsteman.² Den fackliga organisationsgraden är numera ungefär densamma för arbetare och tjänstemän: 79 respektive 78 procent (se tabell 1).

Tabell 1. Facklig organisationsgrad för arbetare och tjänstemän
efter kön och sektor 1990–2001

Kön/sektor	1990	1993	1994	1995	1999	2000	2001	1990–2001	1993–2001
A. ARBETARE									
MÄN									
Privat	79	82	82	82	80	78	77	-2	-5
Offentlig	86	91	91	88	87	85	85	-1	-6
Totalt	80	84	83	83	81	79	77	-3	-7
KVINNOR									
Privat	70	76	77	76	74	72	70	0	-6
Offentlig	86	92	93	92	91	90	89	+3	-3
Totalt	80	86	86	85	83	81	80	0	-6
BÅDA KÖNEN									
Privat	77	80	80	80	78	76	75	-2	-5
Offentlig	86	92	93	92	90	89	88	+2	-4
Totalt	80	85	85	84	82	80	79	-1	-6
B. TJÄNSTEMÄN									
MÄN									
Privat	69	72	74	73	70	68	68	-1	-4
Offentlig	92	92	92	92	90	89	88	-4	-4
Totalt	77	79	80	79	76	74	73	-4	-6
KVINNOR									
Privat	69	75	75	74	71	69	70	+1	-5
Offentlig	94	95	95	95	94	93	92	-2	-3
Totalt	83	86	86	85	83	82	81	-2	-5
BÅDA KÖNEN									
Privat	69	73	74	74	70	69	69	0	-4
Offentlig	93	94	94	94	93	92	91	-2	-3
Totalt	80	83	83	82	80	78	78	-2	-5

Källa: AKU (årsgenomsnitt)

Tjänstemännens tilltagande andel av löntagarna i kombination med deras höga organisationsgrad har medfört avsevärda förskjutningar mellan de fackliga centralorganisationerna. Mellan 1945 och 2001 sjönk LOs andel av fackmedlemmarna från 79 till 53 procent (tabell 2). TCOs andel ökade från 14 till 32 procent 1975, varefter ingen större förändring ägt rum. Från en blygsam start på en procent av fackmedlemmarna 1950 har SACOs andel oavbrutet stigit och var vid årsskiftet 2001/2002 uppe på tolv procent.

1. Till skillnad från i bl a Danmark och Norge räknas affärsbiträden, sjukvårdsbiträden och undersköterskor i Sverige som *arbetare*.

2. Genom att de som arbetar kort deltid faller utanför AKUs socio-ekonomiska klassificering underskattas emellertid arbetarnas andel något.

Tabell 2. De fackliga centralorganisationernas andel
av fackmedlemmarna 1945–2001 (%)

År	LO	TCO	SACO	SR	SAC	Fristående	Alla
1945	79	14	1*	1	2	4	100
1950	78	17	1	1	1	2	100
1955	76	19	2	1	1	1	100
1960	74	21	2	1	1	1	100
1965	71	24	3	1	1	1	100
1970	66	28	3	1	1	1	100
1975	63	32	4	—	1	0	100
1980	61	31**	5	—	0	3**	100
1985	60	33	6	—	0	0	100
1990	58	34	8	—	0	0	100
1995	57	33	9	—	0	1	100
2000	54	32**	11	—	0	2**	100
2001	53	33**	12	—	0	3**	100

Anm. Baserat på aktiva löntagarmedlemmar, dvs exkl. egenföretagare, pensionärer och studerande. *SYACO **SALF/Ledarna ej anslutna till TCO.

När Försäkringsanställdas förbund (FF) vid årsskiftet 2001/2002 gick med i TCO förlorade LO ett av sina mycket få tjänstemannaförbund. FF, som organiserar personalen vid försäkringskassorna, planerade att gå samman med de tre TCO-förbunden HTF, SKTF och ST – men överraskande nog sprack det s k Trio-projektet i sista stund. I likhet med FF är samtliga dessa förbund *vertikalt* organiserade till skillnad från *yrkesförbunden* som koncentrerar sig på ett visst yrke eller en viss yrkesgrupp. I detta avseende utgör LO och SACO motpoler. Medan praktiskt taget alla SACO-förbund är yrkesförbund dominerar de vertikala förbunden inom LO, som sedan länge tillämpar den s k industriförbundsprincipen. I TCO är fördelningen på yrkesförbund och vertikala förbund tämligen jämn, men särskilt inom den offentliga sektorn har yrkesförbunden en stark ställning. Dit räknas bl a Lärarförbundet, Vårdförbundet (sjuksköterskor) och Polisförbundet. I egenskap av yrkes- eller professionsförbund rekryterar SACO-förbunden på *hela* arbetsmarknaden, oberoende av sektor och bransch samt oavsett om det rör sig om anställda, företagare eller studerande.

I Sverige tillämpas dock industriförbundsprincipen endast "halvvägs", dvs *inom* arbetarnas respektive tjänstemännens led. Av TCOs fem största förbund är tre – SIF, SKTF och HTF – vertikalt organiserade "industriförbund" men bara för *tjänstemän*. Samma organisationsprincip tillämpas av deras närmaste motsvarigheter på LO-sidan, dvs Metall, Kommunal och Handels. Både SIF och HTF täcker dock långt fler branscher än de nämnda LO-förbunden. Detta

gäller även SACOs största förbund, CF, som organiserar civilingenjörer inom hela industrin och dessutom inom privat och offentlig service. Även Ledarna finns inom ett brett spektrum av branscher, inklusive inom offentlig sektor, medan SIF och LOs förbund inom industrin endast omfattar *privatanställda*. Organisationsmönstret inom industrin ser ut så här:

SACO-förbund	CF (Civilingenjörsförbundet)
TCO-förbund	SIF (Svenska Industritjänstemannaförbundet)
LO-förbund	Metall, Industrifacket, Skogsträ, Livs, Pappers m fl
Fristående förbund	Ledarna (fristående arbetsledarförbund)

Likasa motsvaras HTF inte bara av LO-förbundet Handels (Handelsanställdas förbund), utan också av Transport, Hotell & Restaurang, Fastighets m fl.

SACO-förbund	Sv. Fartygsbefälsförening, Sv. Tandläkarförbund m fl
TCO-förbund	HTF (Handelstjänstemannaförbundet)
LO-förbund	Handels, Transport, Hotell & Restaurang, Fastighets m fl
Fristående förbund	Sv. Pilotförening, Ledarna, Sv. Hamnarbetarförbundet

Medan Kommunal är LOs enda förbund för anställda inom kommuner och landsting existerar det flera TCO- och SACO-förbund på detta område:

SACO-förbund	Läkarförbundet, LSR, FSA, SSR, LR, Skolledarna m fl
TCO-förbund	Vårdförbundet, SKTF, Lärarförbundet
LO-förbund	Kommunal
Fristående förbund	Ledarna

Här är mönstret således det omvända jämfört med den privata sektorn. Samma sak gäller Seko i förhållande till TCO- och SACO-förbunden även om förbundet numera endast i begränsad utsträckning organiserar offentligtanställda.

SACO-förbund	Jusek, SULF, Officersförbundet m fl
TCO-förbund	ST, Polisförbundet, Försvarsförbundet, Tull-Kust m fl
LO-förbund	Seko
Fristående förbund	Svensk Lokförärförening, Ledarna

Kvinnorna i majoritet bland fackmedlemmarna

Varannan anställd är idag kvinna, liksom något mer än varannan fackmedlem (52 procent). Kvinnornas organisationsgrad är numera högre än männens (81 respektive 75 procent 2001). Det är allra tydligast bland tjänstemännen (81 res-

pektive 73 procent) (se tabell 1). Många kvinnor arbetar inom den offentliga sektorn, där fackanslutningen generellt är högre än på den privata sidan. Bland privatanställda arbetare är kvinnornas organisationsgrad däremot lägre än männens, vilket får ses mot bakgrund av kvinnornas relativa koncentration till privata servicenäringar med en efter svenska förhållanden låg organisationsgrad. Hit hör detaljhandeln samt hotell- och restaurangbranschen. Männen är fortfarande starkt överrepresenterade bland industri- och byggnadsarbetarna (jämför även könsfördelningen hos fackförbunden i tabell 3 nedan). Kvinnorna är således i betydande utsträckning koncentrerade till näringar som antingen har en mycket hög organisationsgrad eller en förhållandevis låg, dvs offentliga respektive privata servicenäringar.³

Den förändrade könssammansättningen inom den fackliga världen avspeglar den offentliga sektorns och tjänstemannagruppernas expansion eller att industri- och byggnadsarbetarna numera utgör en liten minoritet av samtliga fackmedlemmar.⁴ Av Sveriges tio största fackförbund domineras sex av kvinnor (samtliga inom privata och offentliga servicenäringar), men inget består uteslutande av kvinnor (tabell 3). De sex förbunden är de LO-anslutna Kommunal och Handels, nummer 1 respektive nummer 6 på listan, samt TCO-facken Lärarförbundet, HTF, SKTF och Vårdförbundet (sjuksköterskor) – se kolumn 1–2, 5–6 och 12. Väl att lägga märke till finns samtliga dessa kvinno-dominerade förbund inom *servicenäringarna* (kolumn 8).

Tidigare fanns en del renodlat kvinnliga fackföreningar, framför allt hos tjänstemannagrupperna, t ex särskilda förbund för småskollärarinnor och folkskollärarinnor. Bland kvinnliga arbetarfack kan nämnas Handsksömmerskeförbundet (1896–1905), Kvinnornas Fackförbund (1902–1909) och Sjöfarande Kvinnors Förening (1918–1932), som dock alla gick upp i mansdominerade förbund. Numera är kvinnlig särorganisering ett passerat stadium i Sverige, även om den fortsatt starkt könssegregerade arbetsmarknaden innebär att en del fackföreningar som Vårdförbundet helt domineras av kvinnor. Också utomlands är det sparsamt med kvinnliga fackföreningar, men i Danmark finns fortfarande det LO-anslutna Kvindeligt Arbejderforbund.

3. Två av tre privatanställda kvinnliga löntagare arbetar inom servicenäringarna jämfört med knappt varannan privatanställd man (bearbetning av Tilläggstabell 137A i AKU, 2000). Kvinnorna svarar för tre av fyra offentliganställda löntagare.

4. Antalet industri- och byggnadsarbetare (inklusive Grafiska Fackförbundets medlemmar) inom LO-förbunden uppgick 31/12 2000 till 714 800, vilket var 22 procent av alla fackmedlemmar i Sverige (pensionärer, egenföretagare och studerande exkluderade).

”Facken inom industrin” ledande facklig gruppering i det ”post-industriella” Sverige

Av Sveriges tio största fackförbund är det bara Metall och Byggnads som representerar industri- och byggnadsarbetarna (tabell 3, kolumn 8–9). Ytterligare ett av de tio största förbunden finns inom industrin, men då rör det sig om tjänstemän (SIF). Övriga sju förbund återfinns inom servicenäringarna. Däremot svarar industrin för nästan varannan anställd i Svenskt Näringslivs (SN⁵) medlemsföretag, vilket ger industrin en mer framträdande plats inom SN än hos någon av de fackliga centralorganisationerna (Kjellberg, 2001a, s 222). Detta hänger samman med att stat och kommuner har egna arbetsgivarorganisationer (Arbetsgivarverket, Kommunförbundet och Landstingsförbundet) i likhet med flera privata servicebranscher (tidningar, banker och konsumentkooperation). Statliga bolag som Posten, Telia, SJ och Samhall tillhör däremot SN (Almega-gruppen).

Av de 25 största fackförbunden svarar industri- och byggnadsarbetarna för endast sex. Till detta kommer tre tjänstemannaförbund (SIF, CF och Ledarna) med en betydande del av medlemmarna inom industrin och byggbranschen. Av dessa sammanlagt nio förbund tillhör alla utom Ledarna och Grafiska Fackförbundet den nya samarbetskonstellationen ”Facken inom industrin”, som består av förbund nr 2–3, 11, 13, 18 och 20 i tabell 3 (se kolumn 1–3). Åtminstone delvis kan Trio-projektet ses som en reaktion på den framskjutna ställning som industrins företrädare kommit att inta både på fackligt håll och inom arbetsgivarvärlden genom det s k Industriavtalet (1997).⁶ Trots att det ofta sägs att vi lever i ett *post-industriellt* samhälle har industrin stärkt sin redan starka ställning inom det svenska avtalssystemet. På egen hand hade LO-förbunden inom industrin knappast lyckats uppnå denna position. Det blev istället möjligt genom att de tillsammans med TCOs och SACOs största förbund (SIF respektive CF) bildade ”Facken inom industrin”, som svarar för närmare 30 procent av medlemmarna hos de 25 största fackförbunden i Sverige. En begränsning hos det

5. Svenskt Näringsliv (SN) bildades 2001 genom ett samgående av SAF (Svenska Arbetsgivarföreningen) och Sveriges Industriförbund.

6. *Facken inom industrin* (FI) bildades av åtta fackförbund från LO, TCO och SACO i samband med tillkomsten av Industrins Samarbetsavtal 1997 (genom sammanslagningar numera reducerade till sju fackförbund). Motpart är tolv arbetsgivarförbund, bl a Verkstadsföreningen (VF). Kärnan i FI utgörs av *Förhandlingsrådet*, som sedan 1992 är ett organ för facklig förhandlingssamverkan inom verkstadsindustrin mellan ett förbund från vardera LO (Metall), TCO (SIF) och SACO (CF). Bildandet av FI underlättades för det första av att antalet LO-förbund inom industrin minskat kraftigt genom sammanslagningar (15 förbund 1950, 6 förbund 1997 och endast 5 1998; exklusive grafisk industri). För det andra rekryterar både SIF och CF inom *samtliga* industribranscher, även om SIF är vertikalt organiserat och CF ett professionsförbund.

planerade Trio-förbundet var att man inte som "Facken inom industrin" omfattade såväl arbetare som tjänstemän. För det andra deltog inget SACO-förbund, till skillnad från i "Facken inom industrin", där CF intar en framträdande plats.

Under 2001 blev SIF Sveriges näst största fackförbund samtidigt som Metall halkade ned till tredjeplatsen (exkl. pensionärer; se tabell 3). Metall tappade under året 9 000 aktiva medlemmar, medan SIF ökade med nästan 7 000. Fram till 1977 intog Metall förstaplatsen, som Kommunal då erövrade. Inom verkstadsindustrin är Metall fortfarande det tyngsta förbundet då en stor del av SIFs medlemmar finns inom andra branscher. Om den planerade sammanslagningen med Industrifacket blir av (beslut tidigast 2004) bildas ett förbund klart större än SIF och med betydligt bredare branschsammanfattning än dagens LO-förbund inom industrin. Metalls tillbakagång under senare år förklaras delvis av att många traditionella arbetarjobb rationaliseras bort eller flyttas utomlands. Andra omvandlas till tjänstemannayrken, vilket medförde att flera tusen Metall-medlemmar under 2001 övergick till SIF, som dessutom har lägre medlemsavgift än Metall. Det är inte ovanligt att de som går över till SIF räknar med högre lön. Vidare ökade SIF rekryteringen inom IT-branschen.

Andra exempel på att tjänstemannafack expanderar och LO-förbund stagnerar är att Vårdförbundet ersatte Byggnads som Sveriges nionde största förbund, att CF tangerade Transport med ett hundratal medlemmar och att LR blev större än Skogsträ. Jusek distanserade både Livs och Fastighets, och Läkarförbundet ersatte Pappers som Sveriges tjugofemte största fackförbund.

Stora offentligfack med växande andel privatanställda medlemmar

Fyra av de tio största förbunden domineras av offentliganställda (tabell 3, kolumn 7). Tills för inte så länge sedan kunde ett femte förbund – Seko – inräknas i denna skara. Genom att de anställda i statliga (och kommunala) bolag räknas till näringslivet och i statistiken klassificeras som privatanställda befinner sig numera den övervägande majoriteten av Seko-medlemmarna utanför den offentliga sektorn. Ett arv från tiden när praktiskt taget alla medlemmar var offentliganställda är att man inte gör någon skillnad på arbetare och tjänstemän. Det gör att Seko tillhör förbunden som gått i täten för *medarbetaravtal*, avtal gemensamma för arbetare och tjänstemän. Det är heller inte ologiskt att Seko ansökt om medlemskap i Privattjänstemannakartellen PTK. Seko bildades 1970 under namnet Statsanställdas förbund av inte mindre än åtta LO-förbund som organiserade statsanställda. En sådan centralisering var nämligen ett krav från statens sida för att full förhandlings- och konflikträtt skulle beviljas. Av samma anledning bildades förhandlingskarteller bland stats- och kommunaltjänstemännen.

Tabell 3. De 25 största fackförbunden i Sverige 31/12 2001

Förbund (bildat år) eller OFR		Tillhör FI	Antal aktiva löntagarmedl.	Andel (%) män kvinnor	Offentlig-/privatanställda	Servicesektor/industri-byggnadsverksamhet	Arbetare/tjänstemän	Vertikalt förb./yrkesfackförb./pro-fessionellt el. semiprofessionellt förb.	Anslut till centralorg.
1 Kommunal (1910)			583 300	19 81	O/P	S	Arb	V	LO
2 SIF (1920)		FI	305 300	61 39	P	I	Tjm	V	TCO
3 Metall* (1888)		FI	303 200	80 20	P	I	Arb	V	LO
4 Lärarförb. (1991)		OFR	176 100	19 81	O	S	Tjm	Y/P	TCO
5 HTF** (1937)			155 400	37 63	P	S	Tjm	V	TCO
6 Handels (1906)			144 700	31 69	P	S	Arb/Tjm	V	LO
7 SKTF** (1936)		OFR	142 400	26 74	O	S	Tjm	V	TCO
8 Seko**** (1970)			117 200	68 32	P/O	S	Arb/Tjm	V	LO
9 Vårdförb. (1965)		OFR	99 800	7 93	O/P	S	Tjm	Y/P	TCO
10 Byggnads**** (1949)			98 600	99 1	P	I	Arb	V	LO
11 Industrifacket* (1993)		FI	76 000	62 38	P	I	Arb	V	LO
12 ST** (1938)		OFR	71 100	34 66	O	S	Tjm	V	TCO
13 CF (1954)		FI	67 400	81 19	P/O	I/S	Tjm	P	SACO
14 Transport (1897)			67 300	84 16	P	S	Arb	V	LO
15 Ledarna (1928)		OFR	63 200	88 12	P/O	I/S	Tjm	Y	Ober.
16 Hotell & Rest. (1918)			58 800	31 69	P	S	Arb	V	LO
17 LR (1912)		OFR	54 100	35 65	O	S	Tjm	P	SACO
18 Skogsträ (1924)		FI	52 100	83 17	P	I	Arb	V	LO
19 Jusek (1940)			43 600	51 49	O/P	S	Tjm	P	SACO
20 Livs (1922)		FI	43 000	60 40	P	I	Arb	V	LO
21 Fastighets**** (1936)			39 000	50 50	P	S	Arb	V	LO
22 Finansförb. (1887)			34 000	35 65	P	S	Tjm	V	TCO
23 SSR (1958)		OFR	30 100	23 77	O/P	S	Tjm	P	SACO
24 Grafiska*** (1973)			27 000	71 29	P	I	Arb	V	LO
25 Läkarförb. (1902)		(OFR)	25 900	59 41	O/P	S	Tjm	P	SACO

Summa 1-25: 2 878 600, varav FI 847 000 (29,4 procent)

Alla förbund: 3 204 300

Ann. Alla medlemstal avser aktiva löntagarmedlemmar, dvs exkl egenföretagare, pensionärer och studerande. † Omfattar en mängd yrken * Metall och Industrifacket utreder ett samgående **HTF, SKTF, ST och FF (Försäkringsanställdas Förbund) avsåg att gå samman innan der s k Trioprojektet sprack. ST och FF planerar dock en sammanslagning *** Seko, Grafiska Fackförbundet och Elektrikerförbundet avser att gå samman **** Byggnads, Fastighets och Målarförbundet utreder utökat samarbete som kan medföra sammanslagning

Åtta av de 25 största fackförbunden domineras av offentliganställda. Tillsammans svarar de för 43 procent av 25-gruppens medlemmar. Som framgått har SACO-gruppernas tillväxt skett parallellt med den offentliga sektorns expansion. Detsamma gäller också delvis TCO och LO. Vid årsskiftet 2001/2002 var nästan varannan TCO-medlem offentliganställd (47 procent). Sedan 1977 är Kommunal LOs största förbund. Numera rymmer förbundet en hel del privatanställda. Till skillnad från Kommunal och Seko organiserar TCO-förbunden SKTF och Statstjänstemannaförbundet (ST) nästan enbart offentliganställda. Det har medfört en stagnerande medlemsutveckling till följd av bolagiseringar och privatiseringar, vilket var en väsentlig anledning till att man deltog i Trio-projektet (se avsnittet "Tjänstemännens frammarsch" ovan).

Allt färre men större fackförbund

Flertalet fackförbund i Sverige är tjänstemannafack. Vid 2002 års ingång gällde det samtliga 19 TCO-förbund och de 25 SACO-förbunden, ett av de 16 LO-förbunden (Musikerna) samt tre av de sju fristående fackförbunden.⁷ Sammanlagt svarade tjänstemannafacken för sju av tio fackförbund.⁸ Proportionerna var desamma femtio år tidigare.⁹ Mellan 1950 och 2002 mer än halverades antalet LO- och TCO-förbund genom sammanslagningar, till 16 respektive 19, varvid ett LO-förbund (FF) gick över till TCO 2002 (tabell 4). Som synes är antalet SACO-förbund fortfarande relativt stort – 25 stycken. SACO-förbunden är i allmänhet betydligt mindre än LO- och TCO-förbunden, men å andra sidan är det SACOs förbund som växer allra mest.

Var tionde fackmedlem född utomlands

För hundra år sedan var Sverige ett utvandrarland. Mellan 1821 och 1930 emigrerade nästan 1,2 miljoner svenskar, de allra flesta i yrkesverksam ålder, varav ca 200 000 återvände. Det placerade Sverige i den europeiska utvandrartoppen. Endast Irland, Norge och Storbritannien hade större utvandring per capita. Med tanke på att Sverige vid sekelskiftet 1900 endast hade 5,1 miljoner invånare innebar emigrationen en betydande befolkningsförlust. Även inom landet skedde en omfattande migration från land till stad, vartill kom arbetsvandringar

7. Bl a Ledarna och Pilotförbundet; SAC inkluderas i de fristående förbunden.

8. Tjänstemännen svarade för 48 av de totalt 68 förbunden.

9. År 1950 uppgick tjänstemannafacken till 103 av totalt 151 fackförbund. De 48 arbetarfack som fanns 1950 hade år 2002 minskat till 19, varav 15 LO-förbund. Ett LO-förbund (Musikerförbundet) räknas som tjänstemannaförbund.

Tabell 4. Antal fackförbund i Sverige 1945–2002
(förbund med minst 150 medlemmar)

År	LO	TCO	SACO*	SYACO	SR	SAC	Fristående	Alla
1945	46	35	—	7	14	1	65	165
1950	44	42	17	—	20	1	27	151
1955	44	41	22	—	11	1	18	137
1960	44	35	27	—	14	1	17	138
1965	38	31	26	—	13	1	11	120
1970	29	23	28	—	10	1	7	98
1975	25	24	26	—	—	1	7	83
1980	25	21	25	—	—	1	6	78
1985	24	21	24	—	—	1	5	75
1990	23	20	24	—	—	1	4	72
1995	21	19	23	—	—	1	5	69
2000	18	18	25	—	—	1	6	68
2001	18	18	25	—	—	1	6	68
2002	16	19	25	—	—	1	6	67

* Exkl Reservofficersförbundet, eftersom det saknar yrkesverksamma officerare.

Anm. LO = Landsorganisationen, TCO = Tjänstemännens Centralorganisation, SACO = Sveriges Akademikers Centralorganisation, SYACO = Sveriges Yngre Akademikers Centralorganisation (föregångare till SACO), SR = Statstjänstemännens Riksförbund (gick upp i SACO 1974), SAC = Sveriges Arbetares Centralorganisation (syndikalistisk).

till bl a Norrland. Idag är Sverige ett *invandrarland*, med omväxlande arbetskraftsinvandring och perioder med politiska flyktingar. Var tionde löntagare är idag född utomlands, varav två av tre kommer från utomnordiska länder. Även var tionde *fackmedlem* är invandrare, men här är det nordiska inslaget något större. Förklaringen ligger i att organisationsgraden bland nordiska invandrare är klart högre än bland de utomnordiska (och för den delen också än bland infödda svenskar), närmare bestämt 84 respektive 74 procent (tabell 5).

Tabell 5. Facklig organisationsgrad för arbetare och tjänstemän efter födelse-land år 2000

	Arbetare	Tjänstemän	Löntagare totalt
Utlandsfödda	80	74	77
varav			
i Norden	87	82	84
i övriga länder	76	69	74
Svenskfödda	80	79	79
Samtliga	80	78	79

Källa: specialkörningar AKU (årsgenomsnitt)

Som framgår av tabellen är den genomsnittliga organisationsgraden ungefär densamma hos svensk- och utlandsfödda (79 respektive 77 procent). Detta är anmärkningsvärt eftersom fackanslutningen i nästan alla länder är avsevärt lägre än i Sverige, men man bör hålla i minnet att andelen fackanslutna är ca tio procentenheter lägre bland *utomnordiska* invandrare än bland nordiska. Skillnaden mellan svenskfödda löntagare och de som är födda utom Norden inskränker sig dock till fem enheter.

Av LOs medlemmar är 13 procent födda utomlands (1:a kvartalet 2001). Om alla med *invandrarbakgrund* inkluderas berörs så mycket som var femte LO-medlem (Kjellberg, 2001c, s 88f). Här ingår alla svenskfödda LO-medlemmar med minst en förälder född utomlands, dvs andra generationens invandrare i vid mening. Högst andelar finner man hos Hotell & Restaurang och Fastighets (ca 36–37 procent med utländsk bakgrund) följt av Livs (29 procent), Industrifacket (26 procent) och Metall (25 procent). Hos många av de stora TCO-förbunden har ca 15 procent av medlemmarna invandrarbakgrund.¹⁰ Av TCO-medlemmarna är i genomsnitt 7 procent födda utomlands vartill kommer 8 procent födda i Sverige men med minst en utlandsfödd förälder, vilket ger sammanlagt 15 procent med invandrarbakgrund. Likaså är 15 procent av SACO-medlemmarna antingen invandrare själva eller andra generationens invandrare.¹¹

De utlandsföddas relativt höga andel av LO-förbundens medlemmar avspeglar invandrarnas ställning inom den sociala strukturen. En klar majoritet av de svenskfödda löntagarna är *tjänstemän*. Endast 45 procent har ett arbetaryrke (Kjellberg, 2001c, s 89). Men variationerna är stora mellan olika delar av landet. I storstadsområdena är mer än två tredjedelar av de infödda svenskar tjänstemän, men bara knappt varannan i övriga landet (Kjellberg, 2001c, s 89). Bland utlandsfödda anställda är andelen tjänstemän avsevärt lägre: i storstäderna mindre än varannan och i övriga landet drygt var tredje (Kjellberg, 2001c, s 90).¹² Den extremt höga andelen tjänstemän bland infödda svenskar i storstäderna medför att den sociala klyftan mellan invandrare och svenskfödda är som störst i denna regiontyp.

10. T ex HTF (17 procent), SKTF (16 procent) samt ST, Vårdförbundet och SIF (alla 15 procent). För Lärarförbundet är motsvarande siffra 13 procent.

11. Bland akademikerförbunden har särskilt Universitetslärarförbundet och Läkarförbundet höga andelar medlemmar med invandrarbakgrund (28 respektive 20 procent). Civilingenjörsförbundet (CF) ligger på 17 procent.

12. Medan en majoritet av de utlandsfödda löntagarna befinner sig i storstäderna (54 procent) gäller det endast drygt var tredje svenskfödd löntagare (35 procent). Nästan två tredjedelar (65 procent) av alla svenskfödda anställda finns således i övriga landet (Kjellberg, 2001c, s 90–91).

Hos de utlandsfödda löntagarna existerar en tydligare social polarisering än bland de infödda svenskarna: arbetarna är klart överrepresenterade bland invandrarna (59 procent jämfört med 45 procent bland infödda svenskar). Lägre tjänstemän och mellantjänstemän är lika klart underrepresenterade (28 respektive 40 procent) medan de högre tjänstemännen är förhållandevis väl företrädade bland invandrare med anställning (12 procent, jämfört med 15 procent av infödda svenskar; Kjellberg, 2001c, s 89).

Ett arbetsliv i omvandling – nya fackliga konstellationer

Den tidigare så skarpa skiljelinjen mellan kontor och verkstad håller på att suddas ut. Det hänger samman med att gränserna mellan tillverknings- och tjänsteinnehållet blir allt mindre tydliga. Industri och tjänstenärings integreras i växande utsträckning, bl a genom *outsourcing* (utflyttning) av tjänsterelaterad verksamhet (IT mm) från industriföretagen. Bolagiseringar och privatiseringar minskar avståndet mellan privat och offentlig sektor. Slutligen håller gränsen mellan anställda och egenföretagare på att bli mindre distinkt även inom en så traditionell bransch som skogsbruket där före detta skogsarbetare idag anlitats som enskilda entreprenörer av de stora bolagen.

Nya former av arbetsorganisation som integrerar arbetares och tjänstemäns arbetsuppgifter kan i framtiden bana vägen för sammanslagningar mellan LO-förbund som Metall och tjänstemannaförbund som SIF. Om man lyckades övervinna uppsplittringen på inte mindre än fyra fackförbund på många industriarbetsplatser (ett LO-förbund samt SIF, CF och Ledarna) skulle ökad förhandlingsstyrka uppnås på både lokal och transnationell nivå i de stora internationaliserade företagen. Åtminstone två hinder föreligger dock. För det första har arbetsorganisationen inte förändrats i samma takt överallt. För det andra är de nära banden mellan LO-förbunden och socialdemokratin oförenliga med tjänstemannafackens partipolitiska obundenhet. Till bilden hör också farhågor för att tjänstemännens fackliga anslutning skulle gå ned om de inte längre hade någon egen facklig identitet.

Sannolikt är sammanslagningar av TCO- och SACO-förbund närmare förestående. Under 1990-talet inleddes på TCOs initiativ ett samarbete med SACO, som dock inte önskar gå lika långt som TCO. TCO-kongressen 1997 uttalade sig för ett samgående mellan de båda centralorganisationerna. Gränsen mellan TCO- och SACO-facken blir allt otydligare i takt med att behovet av högre utbildning ökar i arbetslivet. Akademikergruppernas expansion kommer dock främst SACO tillgodo, medan TCOs framtidsutsikter förefaller mindre ljusa. Den första större förbundssammanslagningen på tvärs av två

centralorganisationer i Sverige ägde rum 1995, när TCOs och SACOs officersförbund gick samman. Det nya förbundet anslöt sig efter en övergångsperiod till SACO, men i avtalshänseende tillhör Officersförbundet *Offentliganställdas Förhandlingsråd* (OFR)

OFR är en relativt lös organisation för förhandlingssamverkan, bildad 1991 när den avlöste TCOs karteller för stats- och kommunaltjänstemän. Numera har den även delvis ersatt SACOs motsvarighet på det kommunala området. Förutom Officersförbundet är sedan 2002 ytterligare två SACO-förbund medlemmar i OFR: Akademikerförbundet SSR och Lärarnas Riksförbund (LR). Vidare har två SACO-förbund, Läkarförbundet och Skolledarförbundet, ”serviceöverenskommelse” med OFR. Sammanlagt är tretton fackförbund medlemmar i OFR. Tillsammans har de ca 615 000 offentliganställda medlemmar. Det är mer än det totala medlemsantalet i Sveriges största fackförbund, Kommunal. Bland de 25 största fackförbunden tillhör sju OFR, vartill kommer ett med serviceavtal (se tabell 3).

OFR bygger helt och hållet på frivillighet och är ett forum för information och samarbete mellan ett antal TCO- och SACO-förbund. Det gränsöverskridande draget har med tiden blivit allt viktigare. Man kan räkna med att det kommer att underlätta en fördjupad samverkan mellan de båda centralorganisationerna i framtiden.

Som nämnts planerade Försäkringsanställdas Förbund (LO) att genom Trio-projektet gå samman med TCO-förbunden ST, SKTF och HTF. Det hade varit första gången som ett LO-förbund hade gått samman med ett förbund från en annan centralorganisation och dessutom lämnat LO. Samtliga de fyra Trio-förbunden är dock *tjänstemannafack*. Något arbetarfack har ännu inte gått samman med ett tjänstemannaförbund. Dessutom är alla de nämnda förbunden verksamma inom *servicesektorn*. Trio-projektet blev dock inte helt resultatöst. Det förbund som inte deltog från början, FF, gick inte bara över till TCO, utan avser också att gå samman med ST.

Till skillnad från *Privattjänstemannakartellen* PTK¹³, som går tvärs genom TCO- och SACO-förbunden inom hela den privata sektorn, har ”Facken inom industrin”, som framgår av namnet, enbart industrin som verksamhetsfält. Inte desto mindre har industrifackens samarbetsorgan en särställning genom att de slår en brygga mellan arbetar- och tjänstemannafacken. Det är desto mer anmärkningsvärt som det i Sverige råder en total frånvaro av förbundssammanslagningar över denna gränslinje. Framträdandet av först ”Förhandlingsrådet”

13. PTK, som bildades 1973, deltar inte längre i avtalsrörelserna. Man har dock kvar en del förhandlingsuppgifter, främst vad gäller pensioner, försäkringar, trygghetsfrågor samt sjuk- och arbetsskadefrågor.

och senare "Facken inom industrin" innebar att fackliga allianser baserade på *klass* mer och mer ersatts av *sektorsvisa* grupperingar. Andra exempel är alliansen mellan Kommunal (LO) och SKTF (TCO) på det kommunala området eller samarbetet mellan Lärarförbundet (TCO) och Lärarnas Riksförbund (SACO).

Det finns tecken som tyder på ökade klyftor mellan olika medlemsgrupper inom de tre centralorganisationerna. Man talar ibland om en *tudelning* av arbetskraften i "vinnare" och "förlorare", där vinnarna har fasta jobb, utvecklande arbeten och goda möjligheter till vidareutbildning, medan förlorarna får nöja sig med tidsbegränsade anställningar och inga eller små möjligheter till utveckling i arbetet och därmed ökad risk att sorteras bort vid omorganisationer (Kjellberg 2001b, avsnitt 8.3.2 och 8.3.5). Inom tjänstesektorn urskiljer en TCO-rapport (2000) en uppdelning i *styrda* och *fria* tjänstemän. De förra är relativt lågutbildade och har hårt styrda och kontrollerade arbeten inom massproducerande verksamheter, medan "de fria" består av välutbildade och självständiga personer (Kjellberg, 2001b, s 326f). Denna utveckling hotar att splittra upp medlemmarna inom samma fackförbund i kategorier med helt olika villkor.

Resultatinriktade fackmedlemmar

En svensk intervjuundersökning visar att såväl vanliga medlemmar som fackligt aktiva ger hög prioritet åt medlemmarnas *gemensamma* intressen, men också att en viktig facklig uppgift är att tillvarata den *enskilde individens* intressen (Kjellberg, 2001b, s 186, 192f). Svaren tyder på att majoriteten av de intervjuade anser att det inte behöver råda en motsättning häremellan. Även om de flesta medlemmarna sätter de gemensamma intressena främst, är det inte ovanligt med rent *individualistiska* nyttokalkyler där medlemskapets fördelar vägs mot fackavgiftens storlek. Den sedan 1980-talets mitt ökade instabiliteten i facklig anslutning tyder på att ett individualistiskt förhållningssätt blivit vanligare och att det fackliga medlemskapet blivit mer *situationsberoende*. Av intervjuundersökningen framgår att arbetsplatsens karaktär (bl a andelen fackligt anslutna och om det finns en fackklubb eller ej) i hög grad inverkar på individens ställningstagande. Därmed får också byten av arbetsplats stor betydelse. Vidare är det inte ovanligt att de som under högkonjunkturer tycker att de klarar sig bra utan fackets hjälp ändrar sig när tiderna försämras. Även höjningar av medlemsavgiften och fackföreningens agerande (eller brist på sådant) vid större omorganisationer kan föranleda individen att ompröva medlemskapets värde.

På frågan om det viktigaste skälet att *idag vara med i facket* anger en klar majoritet ett eller annat *nyttomotiv*, att man vill se resultat av sitt medlemskap

(Kjellberg, 2001b, s 149ff). Nästan inga intervjuade uppger påverkan från andra som huvudskäl att idag vara med i facket. Omgivningen spelar däremot ofta en avgörande roll vid *inträdet i facket*.

Nyttomotiven behöver inte alls vara strikt situationsbundna. Inte sällan skattas det *potentiella* värdet av fackligt medlemskap högt, dvs att man kan påräkna fackets stöd om något negativt inträffar, t ex arbetsskada, orättvis behandling från arbetsledningen eller uppsägningar och omplaceringar. Här ingår även en *känslomässig* aspekt – ett behov av trygghet och av att inte behöva stå ensam om något händer. Det är här således inte fråga om en strikt situationsbunden nytta som låter sig fångas i termer av kalkylerad nytta visavi kostnaderna för fackligt medlemskap.

De här redovisade förhållningssätten svarar mot *alternativa* handlingsvägar: (1) ett kortsiktigt, situationsbundet handlande som innebär oorganiserad status i vissa lägen och facklig anslutning i andra, t ex motiverat av ”klara sig själv”- eller konjunkturskäl, samt (2) ett mer långsiktigt fackligt medlemskap motiverat av allmänna intresse- och trygghetsskäl. Det kortsiktiga agerandet är mest utbrett i de yngre åldersgrupperna och det långsiktiga i de äldre. Möjligheten finns dock att de som idag är unga kan komma att ompröva sitt agerande längre fram i livet och då göra ett mer långsiktigt, på trygghet inriktat, ställningstagande. För detta talar att arbetslösheten numera är relativt hög även under högkonjunkturer och att utvecklingen på arbetsmarknaden rent allmänt kännetecknas av en betydande osäkerhet och ökade krav på individen i en allt mer internationaliserad ekonomi som kännetecknas av omstruktureringar och skärpt världsmarknadskonkurrens.

Förutom sociala och nyttobetonade motiv kan man tala om en *värderingsmässig* aspekt av fackligt medlemskap. Allra klarast kommer det till uttryck hos dem som uppger principiella motiv att tillhöra en fackförening respektive för att stå utanför. Endast en liten minoritet av medlemmarna anger dock idag principiella skäl som huvudmotiv för att tillhöra en fackförening, vilket även gäller de fackligt aktiva (Kjellberg, 2001b, s 149). Liksom bland de vanliga medlemmarna dominerar istället olika nyttskäl hos de fackligt aktiva, framför allt en önskan att kunna påverka arbets- och anställningsvillkoren samt den fackliga politiken.

Rekordstor facklig nedgång bland unga

Under de senaste femton åren har den fackliga organisationsgraden i Sverige kännetecknats av betydligt större fluktuationer än tidigare. Mellan 1993 och 2001 sjönk den med 5 procentenheter (se tabell 6). Särskilt stor har nedgången

varit bland de unga. Allt fler har en kritiskt prövande inställning till fackligt medlemskap. Mycket tyder på ett mer situationsberoende och kalkylerande förhållningssätt. Samtidigt som dagens medlemmar kräver att få ut något för fackavgiften har de fackliga organisationerna sedan 1990-talets massarbetslöshetskris fått ökade svårigheter att tillvarata medlemmarnas intressen ute på arbetsplatserna. Allra tydligast är det på arbetsmiljöområdet där man har svårt att hantera den pressade situation som många upplever inom snålt bemannade arbetsorganisationer (Kjellberg, 2001b, s 286ff, 294ff). Och inte bara inom privat sektor. För åtskilliga offentligtanställda ökade stressen under 1990-talets omorganiseringar och nedskärningar. Problemet förvärras av att många tvekar att framföra kritik mot brister i arbetsmiljön (Aronsson & Gustafsson 1999). Detta gäller både tidsbegränsat och fast anställda, vilket understryker vikten av att stärka *individen* för att motverka den "tystnadens kultur" som brett ut sig på många arbetsplatser. Det behöver således inte finnas någon motsättning mellan kollektiv och individuell styrka. Tvärtom. Sett ur ett historiskt och internationellt perspektiv förutsätter facklig organisering att individerna vågar stå för sitt medlemskap och att de fackligt aktiva inte drar sig för att framträda. Omvänt kan facklig närvaro bidra till att höja känslan av trygghet på arbetsplatsen och mer allmänt stärka individerna. Ett visst mått av självtillit krävs för såväl individuellt handlande som deltagande i kollektiva aktioner.

Bland 16–24-åringarna har fackanslutningen minskat med så mycket som 18 procentenheter mellan 1993 och 2001 (tabell 6).

Tabell 6. Facklig organisationsgrad för löntagare efter ålder 1990–2001 (exkl. heltidsstuderande med arbete)

Ålder	1990	1993	1999:1	1999:2	2001	1990–2001	1993–2001
16–24 år	62	69	54	54	51	-11	-18
25–29 år	78	81	76	76	73	-5	-8
Summa 16–29 år	69	76	67	66	62	-7	-14
30–44 år	85	86	84	83	81	-4	-5
45–64 år	88	89	89	88	87	-1	-2
Summa 16–64 år	81	85	82	82	80	-1	-5

Anm. AKU årsmedeltal. Heltidsstuderande med arbete vid sidan om studierna exkluderade. 1999:1 med gamla länsvikter, 1999:2 och 2001 med nya länsvikter.

Av 16–24-åringarna saknar numera så mycket som varannan anställd ett fast jobb. Det ger en lös anknytning till både arbetsmarknaden i stort och den enskilda arbetsplatsen. De tidsbegränsat anställda kontaktas ofta inte ens av någon facklig representant. De yngres, efter svenska förhållanden, låga organisationsgrad förklaras åtminstone delvis av sådana faktorer och inte enbart av

ett individualistiskt förhållningssätt. Enligt en enkätundersökning avviker de yngre (här 18–29-åringar) inte från medelålders eller äldre i synen på om facket behövs eller inte för att de anställda skall nå resultat i förhandlingar med arbetsgivaren (Furåker & Berglund, 2001, s 9f). Vidare tillhör de unga enligt SOM-undersökningarna de grupper som har minst negativ inställning till fackliga organisationer (Kjellberg 2001b, s 322, 324).

Med tidsbegränsade anställningar följer också bristande utvecklingsmöjligheter i arbetet. I synnerhet "postmaterialisterna" kan förväntas uppfatta detta negativt eftersom de ofta ser arbetet som ett medel för självförverkligande. Särskilt de yngre betonar personlig utveckling och ökad individuell kompetens (Bruhn, 1999, s 204, 231f, 238). Samtidigt som "postmaterialisten" har en individualistisk utgångspunkt är han/hon inte främmande för att engagera sig kollektivt om det ger något (Bruhn, 1999, s 312). De fackliga idéerna om "det goda arbetet" kan således påräkna ett potentiellt stöd från denna grupp. Om det leder till fackligt medlemskap eller inte avgörs av de fackliga organisationernas förmåga att i praktisk handling visa att de har något att ge i detta avseende och hur lyhörda de är för medlemmarnas önskemål.

Den "privat orienterade postmaterialisten", tar inte ställning till facket ur något ideologiskt perspektiv, vare sig för eller emot. Istället tas den för tillfället rådande *situationen* som utgångspunkt för resonemang i stil med "behöver jag facket eller inte?" och "vad betyder det fackliga medlemskapet för mig?" (Bruhn, 1999, s 234f). Medlemskapet kan för den private postmaterialisten fungera som en trygghetsförsäkring ("utifall att..."), men också utgå från en konkret upplevelse av att facket kan fylla en nytto- och gemenskapsfunktion på den egna arbetsplatsen. Beroende på den konkreta situationen kan steget mellan fackligt medlemskap och utanförstående vara mycket litet (Bruhn, 1999, s 141, 209ff, 217). Postmaterialisten utmärks av självständiga ställningstaganden och en låg tilltro till auktoriteter, vilket överensstämmer med de värden och normer som dagens skola lär ut (Bruhn, 1999, s 264, 268f, 313). Därför är det inte förvånande att de yngre uppvisar den mest individualistiska hållningen, varvid den konkreta situationen och självständig reflektion snarare än "värdegemenskap med facket" är utslagsgivande för om man går med i en fackförening eller inte (Bruhn, 1999, s 171f, 175, 177). En undersökning av Fabriksarbetareförbundets (nuvarande Industrifackets) medlemmar ger stöd åt antagandet att de yngre har en mer *instrumentell*, nyttoinriktad inställning till facket än de äldre medlemmarna (Allvin & Sverke, 2000, s 77ff). Förklaringen söks i långsiktiga förändringar av värderings- och identitetsmönstren, närmare bestämt en individualiseringsprocess som innebär att traditionella sociala normer och auktoriteters roll minskar.

En undersökning som Industrifacket genomförde 1999 bland sina unga medlemmar (20–29 år) visar att en mycket hög andel (82 procent) anser att de endast lite eller inte alls kan påverka fackföreningen (Ungdomsrådslag, 1999). Endast 18 procent av de unga tyckte att de kan påverka mycket eller ganska mycket. Betydligt fler – knappt varannan – skulle *vilja* påverka facket mer. Och ännu fler av de tillfrågade (90 procent) menade att fackföreningarna behövs minst lika mycket i framtiden som idag. Av LOs rapportserie *Röster om facket och jobbet* framgår att *direktkontakter* med fackliga företrädare är viktigare för de unga LO-medlemmarna än för andra åldersgrupper, medan fackliga möten inte tycks locka ungdomarna (LO, 1999, s 32, 34ff, 111, 118). Direktkontakterna behöver utan tvekan förbättras, då drygt var fjärde LO-medlem i åldern 18–29 år inte känner någon facklig representant på sin arbetsplats även där det finns en lokal klubb eller motsvarande organisation (LO, 1999, s 39, 104).

Medan den fackliga tillbakagång som inträffade bland de unga under 1980-talets slut främst berörde storstädernas privata servicenäringar, omfattar dagens nedgång praktiskt taget *alla* kategorier unga oberoende av kön, region och sektor (Kjellberg, 2001b, s 265ff). Sedan 1993 har de ungas organisationsgrad sjunkit ungefär lika mycket i övriga landet som i storstadsområdena. Detsamma gäller offentliganställda jämfört med privatanställda. Man kan här tala om en spridningseffekt. Resultatet är en rekordstor facklig tillbakagång bland de yngre. Genom att sju av tio unga anställda finns i arbetaryrken är det främst LO-förbunden som drabbats.

Ett annat tecken på den minskade uppslutningen bakom de fackliga organisationerna är den fortsatta ökningen av direktanslutna till arbetslöshetskassorna (Kjellberg, 2001b, kapitel 4). Fram till 1990-talet berörde detta fenomen främst tjänstemannagrupperna, men sedan dess har direktanslutningen ökat markant även hos LO-kassorna. Allra tydligast är detta i Stockholmsområdet där mer än var fjärde medlem i Metalls och Handels a-kassor idag står utanför facket. Inom den privata sektorn är i genomsnitt drygt var femte medlem i TCO-förbundens a-kassor enskilt ansluten och hos LO-kassorna var tionde. Detsamma gäller drygt var åttonde medlem i den för SACO-förbunden gemensamma a-kassan (här inklusive offentliganställda).

Ett medlemsnära fack

Idag saknar fyra av fem arbetsplatser skyddsombud (Kjellberg, 2001b, s 358). Trots att det ute på arbetsplatserna finns fler angelägna uppgifter än någonsin att hantera för facket har den fackliga representationen tunnats ut på många håll. Inom bl a Metalls och SIFs stockholmsavdelningar har andelen klubblösa

arbetsplatser ökat (Kjellberg, 2001b, s 127ff, 386). Mer än hälften av Handels' medlemmar tillhör klubbar som saknar styrelse, dvs i praktiken icke-fungerande klubbar (Handels, 2001, s 11, 13). Inom Kommunal har antalet arbetsplatsombud sjunkit kraftigt sedan kontaktombuden och skyddsombuden slogs samman 1993. Var tredje medlem saknade i februari 2001 arbetsplatsombud på sin arbetsplats (Kommunal, 2001). Även där ombud finns gör de "inte mycket väsen av sig". Vidare har Kommunals organisationsgrad sjunkit sedan 1990-talets mitt. Här skiljer sig Kommunal från Hotell & Restaurang, vars organisationsgrad ökat (Hotell & Restaurang, 2001, s 22, 28). Ändå har antalet arbetsplatsombud inom Hotell & Restaurang minskat sedan 90-talets mitt (Hotell & Restaurang, 2001, s 51). Varannan medlem känner inte någon facklig representant på den egna arbetsplatsen. Vidare finns det idag bara en fjärdedel så många skyddsombud inom förbundet som för femton år sedan trots att man numera har betydligt fler medlemmar (*Svensk Hotellrevy*, nr 5, 2002). Tänkbara förklaringar är att många inom hotell- och restaurangbranschen har tidsbegränsade jobb och att det under 1990-talets långa lågkonjunktur blev svårare att driva arbetsmiljöfrågorna. Dessutom har en allt snålare bemanning och ökad arbetsbelastning gjort det svårt att hinna med fackligt arbete.

Ett annat problem är den oklara situation som uppstått genom att bemaningsföretagens anställda har dubbla uppsättningar arbetsgivare och arbetskamrater. Allt detta understryker behovet av att arbetsplatsfacket finner nya arbetsformer för att nå ut till de enskilda medlemmarna, arbetslagen och yrkesgrupperna. Med avtalsförhandlingarnas decentralisering, arbetsplatsfrågornas ökade betydelse och kraven om medlemsnära fack intar *arbetsplatsfacket* en strategiskt central roll i det fackliga organisationsbygget. Det är ute på arbetsplatserna som medlemmarna finns och de grupper/kollektiv som de identifierar sig med och det är här som den vardagliga kommunikationen äger rum mellan de anställda, liksom mellan medlemmar och förtroendevalda. Arbetsplatsfacket har därför bättre möjligheter än andra fackliga instanser att få en omedelbar uppfattning om olika medlemsgruppers krav, samt att söka tillgodose dem. Ur det perspektivet är det oroande att den massarbetslöshet som rådde under en stor del av 1990-talet tillsammans med företagsamhetens tilltagande internationalisering försvagat facket ute på arbetsplatserna.

Med ett decentraliserat och medlemsnära fack som använder sig av informella arbetsformer ökar möjligheterna att tillfredsställa olika medlemsgruppers och individers behov, i synnerhet om medlemmarna deltar i såväl den fackliga målformuleringen som förverkligandet av det man vill uppnå. Metall lanserade vid 1999 års kongress uttrycket "medskapande medlemskap" för att understryka vikten av att fler medlemmar blir delaktiga i "både att vara med

och bestämma vad som ska göras och att delta i det fackliga vardagsarbetet för att nå de uppsatta målen” (Metall, 1999, s 77ff). Ett sådant arbetssätt är en förutsättning för att förändra arbetsorganisationen underifrån och samtidigt få till stånd lokala lönesystem som upplevs som rättvisa.

Med en inriktning på att arbeta *med* snarare än *åt* medlemmarna kan ”rörelsen” i de fackliga organisationerna öka och institutionskaraktären avta. Både den fackliga verksamhetens förändrade innehåll (slopandet av centraliserade löneförhandlingar, ökad vikt vid förändrad arbetsorganisation, kompetensutveckling mm) och medlemmarnas höjda utbildningsnivå och mer ifrågasättande förhållningssätt talar för en förnyelse av de fackliga arbetsformerna. Vidare har – inte minst i Sverige – de fackliga organisationernas sociala rekryteringsbas i grunden förändrats genom den starka expansionen av andelen kvinnliga löntagare, offentliganställda samt personer med högre utbildning. Därtill kommer en ökad andel invandrare.

En fullständig övergång till ett direktdemokratiskt arbetssätt är dock av flera skäl knappast möjlig. För att undvika att olika medlemsgrupper och fackklubbar drar åt helt olika håll fordras att de fackliga centralorganisationerna och förbunden inte blir alltför svaga. Utan en viss samordning och därmed också centralism är risken påtaglig att de fackliga organisationerna hamnar i ett kraftigt underläge gentemot arbetsgivarparten. Det är därför angeläget att åstadkomma en balans mellan decentralisering och centralisering (jämför Kjellberg, 1998, s 75ff, 102), liksom mellan individuella, gruppvisa och kollektiva behov och intressen. Om direkt (deltagande) eller representativ demokrati är lämpligast avhänger frågans art och vilken facklig nivå man rör sig på. En väsentlig framtidsuppgift är att förena ett brett deltagande i närliggande frågor med en stark representativ demokrati i övergripande frågor. I de närliggande frågorna är en viktig facklig uppgift att stödja medlemmarnas initiativförmåga, kunskapsuppbyggnad och självförtroende. Av olika anledningar kan individer och grupper dock sakna förmåga att agera på egen hand även om fackföreningen aktivt uppmuntrar dem till detta. Fackligt agerande å medlemmarnas *vägnar* kan därför ha en funktion att fylla när individen, eller arbetskamraterna som grupp, tvekar att framföra sina önskemål till överordnade eller när den enskilde riskerar att komma i kläm. Men de fackliga organisationerna behövs också för att företräda medlemmarna och bevaka deras intressen så effektivt som möjligt, t ex i frågor som rör hela arbetsplatsen eller företaget/förvaltningen, i koncernfackliga sammanhang samt på ett samhälleligt plan. Ett nyttoinriktat fack bör således både satsa på deltagande från medlemmarnas sida (direktdemokrati) – en sorts hjälp till självhjälp – och vara serviceorienterat, dvs agera *åt* medlemmarna (individuellt och kollektivt) och å deras vägnar (representativ demokrati).

Växande internationella skillnader i fackanslutning

Klyftan i facklig anslutning mellan länderna med högst och lägst organisationsgrad vidgas alltmer. Det gäller även inom EU. Ingen av de tre världsledande ekonomierna – USA, Japan och Tyskland – har numera en organisationsgrad som överstiger 25 procent. Samtidigt är fortfarande så många som åtta av tio löntagare fackmedlemmar i Sverige, Finland och Danmark.

De betydande internationella variationerna i fackanslutning framgår tydligt av att sex av tio IT-anställda tillhör facket i Sverige (Kjellberg, 2001b, s 309ff). Det är lite efter svenska förhållanden, men avsevärt mer än den genomsnittliga organisationsgraden i t ex Österrike, Storbritannien och Tyskland.

I Sverige, Finland och Danmark är mellan 75 och 80 procent av löntagarna fackmedlemmar (tabell 7). I Finland är andelen ca tio procentenheter högre än för 20 år sedan. Den danska organisationsgraden har varit mycket stabil sedan 1980. Däremot har fluktuationerna varit relativt stora i Sverige.

Den fackliga uppgången i Sverige under första halvan av 1980-talet avlöstes av en ganska brant nedgång när arbetsmarknaden gick in i en fas av ”överhettning” mot årtiondets slut. Då högkonjunkturen slog om i massarbetslöshet vid 1990-talets början nådde fackanslutningen efter några år en ny rekordnivå. Sedan 1993 har organisationsgraden sjunkit oavbrutet och är nu klart under 1980 års nivå (observera brottet 1986 i den svenska serien; för att kunna jämföras med dagens data skall 1980 års siffra höjas med ca fyra procentenheter).

I flera länder med relativt hög fackanslutning 1980 har tillbakagången varit betydligt större än i Sverige. Sedan 1980 och fram till senast tillgängliga tidpunkt har organisationsgraden i Australien minskat från 49 till 24 procent (en halvering), i Storbritannien från 52 till 29 procent (–23 procentenheter), i Österrike från 52 till 36 procent (–16) och i Italien från 50 till 35 procent (–15).

I länderna med redan låg eller mycket låg andel fackligt anslutna har nedgången fortsatt, i Tyskland från 35 procent 1980 till 23 procent (–12), i Japan från 31 till 21 procent (–10), i USA från 23 till 13 procent (–10) och i Frankrike från 19 till 10 procent (–9). I Nederländerna, där organisationsgraden minskat från 35 till 23 procent, avstannade dock nedgången efter 1980-talet.

Total avsaknad av konvergens i facklig styrka bland EU-länderna

Den växande klyftan i facklig styrka mellan EU-länderna kan komma att vålla problem vid en svensk anslutning till EMU. Små exportberoende länder med starka fackföreningar kan hamna i en svår situation när växelkurs och ränta

Tabell 7. Facklig organisationsgrad i 16 länder 1980–2001 (i regel per 31/12).

	(1) (2)												
	1980	1985	1986	1986	1990	1991	1993	1995	1997	1998	1999	2000	2001
Sverige (1)	78	81	82	86	82	83	85	85	82	81	80	78	77
Sverige (2)					80	80	84	83	82	81	80	79	78
Finland	67	67	68		72	75	80	78	81	80	78	78	78
Danmark	75	77	77		76	76	77	76	77	76	76	75	
Belgien	57	57	56		57	57	58	60	60	60	61	61	
Norge	57	57	56		57	57	57	56	55	55	54	53	52
Italien*	50	42	41		39	39	39	38	36	36	37	36	35
Österrike	52	52	51		47	46	43	41	39	38	38	37	36
Kanada	35	36	35		35	36	36	34	33	33	32	31	31
Storbritannien	52	43	41		38	37	35	32	30	30	30	29	29
Australien**	49		46		41		38	35	30	28	26	25	24
Tyskland	35	34	34		32	36	32	29	27	26	25	24	23
Nederländerna	35	28	27		24	25	24	24	24	24	23	23	23
Schweiz	31	28	27		27	24	24	24	23	23	23	22	
Japan	31	29	28		25	25	24	24	23	22	22	21	21
USA	23	18	18		16	16	16	15	14	14	14	13	13
Frankrike	19	14	13		10	10	10	10	10	10			

*Exkl. s k autonoma fackföreningar. **Australien 1980 avser 1982. *Anm.* Aktiva löntagarmedlemmar, dvs exkl. pensionärer, studerande och egenföretagare. Inkl. arbetslösa i länder med fackliga a-kassor, dvs Sverige (1), Finland, Danmark och Belgien. I övriga länder samt Sverige (2) avses (sysselsatta) anställda. Sverige 1986:1 är jämförbar med föregående år, 1986:2 med efterföljande år. Sverige (1) avser 31/12 anställda + arbetslösa, Sverige (2) årsgenomsnitt anställda. *Källa:* Kjellberg 2001b, s 27f samt kompletterande data.

bortfaller som instrument för att motverka konsekvenserna av löneökningar över EU-genomsnittet (se även Kjellberg, 2000b, s 544ff). Enligt LO-ekonomernas höstrapport 2002 ökade de svenska lönekostnaderna under andra hälften av 1990-talet betydligt mer än de övriga i EU-länderna. Den svenska ekonomin utvecklades ändå bättre än EU-genomsnittet tack vare realräntans fall, dvs de starkt minskade avkastningskraven på investerat kapital. LO-ekonomerna räknar med att det i framtiden inte kommer att ske några större nedgångar i den redan låga realräntan, varför det inte heller uppstår något ”extra” löneutrymme. Idag ligger den svenska lönekostnadsutvecklingen något över EU-normen. Vid en anslutning till EMU och avveckling av den flytande växelkursen blir kraven på lönebildningen betydligt större, särskilt om man lyckas sänka arbetslösheten. Sedan mitten av 1990-talet har kronans värde sjunkit med nästan 2 procent per år relativt EU-länderna, vilket främjat den svenska konkurrenskraften (*Ekonomiska utsikter hösten 2002*, s 27). Sådana justeringar

av den svenska valutans värde omöjliggörs naturligtvis om kronan upphör att existera. Utan en egen riksbank kan inte heller räntenivån, den s k styrräntan, bestämmas utifrån vad som är önskvärt från svensk horisont. Sedan 1990-talet har Riksbanken dessutom fått en viktig funktion i lönebildningen genom att arbetsmarknadens parter är högst medvetna om att de "straffas" genom räntehöjningar om lönerna tillåts stiga alltför mycket. Konjunkturinstitutet tillhör dem som befarar att lönebildningen kan komma att fungera sämre om Riksbankens "avskräckande effekt" upphör, vilket sker så snart räntenivån inte längre bestäms i Sverige (Konjunkturinstitutet, 2002, s 68).

Med en avvecklad nationell valuta- och penningpolitik får den ekonomiska politiken större betydelse. De enskilda staterna har dock alltmer fått sitt handlingsutrymme beskuret av EU självt ("konvergenskriterier" mm). Det har också blivit svårare att bedriva t ex en skattepolitik som avviker alltför mycket från omvärlden. Detta kan sammantaget öka trycket på staten att intervensera direkt i avtalsrörelserna eller på annat sätt förändra spelreglerna på arbetsmarknaden. Om statens roll ökas väsentligt (t ex i form av inkomstpolitik, obligatorisk skiljedom, förstärkt medlingsinstitut, tvångslagar) riskerar den svenska arbetsmarknadsmodellen att undermineras genom att partsreglering (kollektivavtal) träder tillbaka till förmån för statsreglering. Det kan i sin tur minska individens motivation att tillhöra en fackförening och i förlängningen innebära att den svenska divergensen (olikheten) i facklig anslutning vänds i konvergens, med andra ord en EU-anpassning i detta avseende.

Ett alternativt scenario, främst i akuta krissituationer, är att arbetsmarknadens parter i egen regi eller tillsammans med staten samordnar avtalsförhandlingarna för att begränsa löneökningarna (Calmfors, 2002, s 116ff, Boeri, Brugiavini & Calmfors, 2001, kapitel 4–6). Med tanke på det stora antalet aktörer med motstridiga viljor, främst på den fackliga sidan, kräver en sådan nationell samordning sannolikt ett ökat statligt engagemang för att lyckas. Och då är vi åtminstone delvis tillbaka i scenariot med ökad statsreglering (se även diskussionen i *Fackföreningarnas roll i ett framtida Europa*).

Om lönerna höjs snabbare i Sverige än i omvärlden kan företagen efter ett EMU-inträde pressas att än mer gå in för snålt bemannade organisationer och påskynda överföringen av verksamheter till länder med avsevärt lägre löner än i Sverige. Därmed riskerar inte bara åtskilliga jobb försvinna. Det finns också en uppenbar risk att de svenska fackföreningarna genom en EMU-anslutning hamnar i en lika defensiv position i arbetsmiljö- och arbetsorganisationsfrågorna som facken gjort i många andra länder. Kontrasten är redan idag stor till den fulla sysselsättningens dagar, då facken i Sverige drev på utvecklingen mot

goda och utvecklande arbeten. Under 1990-talets massarbetslöshet tappade de initiativet till arbetsgivarna i dessa frågor. Till bilden hör också skärpt världsmarknadskonkurrens och besparingskrav inom den offentliga sektorn. Snål bemanning har ökat stressen på många arbetsplatser. Inte minst bland offentliganställda har nedskärningar och omorganisationer vållat allvarliga hälsoproblem. Vidare tenderar de anställda att tudelas i en grupp med och en grupp utan utvecklingsmöjligheter.

Hur förklaras de stora internationella skillnaderna i facklig anslutning?

Sverige, Finland och Danmark har alla fackliga arbetslöshetskassor. Så är det även i Belgien men där, liksom i Norge, är fackanslutningen väsentligt lägre än i de tre länder som har fackligt världsrekord. I Norge förstärktes arbetslöshetsförsäkringen 1938. De fackliga a-kassornas betydelse får dock inte överdrivas. Det framgår redan av att organisationsgraden varierar mellan 10 och ca 50 procent i länderna utan sådana kassor, samt mellan ca 60 och ca 75–80 procent i länderna med fackliga a-kassor. För det andra är det i dagens Sverige relativt vanligt att vara direktansluten till en a-kassa, dvs utan att vara fackmedlem.

Centralisering och decentralisering

En minst lika viktig förklaring till den höga svenska organisationsgraden är att partsrelationerna på en och samma gång är centraliserade och decentraliserade. Även om avtalsförhandlingarna decentraliserats en hel del jämfört med för 20 år sedan innebär den fortsatta existensen av branschvisa avtal att facken ute på arbetsplatserna kan stödja sig på redan ingångna riksavtal när de förhandlar. För det andra undviks en fragmentarisk facklig utbredning som i USA, där fackföreningarna tvingas hävda förenings- och förhandlingsrätten företag för företag. Det behöver man i regel inte göra i Sverige eftersom kollektivavtalen ingås med en välorganiserad arbetsgivarpart. I USA tillhör nästan inga företag arbetsgivarföreningar.

Samtidigt är de svenska fackföreningarna också mer decentraliserade än i många andra länder genom att de anställda ute på arbetsplatserna representeras av fackklubbar och inte, som i de kontinentaleuropeiska länderna, av företagsråd. Förutom att företagsråden även företräder dem som står utanför facket är råden i flera länder mer eller mindre kraftlösa, bl a i Frankrike och Nederländerna. Facklig närvaro direkt på arbetsplatserna är utomordentligt viktigt ur facklig rekryteringssynpunkt. Förutom att det ger facket ett ansikte där med-

lemmarna finns, är det på arbetsplatsen som frågor om t ex arbetsmiljö och arbetsorganisation hör hemma och lokala förhandlingar äger rum.

Såväl ensidig centralisering som ensidig decentralisering motverkar hög facklig anslutning, medan en kombination av centralisering och decentralisering ökar den fackliga styrkan.

I Storbritannien har den långtgående decentraliseringen av avtalsförhandlingarna underminerat fackföreningarnas ställning på arbetsplatserna. Genom att branschavtalen i flera viktiga branscher (bl a verkstadsindustrin) har avvecklats ges de fackligt förtroendevalda betydligt mindre stöd från fackförbunden än tidigare. På många små och medelstora arbetsplatser har det medfört att man inte längre förhandlar alls om löner och att fackligt medlemskap blivit sällsynt.

Gemensamt för Storbritannien, Italien, Österrike, Nederländerna och Australien är att fackföreningarna befinner sig i en mycket problematisk situation på arbetsplatserna (Kjellberg, 2001b, kapitel 7). I Australien och Nederländerna var den fackliga arbetsplatsorganisationen redan tidigare mycket svag eller närmast obefintlig, medan en avsevärd försvagning skett i Storbritannien. I Australien avreglerades under 1980-talet det starkt centralistiska skiljedoms-system som gav fackföreningarna påtagliga fördelar. Den nästan fullständiga frånvaron av fackklubbar har försatt fackföreningarna i en svår situation sedan ett extremt centraliserat avtalssystem ersatts med ett lika extremt decentraliserat. I Italien, Österrike och Nederländerna har det lokala handlingsutrymmet beskrivits av den starkt centralistiska fackliga strategi som prioriterat ekonomisk-politiska målsättningar och en långtgående central löneåterhållsamhet på bekostnad av arbetsplatsfrågor.

Sverige är det nordiska land där förhandlingssystemet har decentraliserats allra mest. Men till skillnad från i Storbritannien lyckades arbetsgivarna i Sverige inte bli kvitt branschavtalen, trots starka önskemål om en helt decentraliserad och individualiserad lönebildning. Även under 1990-talets massarbetslöshet visade det sig att de svenska fackens konfliktkapacitet i stort sett var intakt. Dessutom inledde Metall, SIF och CF en förhandlingssamverkan med försvaret av riksavtalen som ett av de viktigaste målen. Initiativet till samverkansorganet Förhandlingsrådet (bildat 1992) togs av SIF (Lundenmark & Nilsson, 2001). Inför den enade fronten fick Verkstadsföreningen successivt överge sin ambition att helt och hållet decentralisera avtalsförhandlingarna till de enskilda arbetsplatserna. Istället växte en ny form av samordning eller centralisering fram. Genom Industriavtalet 1997, mellan tolv arbetsgivarförbund och samtliga LO-, TCO- och SACO-förbund inom industrin, åstadkoms en breddning av förhandlingarna såväl vertikalt (arbetare–tjänstemän–akademi-

ker) som horisontellt (samtliga industribranscher). Följden blev att förhandlingssystemet även fortsatt rymmer både centralistiska och decentralistiska komponenter. Särskilt i branscher med många små arbetsplatser och bristande förhandlingsstyrka på lokal nivå är branschavtalen betydelsefulla.

Förhållandena inom de privata servicenäringarna

Framför allt i länderna med låg organisationsgrad är det vanligt med mycket låg anslutning i branscher som domineras av småföretag. Ofta finns dessa branscher inom de privata servicenäringarna, som i många EU-länder omfattar nästan varannan förvärvsarbetande och i USA sex av tio anställda (Dølvik & Waddington, 2002, s 357f, *Union members in 1999*). Dessa näringars låga och sjunkande fackanslutning i kombination med deras ökande andel av de sysselsatta utgör i flera länder en viktig orsak till den genomsnittliga organisationsgradens nedgång. Handelsbranschen är en typisk representant för de privata servicenäringarna, bortsett från att den utmärks av en stagnerande sysselsättningsutveckling. Förutom av små arbetsplatser kännetecknas handeln av höga andelar kvinnor, deltidsarbetande och tidsbegränsat anställda. I Nederländerna tillhör endast 14 procent av de handelsanställda en fackförening, i Storbritannien 11 procent, i Japan 9 procent och i USA så lite som 5 procent.¹⁴ Däremot är två av tre handelsanställda i Sverige fackmedlemmar, vilket visserligen ligger klart under den genomsnittliga organisationsgraden, men på en helt annan nivå än i de just redovisade länderna. I Norge, som till skillnad från Sverige och Danmark saknar fackliga a-kassor, är endast var femte handelsanställd med i facket (Nergaard, 1999).

De privata servicenäringarna utmärks, jämfört med industrin, av en tydligare uppdelning av arbetskraften i "vinnare" och "förlorare" eller "fria" och "styrda" (jfr avsnittet "Ett arbetsliv i omvandling" ovan). Som exempel på "styrda förlorare" kan nämnas de växande skarorna av kvinnor, ungdomar och invandrare i t ex hamburgerkedjor, catering-firmor, call-centers och städfirmor (Dølvik & Waddington, 2002, s 358). Det rör sig ofta om lågbetalda jobb med hög personalomsättning och villkor som avviker från "normalanställningen", t ex behovs- och deltidsanställningar, tidsbegränsade jobb och "egen-anställningar". Därmed motverkas framväxten av en kollektiv identitet och försvåras facklig organisering. Skillnaderna i fackanslutning mellan olika länder är dock, som handelsbranschen illustrerar, allra störst inom de privata servicenäringarna.

14. Avser 1997 (Nederländerna) resp. 1999 (Storbritannien, USA och Japan). Talet för Japan inkluderar hotell- och restauranganställda. Se Ebbinghaus & Visser, 2000, s 454, *Labour Market Trends* juli 2000, *Union members in 1999* resp. Japan Institute of Labour.

Samtliga löntagargrupper välorganiserade i länderna med hög fackanslutning

I länderna med mycket hög organisationsgrad (Sverige, Danmark och Finland) är mer eller mindre alla löntagargrupper välorganiserade och fackföreningarna har en fast förankring inom såväl industrin som de privata servicenäringarna och bland offentliganställda. Det finns en lång svensk tradition att förhindra att de mest lågavlönade hamnar i skymundan. Till följd av den relativt jämnt fördelade fackliga styrkan tenderar ojämnt fördelade lönehöjningar, t ex i form av löneglidning, att utlösa kompensationskrav och spänningar mellan olika grupper, såsom mellan privat- och offentliganställda, mellan arbetare och tjänstemän eller mellan industrins och de privata servicenäringarnas anställda. Vid ett EMU-inträde kan det vålla problem för den svenska konkurrenskraften, även om facken går in för att lönehöjningarna skall ligga i takt med Europas. Resultatet kan som så många gånger tidigare bli högre nominella löneökningar än i omvärlden, men med den skillnaden att viktiga stabiliserande mekanismer inte längre finns att tillgå.

Från arbetsgivarhåll har man upprepade gånger krävt förändringar av arbetsrätten för att öka arbetskraftens flexibilitet och tillgänglighet. Sannolikt skulle främst de löntagargrupper som redan nu har de mest "flexibla" anställningsformerna få en ännu osäkrare tillvaro och tudelningstendenserna på arbetsmarknaden förstärkas. För detta talar även att förslagen ofta motiveras med *småföretagens* särskilda behov av avreglerade anställningsvillkor. Om det får negativa konsekvenser för dessa gruppers fackliga styrka och löneutveckling riskerar de i praktiken få bära det tyngsta lasset för att löneökningarna i genomsnitt skall vara i takt med Europas.

För det andra förespråkar arbetsgivarna och vissa borgerliga partier ökad arbetskraftsinvandring. Inom några år kan detta i vilket fall som helst bli en realitet när tolv öst- och centraleuropeiska länder blir EU-medlemmar. Då öppnas den svenska arbetsmarknaden för dem som vill flytta hit från bl a Estland, Lettland, Litauen och Polen. Det kan eventuellt dämpa löneutvecklingen inom bl a kommuner och landsting. I privata servicebranscher som restauranger och städfirmor finns det risk att kollektivavtalen trängs tillbaka om de nyanlända nöjer sig med villkor som ligger under avtalens men är betydligt bättre än vad de är vana vid (ekonomen Per Lundborg i *Sydsvenska Dagbladet* 13/8 2002). Sverige tänker inte använda sig av den EU-regel som Tyskland och Österrike drev igenom för att begränsa invandringen från blivande EU-länder i upp till sju år.

En av de största internationella olikheterna i facklig anslutning berör tjänstemännen i privat sektor. I många länder, bl a Tyskland och Japan, tillhör arbe-

tare och tjänstemän samma fackföreningar. Åtskilliga tjänstemän avstår från medlemskap eftersom de har svårt att identifiera sig med arbetardominerade fackförbund. Vidare riskerar dessa förbunds politiska orientering att stöta bort många tjänstemän. I Sverige och övriga nordiska länder har existensen av särskilda fackförbund och centralorganisationer för arbetare, akademiker och övriga tjänstemän utan tvekat bidragit till den höga fackliga anslutningen (se avsnittet "Klassmässigt skiktad facklig rörelse" ovan). Genom att samtliga grupper är välorganiserade har förändringar av arbetskraftens sammansättning inte fått någon större negativ inverkan på organisationsgradens utveckling.

Partsreglering (kollektivavtal) kontra statsreglering

Som vi sett förklaras den höga svenska organisationsgraden av flera omständigheter: fackföreningarnas egenskap att på en och samma gång vara centraliserade och decentraliserade, de fackliga a-kassorna samt förekomsten av separata fack för arbetare och tjänstemän. Därtill kommer att partsreglering (självreglering) i allmänhet prioriterats framför statsreglering. Således har kollektivavtal föredragits framför lagstiftning, åtminstone fram till 1970-talets omfattande arbetslagstiftning. Men denna var å andra sidan delvis av ramkaraktär, dvs avsedd att fyllas upp med avtal. Lagarna om medbestämmande, anställningsskydd etc förstärkte i en rad avseenden den fackliga förhandlingsrätten på arbetsplatserna. Så småningom följdes medbestämmandelagen upp av s k utvecklingsavtal, som i viss mån innebar ett återupplivande av den gamla samarbetsmodellen. Att kollektivavtal snarare än lagstiftning och andra statsingripanden är ett centralt element i den svenska arbetsmarknadsmodellen har gjort att de fackliga organisationerna har kunnat behålla sin starka ställning och aldrig uppfattats som överflödiga av löntagarna (Kjellberg, 1983, Kjellberg, 2001b, kapitel 2, 7 och 9).

Inte mindre än ca 90–95 procent av de svenska löntagarna täcks av kollektivavtal (Kjellberg, 2001a, s 211f). Inom det privata näringslivet gäller det nio av tio anställda, även om dagens alltmer decentraliserade avtal inte särskilt mycket liknar gårdagens. Inte heller den s k nya ekonomin har förblivit opåverkad. Inom IT-sektorn vinner såväl facklig organisering som avtalssystemet alltmer insteg. Ur ett internationellt perspektiv tillhör Sverige en mindre grupp länder där kollektiva partsrelationer slagit igenom på nästan hela arbetsmarknaden. Den mycket höga kollektivavtalsäckningen innebär att företagen knappast kan minska sina lönekostnader genom att undvika fackföreningar. Man har heller inget att vinna på att ge icke-fackmedlemmar företräde vid anställningar eller placera dem sist vid uppsägningar, eftersom kollektivavtalen i praktiken omfattar båda grupperna. När riksavtalen med början 1905 fick sitt genombrott

blev snart en av de viktigaste poängerna ur arbetsgivarsynpunkt att undanröja lönerna som konkurrensfaktor mellan företagen. I Tyskland fanns inte samma behov, till följd av det utbredda kartellväsendet. De svenska branschavtalen kom delvis att fylla en liknande konkurrensbegränsande funktion som kartellerna i Tyskland, åtminstone för de delar av den svenska industrin som ännu inte blivit kartelliserade.¹⁵ Detsamma kan kanske också sägas om trusterna i USA. Under mellankrigstiden började de svenska arbetsgivarna sträva efter lönekostnadsutjämning också *mellan* olika branscher för att undvika konkurrens om arbetskraften (Lundh, 2002, s 132ff, 194ff). Det motverkade en segmentering av arbetsmarknaden och banade så småningom vägen för 1950-talets centraliserade avtalsförhandlingar mellan LO och SAF. Under 1940- och 50-talens arbetskraftsbrist ansågs det önskvärt att få med småföretagen och deras organisationer i SAF för att förhindra lönehöjningar till följd av konkurrens om arbetskraften, eller, annorlunda uttryckt, som ett led i att effektivisera arbetsgivarnas lönekartellstrategi (Jerneck, 1986, s 46f, Lundqvist, 1998, s 32f, 75, Lundqvist, 2000, s 110ff). För den starkt storföretagsdominerade Verkstadsföreningen innebar detta en markant policyförändring. Den höjda organisationsgraden på arbetsgivarsidan inverkar positivt på den fackliga anslutningen genom att allt fler företag drogs in i kollektivavtalsförhandlingar.

Kontrasten är mycket skarp till den starkt segmenterade arbetsmarknaden i USA, där lönebildningen är betydligt mer decentraliserad än i Sverige. De amerikanska arbetsgivarnas villighet att erkänna fackliga organisationer har avtagit alltmer under senare decennier. En av orsakerna är de stora löneskillnader som förekommer mellan fackligt organiserade och oorganiserade arbetsplatser och regioner.

Samarbete kontra konfrontation. Fackliga konfliktfonder

Ett annat utmärkande drag hos de svenska partsrelationerna är att de under långa perioder kännetecknats mer av samarbete än av konfrontation. Det

15. Sverige blev kartelliserat senare än Tyskland. Inom den svenska verkstadsindustrin saknades karteller praktiskt taget helt före första världskriget (Jörberg, 1961, s 187; se även Norberg, 2002, s 344ff). Branschavtalen kan här ha fungerat som en alternativ form av konkurrensbegränsning. Omvänt hade kollektivavtalen länge en mycket blygsam omfattning i det kartellfria Tyskland. Inte minst inom verkstadsindustrin var kollektivavtalens täckningsgrad före första världskriget avsevärt lägre i Tyskland än i Sverige (Kjellberg, 1983, s 267 not 17). Karteller och branschorganisationer kan å andra sidan underlätta bildandet av arbetsgivarorganisationer (och därigenom framväxten av branschvisa kollektivavtal) genom att samarbete etableras mellan företagen (Åmark, 1986, s 28ff, 35f). Som det tyska fallet visar kan starka arbetsgivarorganisationer emellertid gå hand i hand med ett svagt utbildat kollektivavtalssystem.

hänger samman med att parterna varit relativt jämstarka, vilket medfört kompromissuppgörelser som huvudavtalet (Saltsjöbadsavtalet) mellan LO och SAF 1938, förutom att medverka till kollektivavtalens starka ställning. Internationellt sett är både löntagarna och arbetsgivarna mycket välorganiserade i Sverige: ca 75–80 procent av alla privatanställda löntagare befinner sig i företag anslutna till Svenskt Näringsliv (SN) eller någon annan arbetsgivarorganisation (Kjellberg, 2001a, s 206). SN bildades 2001 genom att SAF och Industriförbundet gick samman. Arbetsgivarnas höga organisationsgrad har alltsedan företagen bestämde sig för att förhandla med facken om kollektivavtal medverkat till den höga fackliga anslutningen. Det avviker från förhållandena i USA där erkännandet av facket långtifrån är självklart och arbetsgivarna endast i mycket begränsad utsträckning tillhör arbetsgivarorganisationer.

Flera kännetecknande drag hos det svenska *industrial relations*-systemet har rötter som går långt tillbaka i tiden. Under 1900-talets början varierade inställningen till fackföreningar inte bara mellan arbetsgivare i olika branscher och regioner, utan också mellan arbetsgivare tillhöriga en och samma organisation. Som exempel kan nämnas Sveriges Verkstadsförening (VF), som vid denna tid praktiserade en dubbel strategi: dels en politik inriktad på kollektivavtal och samarbete med fackföreningarna, dels en kamplinje med strejkbryteri som viktig ingrediens. De båda linjerna, som tillämpades parallellt, representerade delvis olika grupperingar bland arbetsgivarna. Men man kan även se det hela som att olika framgångssätt visavi fackföreningarna prövades, varvid de externa och interna styrkeförhållandena avgjorde vilken linje som segrade. Verkstadsavtalet 1905 kan här betraktas som en kompromiss, inte bara mellan parterna på arbetsmarknaden utan också internt inom arbetsgivarlägret. Verkstadsföreningen inte bara tillät, utan t o m uppmuntrade, verkstäderna att efter konfliktens slut där så var möjligt kringgå de formella avtalsbestämmelserna (Myrman, 1973, s 186f). Därmed tillfredsställdes även de mest hårdföra arbetsgivarnas önskemål.

Användandet av strejkbrytare bidrog till att skapa några av de mest laddade ögonblicken i de svenska partsrelationernas historia. Dödsoffer krävdes under Amalthea-attentatet 1908 i Malmö och 1931 i Ådalen. I båda fallen sattes strejkbrytare in för lossningsarbete i hamnar. Efter sprängningen av Amalthea upphörde importen av utländska strejkbrytare och under 1930-talet minskade strejkbryteriet successivt för att i praktiken avvecklas helt vid decenniets slut (Lundh, 2002, s 178ff, Flink 1978, s 97, 110). Det var helt enkelt oförenligt med Saltsjöbadsandan. Samma år som Saltsjöbadsavtalet undertecknades (1938) upphävdes Åkarpslagen från 1899, vars syfte var att skydda strejkbrytare. På ett principiellt plan var strejkbryteriet förknippat med "arbetets frihet", dvs

arbetsgivarens frihet att anställa och avskeda arbetskraft efter eget gottfinnande. På konkret nivå var det avgörande för möjligheten att slå sönder fackföreningarna, vilket sågverksägarna i Sundsvall lyckades med under en stor föreningsrättsstrid 1899. Utgången berodde främst på att sågverken och stuvefirfirmorna kunde rekrytera oorganiserade arbetare i tillräckligt antal för att ersätta de lockoutade arbetarna (Lindbom, 1938, s 170, 172).

För de svenska partsrelationernas utveckling var verkstadsindustrin betydligt viktigare än skogsindustrin. Under verkstadskonflikten 1905 försökte arbetsgivarna använda sig av strejkbrytare i större skala (utom i Skåne), men det visade sig snart svårt att med framgång hålla produktionen igång med "arbetsvilliga" (Myrman, 1973, s 57, 64, 169ff). Verkstadsföreningen hade undantagit de oorganiserade samt medlemmarna i Svenska Arbetareförbundet från lockouten. Det hjälpte inte att man började avskeda de arbetare som inte återgick till arbetet. Samtidigt utsattes de potentiellt "arbetsvilliga" för starka påtryckningar från fackmedlemmarnas sida. Efter två månaders konflikt hade bara 3 600 av totalt 18 100 berörda arbetare återupptagit arbetet. Nästan alla de 10 200 medlemmarna i socialistiska fackföreningar höll sig borta. Till råga på allt vägrade SAF att stödja Verkstadsföreningen med sympatilockouter. Enligt Verkstadsavtalet fick företagen behålla de arbetare som arbetat under konflikten, men de socialistiska arbetarna skulle under en övergångsperiod ges företräde till återanställningar efter konflikten. Den hemliga arbetsförmedlingsbyrån Heros, som arbetsgivarna grundade under verkstadskonflikten, var tänkt att i fortsättningen erbjuda företagen icke-socialistiska arbetare och således fungera som en gallrande instans. Den blev ingen succé. Under åren 1905–07 blev det allt mer påtagligt för VF att de dugligaste arbetarna tillhörde socialistiska fackföreningar, vilket gjorde att man alltmer accepterade dessa arbetare (Myrman, 1973, s 115, 126f). Därmed slogs i praktiken grunden undan för den militanta och fackföreningsfientliga linje som företrädades av VFs ordförande, Separatorchefen John Bernström. Samma hårda linje hade under verkstadskonflikten förespråkats av bl a Asea-direktören Sigfrid Edström, medan Atlas-direktören och vice ordföranden i VF Oscar Lamm protesterade mot föreningens försök att knäcka fackföreningarna (Myrman, 1973, s 175ff). Vid AB Separator lyckades Bernström i sin föresats.

Efter striderna om "arbetets frihet" 1905–07 hade den övervägande majoriteten av arbetsgivarna inom VF och SAF, för att citera Myrman, övertygats om "att en rent repressiv fackföreningsfientlig politik inte längre var möjlig." (Myrman, 1973, s 202). Rekryteringen av "arbetsvilliga" vid strejker och lockouter försvårades av att fackföreningarna vände sig till alla arbetarkategorier (även till dem som saknade yrkesutbildning) och att de tidigt inrättade fonder

för att understödja medlemmarna vid arbetskonflikter och arbetslöshet. Så skedde t ex inom Metallarbetareförbundet 1895. Genom att acceptera den liberala självhjälpsprincipen kunde medlemmarnas ekonomiska motståndskraft höjas väsentligt (Lindgren, 1938, s 309ff). Ur facklig synvinkel var det betydelsefullt, eftersom Sverige länge tillhörde länderna med högst konfliktfrekvens. Syftet var flerfaldigt: att underlätta medlemsrekryteringen, att minska medlemsomsättningen och att motverka strejkbryteri. En följd av detta, som gör sig gällande än idag, är att svenska fackföreningar, till skillnad från exempelvis brittiska, inte enbart organiserar sysselsatta löntagare utan också arbetslösa. Vidare har facken i Sverige välfyllda konfliktfonder, i kontrast till facken i Storbritannien, Frankrike och Italien. Under perioder av hög konfliktfrekvens har dessa fonder fungerat som ett viktigt incitament för fackligt medlemskap genom att traditionen i Sverige påbjuder även oorganiserade löntagare att lägga ned arbetet vid strejker och lockouter. Under 1910-talet blev det om inte annat nödvändigt av det enkla skälet att SAF gjorde det till praxis att lockouta såväl fackmedlemmar som oorganiserade arbetare (Swenson, 2002, s 76f).

Lockouten blev redan från början Verkstadsföreningens favoritvapen, precis som hos de danska arbetsgivarna. Innan den svenska verkstadsindustrin fick sitt första riksavtal 1905 ägde omfattande lockouter rum 1903 och 1905. Det var mer än ett år innan Decemberkompromissen mellan LO och SAF kom till stånd 1906. Här finns en parallell till förloppet i Danmark, där järnindustrins arbetsgivare efter en landsomfattande lockout 1897 ingick ett avtal med fackföreningarna, det "lille Septemberforlig", två år före Septemberforliget mellan danska LO och arbetsgivareföreningen, världens första huvudavtal. I båda länderna gick verkstadsbranschen således i bräsch för utvecklingen mot ett centraliserat förhandlingssystem. Likaså fanns i båda länderna en hårdför arbetsgivargruppering, inte minst inom verkstadsindustrin, inriktad på att i grunden besegra de socialistiska fackföreningarna (för Danmark, se t ex Due, Madsen & Jensen, 1999, s 94f, 97f). Varken i Danmark eller Sverige blev den strategin framgångsrik. Här kom den allmänna opinionen, bl a som den kom till uttryck i den borgerliga pressen, att spela en viktig roll genom sin avvisande inställning till de mest militanta arbetsgivarna (för Danmark, se t ex Tjørnehøj, 1999, s 337f, för Sverige Hallendorff, 1927, s 16f, Lindgren, 1938, s 612ff samt Casparsson, 1947, s 103, 106ff, 118ff, 126ff, 135ff, 199, 233f, 256).

Avsaknaden av en repressiv stat. Liberalernas betydelse

Flera omständigheter medverkade till att de skandinaviska arbetsgivarna nästan helt och hållet fick lita till sin egen kollektiva styrka i form av centraliserade

arbetsgivarföreningar med långtgående befogenheter visavi medlemsförbunden och de enskilda företagen. I Danmark och Norge hade småföretagen vid sekelskiftet 1900 en framträdande plats inom industristrukturen, men inte ens de svenska storföretagen lyckades på egen hand utveckla en framgångsrik strategi för att effektivt bemöta fackförbundens omsorgsfullt planerade och samordnade strejker. De saknade inte bara de amerikanska och tyska storföretagens storlek och resurser utan även möjligheten att stödja sig på en stat som uppträdde starkt repressivt gentemot fackföreningarna (Kjellberg, 1983, s 211ff). De amerikanska storföretagen vägrade erkänna fackföreningarna ännu vid 1930-talets början och stöddes av otaliga domstolsingripanden och andra anti-fackliga åtgärder från myndigheternas sida.

De svenska företagens sårbarhet framgår av strejkstatistiken: av 490 arbetskonflikter med känd utgång 1895–1902 segrade arbetarna helt i 243 och arbetsgivarna i 63, medan 184 konflikter slutade med ömsesidiga eftergifter (*Arbetsstatistik E:I* s 333). I både Sverige och Danmark gick arbetsgivarna in för en centralistisk strategi för att effektivt kunna bemöta en arbetarpart som genom landsomfattande fackförbund åstadkom lönehöjningar vid det ena företaget efter det andra i en uppåtgående spiral. Sedan det visat sig omöjligt att i grunden besegra fackföreningarna på det lokala planet genom att använda strejkbrytare återstod ingen annan utväg än riksavtal inom varje bransch. Därmed kunde lönerörelserna samordnas till en enda tidpunkt så att arbetsgivarnas samlade styrka inom branschen ifråga påverkade utgången. Dessutom samordnades förhandlingarna med alla de olika fackförbunden inom branschen, så att man inte ständigt riskerade nya arbetskonflikter. Att arbetsgivarna insisterade på branschsamordning blev ett viktigt incitament för fackförbunden att förverkliga industriförbundsprincipen.

Under 1900-talets tre första decennier (fram till 1920-talets slut) intog den svenska staten en förhållandevis passiv hållning på arbetsmarknaden. Det gynnade framför allt de fackliga organisationerna och bidrog till den relativa maktbalans som periodvis rådde mellan arbete och kapital. Lagen om frivillig medling, en av de mycket få nya lagarna, kom till stånd 1906 genom samarbete mellan den liberala regeringen, LO och det småföretagsdominerade Centrala Arbetsgivarförbundet, CA (Westerståhl, 1945, s 294ff). Under lång tid skulle liberalernas ställningstaganden blockera de många konservativa försöken att bygga ut arbetslagstiftningen.

Dessutom ville arbetsgivarna behålla viss handlingsfrihet, även under gällande kontraktperiod, och såg helst att staten inte uppträdde alltför aktivt. Så var dock inte alltid fallet. Under verkstadskonflikten 1905 utsattes VF för hård

press från den konservativa regeringen att återgå till förhandlingsbordet. Bakgrunden var den s k unionskrisen, som slutade med att Sveriges union med Norge upplöstes samma år. De svenska arbetsgivarna hade all anledning att hålla staten borta från sina mellanhavanden med fackföreningarna. Vid sidan av Tyskland har de nordiska länderna fortfarande den mest vidsträckta lockouträtten i Västeuropa (Kjellberg, 1983, kapitel 4). I flera länder är lockouter förbjudna – eller så måste arbetsgivarna betala ut lön till de lockoutade.

Den svenska staten var avsevärt mindre repressiv gentemot fackföreningarna och klart mer folklig än de auktoritära staterna på kontinenten. Till skillnad från i många andra länder har fackföreningar och strejker aldrig varit förbjudna efter näringsfrihetens införande, om man bortser från att avtalsstridiga strejker förklarades illegala genom 1928 års lagstiftning (Therborn et al., 1979, s 9ff, Göransson, 1988, s 162ff, 207ff, Lundh, 2002, s 63, 66, 85, Nycander, 2002a, s 8off). Med undantag av Åkarpslagen infördes praktiskt taget ingen anti-facklig lagstiftning. I skarp kontrast till i bl a USA blev inga strejkande arbetare eller demonstranter dödade av polis eller militär bortsett från Ådalen 1931, som är en helt unik händelse i svensk historia. Som del av en bredare folklig rörelse för allmän rösträtt och medborgerliga rättigheter kom den svenska arbetarrörelsen aldrig att utgöra en egen isolerad sfär som i Belgien eller Nederländerna, vilka brukar kallas ”pelarsamhällen”, med syftning på deras uppdelning i olika politiska och religiösa världar. Inte heller upplevde de skandinaviska arbetarrörelserna att de befann sig i ett belägringstillstånd, alierade från ett repressivt samhälle (Castles, 1978, s 14f). I Sverige organiserade radikala liberaler och socialdemokrater, tillsammans med företrädare för frikyrko- och nykterhetsrörelserna, under 1890-talet s k folkriktsdagar som påtryckning på den konservativa regeringen. Socialdemokratin stödde de liberala regeringarna 1905–06 och 1911–14, samt deltog som koalitionspartner i den av liberaler ledda regeringen 1917–21, då allmän rösträtt för män och kvinnor kom till stånd (1918–21). Kampen för den efter europeiska förhållanden mycket sena rösträtten utgjorde således en viktig bakgrund för alliansen mellan arbetarrörelsen och liberalerna.

Liberalernas ledare Karl Staaff menade att det var fel att lagstifta om fackföreningarnas ställning innan arbetarna hade full rösträtt (Nycander 2002b). Det passade den svenska fackföreningsrörelsen väl, eftersom det var genom kollektivavtal och egen styrka som man ville säkra sina rättigheter. Med lagstiftning löpte man dessutom risken att få sin handlingsfrihet inskränkt som i t ex USA, Storbritannien och Tyskland. Inte ens lagar avsedda att skydda förenings- och förhandlingsrätten var här någon garanti. Den amerikanska Wagnerlagen, som

tillkom under 1930-talets New Deal, vändes så småningom *mot* fackföreningarna. Den har successivt genomgått så stora förändringar att den idag på flera sätt försvårar facklig organisering och används för att "avregistrera" fackföreningar. Det var kombinationen av lagstiftning och massmobilisering som gav den fackliga organiseringen en kraftig skjuts framåt under 1930- och 40-talen (Kjellberg, 1983, s 177ff). Då mobiliseringen upphörde och den politiska konjunkturen vände låg vägen öppen för att förändra såväl lagstiftningen som lagtillämpningen i restriktiv riktning. En första början togs sedan republikanerna vannit kongressvalet 1946. Fackföreningsrörelsen gjorde allt för att stoppa Taft-Hartley-lagen, som 1947 antogs mot den demokratiska presidentens veto (Fahlbeck, 1988, s 34ff). Den anti-fackliga potentialen hos lagen framträdde fullt ut först sedan fackföreningarna försvagats av arbetslöshet, mindre vänligt sinnade regeringar (republikanerna vann presidentvalet 1952) och negativt inställda domare i högsta domstolen (Nycander, 1998, s 58ff).

Det närmaste man i Sverige kommer 1930-talets amerikanska arbetslagstiftning är 1936 års lag om förenings- och förhandlingsrätt. Den drevs fram av de privatanställda tjänstemännens centralorganisation, DACO, för att bryta arbetsgivarernas ovillighet att förhandla med dessa gruppers fackliga företrädare. Lagen tillfredsställde dock inte de tjänstemannaorganisationer (bl a SIF) som önskade fullständiga fackliga rättigheter och kollektiv reglering, inte bara av de allmänna anställningsvillkoren utan också av lönesättningen. Trots Saltsjöbadsandans seger på LO-SAF-området fortsatte SAF att i ytterligare ett tjugotal år driva en antagonistisk linje gentemot tjänstemannaorganisationerna (De Geer, 1986, s 274ff). Det bidrog till svårigheterna att parterna inbördes var djupt splittrande om hur ett eventuellt närmande skulle ske. Först 1957 undertecknades huvudavtalet mellan SAF och SIF. Senare tillkom huvudavtal med SALF och HTF. Civilingenjörerna i CF vann erkännande som reguljär facklig motpart till SAF först mot slutet av 1960-talet. Däremot har den danska arbetsgivarföreningen DA fortfarande inte ingått några huvudavtal med tjänstemannaorganisationer utanför LO. Det betyder att de saknar reguljära kollektivavtal med följd att arbetsrättens konfliktregler tills vidare inte är tillämpliga för deras vidkommande. I Sverige är däremot alla tjänstemannaorganisationer avtalsslutande parter fullt ut, vilket innebär att förhandlingarna om nya avtal ibland sker under varsel om strejk och andra stridsåtgärder, men också att fredsplikt råder under avtalsperioderna.

Varken avsaknaden av repressiva lagar eller existensen av en lagstiftning ämnad att understödja tjänstemännens förenings- och förhandlingsrätt var således tillräckligt för att säkra deras fackliga rättigheter i lönefrågor. Ytterligare ett antal hinder fanns att övervinna, inte minst inom offentlig sektor, där eröv-

randet av fullständiga fackliga rättigheter i många fall var en utdragen process.

Om vi går tillbaka till sekelskiftet 1900 bemöttes fackföreningarna, som Svante Nycander framhållit, positivt av liberala politiker som Karl Staaff. Till sammans med Branting kritiserade han häftigt Åkarpslagen (Casparsson, 1947, s 459ff). Och i egenskap av advokat försvarade Staaff strejkandes rätt att ta avstånd från strejkbrytare, bl a i ett uppmärksammat mål under 1890-talet (Nycander, 2002a, s 94f, Nycander, 2000b).

Däremot välkomnades fackföreningarna inte av alla liberala *arbetsgivare*, åtminstone inte till en början. Med hjälp av personliga arbetsavtal lyckades Theodor Adelswärd år 1900 slå sönder Metalls avd 72 i Åtvidaberg (Göransson, 1955). Sedan en ny avdelning bildats tvingades även denna på fall efter det att arbetarna vräkts från sina bostäder. År 1904 lades den definitivt ned sedan arbetarna vägrat underteckna personliga avtal och fått söka arbete på annat håll. Den blockad mot Adelswärds smedja som Metallarbetareförbundet utlyst redan 1902 pågick fram till 1905, då ett modernt verkstadsföretag med andra ägare etablerade sig i Åtvidaberg och övertog lokalerna. Adelswärd vägrade också erkänna den 1898 bildade Träarbetareavdelningen och tvingade arbetarna att acceptera personliga kontrakt (Landin, 1958). I slutet av 1902 avskedades avdelningens ordförande. Så småningom tänkte Adelswärd om. Den 1 maj 1905 undertecknades det första kollektivavtalet. Samma år tog Adelswärd initiativet till SAFs första branschförbund¹⁶, Sveriges Träindustriförbund, och blev dess förste ordförande (Walldén, 1955, s 92ff). Hans båda träföretag, som representerade dåtidens storindustri inom träförädlingen (325 arbetare i Åtvidaberg), hade inträtt i SAF december 1904. Att det nu var nödvändigt för arbetsgivarna inom branschen att organisera sig motiverades med att det fanns avdelningar av Träarbetareförbundet vid nästan alla fabriker av betydelse. Som åtskilliga andra arbetsgivare fick Adelswärd "lära om" och acceptera fackföreningar och kollektivavtal. Men som politiker agerade Adelswärd på ett helt annat sätt än då han uppträdde som fackföreningskrossare. Sedan han vid flera tillfällen varit vänsterns kandidat blev han 1905 invald i andra kammaren på en moderatliberal lista. I riksdagen talade han sig varm för antagandet av 1906 års medlingslag, förslagen av den liberala regeringen. Vidare bekämpade han det konservativa förslaget att kriminalisera arbetarpressens meddelanden om strejkbrytare, blockader mm (lex Hildebrand). Adelswärd menade att det var skenheligt att kritisera arbetarna för detta när arbetsgivarna samtidigt hade sina listor på svartlistade arbetare. Han hade i sin arbetsgivarorganisation själv varit med om att besluta om sådana åtgärder (Westerstahl, 1945, s 307). 1911 blev

16. Verkstadsföreningen stod utanför SAF ända fram till 1917.

Adelswärd finansminister i den andra Staaffska ministären, där han förberedde propositionen till 1912 års arbetarskyddslag (Rosengren, 1918).

Även en annan, sedermera framstående, liberal, R F Berg, deltog i en mycket uppmärksammas föreningsrättsstrid. Den fackförening som hade bildats vid cementfabriken i Lomma 1889 krossades fullständigt genom vad som har kallats "den första verkliga lockouten i vårt land" (Karlbohm, 1941, s 167ff). Även vid Skånska Cementbolaget i Limhamn försökte ingenjör Berg förhindra bildandet av en fackförening. Arbetarna uppmanades där att vid en särskild omröstning 1898 under myndigheternas överinseende rösta mot bildandet av en fackförening och istället lägga sin röst för vad som i Sverige kallas en "gul fackförening" och i USA en *company union* (Uhlén, 1949, s 151ff). Limhamn, som med fast hand styrdes av missionsförbundaren Berg, påminde för övrigt starkt om en amerikansk *company town*. Det blev trots allt majoritet för en fackförening (245 mot 200). Innan "cementkungen" accepterade fackföreningen fullt ut lät han under åren 1901–02 ersätta icke önskvärda arbetare med medlemmar av det icke-socialistiska Svenska Arbetareförbundet. I likhet med Adelswärd svängde Berg senare om helt och blev en varm förespråkare för samarbete med fackföreningarna (Lohse, 1963, s 51, Thörnberg, 1922). Han var 1902 den drivande kraften bakom bildandet av en arbetsgivarorganisation i Malmö och deltog senare aktivt i SAFs verksamhet. R F Berg var ledamot av Malmö stadsfullmäktige 1883–1907 (vice ordförande 1907). Hans liberala inställning visade sig bl a i att han 1902 tillhörde initiativtagarna till en kommunal arbetsförmedling, vars styrelse fick lika många arbetstagar- som arbetsgivarrepresentanter bland vilka fanns en kvinna från vardera lägret (Mellvig, 1945, s 195ff). Vidare tog han initiativet till Skåneavdelningen av det liberalerna närstående Centralförbundet för socialt arbete. År 1907 blev Berg en av de första medlemmarna i Frisinnade föreningen i Malmö (Mellvig, 1945, s 202). Samma år var han borgerlighetens Malmö kandidat i ett fyllnadsval till andra kammaren, men besegrades av socialdemokraten Värner Rydén.

Det finns också exempel på liberala arbetsgivare med en redan från början välvillig inställning till facklig organisering. Ägaren till Norrahammars bruk, J W Spånberg, uppmuntrade arbetarnas engagemang i nykterhetsrörelsen och den på orten starka rösträttsföreningen. Arbetarna utsåg Spånberg till sin kandidat inför valet till folkriksdagen 1892. Mycket tyder på att Spånberg hoppades att arbetarna inte skulle influeras av socialistiska idéer så länge de med stor energi deltog i olika aktiviteter inom en liberal rörelsevärld (Ericson, 1987, s 194ff). Varken då gjutarna eller metallarbetarna bildade fackföreningar (1895 resp. 1896) lade företagsledningen några hinder i vägen. Å andra sidan vägrade

företaget in i det längsta att förhandla om kollektivavtal, för att istället helst sluta avtal med varje enskild arbetare. Inte förrän 1904 ingicks ett avtal med Metallavdelningen. I sin avhandling om arbetarrörelsens tidiga historia i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar påpekar Hans-Olof Ericson att politisk och social radikalism av liberalt snitt inte behöver få konsekvenser för samma personers agerande i egenskap av företagsledare, vilket även lyser igenom i själva riksdagsarbetet. Med Ericsons ord:

Spånbergs politiska radikalism som riksdagsman¹⁷ håller egentligen bara måttet i fråga om rösträtts-, förenings- och yttrandefrihetsfrågorna. Men sedd i sin helhet är Spånberg, precis som Tham¹⁸, i sitt riksdagsmannaskap i första hand industriledare och kapitalist. (Ericson, 1987, s 200)

”Tham” syftar på civilingenjör Wilhelm Tham, direktör för ett av tidens stora företag, Huskvarna vapenfabriks AB. Han erbjöd de 1902 bildade Metall- och Gjutareavdelningarna att bekosta förstamajmusiken. De arbetare som ville demonstrera fick ledigt från arbetet. Inför 1903 års lockout uppmanade Tham t o m arbetarna att ansluta sig till ortens fackföreningar, men då utgick han från att Svenska Arbetareförbundet åtnjöt störst sympatier (Ericson, 1987, s 94ff, 190ff). Hans förhoppningar grusades emellertid. I samband med verkstadskonflikten 1905 gjorde Tham allt för att ge arbetarna mod ”att afkasta det socialistiska oket”. Han övervägde att krossa de lokala fackföreningarna och på politiska grunder gallra ut misshagliga arbetare. Enligt vad Tham själv uppgav var taktiken att ”söndra och härska”, och Svenska Arbetareförbundet var en viktig bricka i spelet. Av företagets ca 1 130 arbetare arbetade hela 950 under konflikten, varav 700 oorganiserade och 250 medlemmar av Svenska Arbetareförbundet (Myrman, 1973, s 172f). Tham tillhörde utan tvekan den hårdföra falangen inom Verkstadsföreningen. Under året sjönk medlemsantalet i Metallavdelningen från 161 till 122. Det skulle dröja ända till 1916–17 innan det började stiga på allvar för att 1919–20 nå ca 1 100. Under 1913 hade man t o m övervägt att lägga ned avdelningen, då den endast hade ett 60-tal medlemmar (Jonsson, 1952, s 61f, 149).

17. Wilhelm Spånberg företrädde första kammarens minoritetsparti 1889–92 och Liberala Samlingspartiet 1900–02 (andra kammaren). Som exempel på hur Spånberg hamnade långt ut på liberalernas högerflygel och med enfaset hävdade arbetsgivarintressen kan nämnas av olycksfallsförsäkringsfrågan, där han kom på kollision med Staaffs för arbetarna mer förmånliga förslag då frågan behandlades av riksdagen 1900–01 (Carlsson, 1953, s 345ff).

18. Wilhelm Tham satt i första kammaren 1887–91. Han var Sveriges ombud vid arbetarskyddskonferenser i Berlin 1890 och Bryssel 1897 samt ordförande i den statliga förliknings- och skiljedomskommittén 1900–1901, varvid han tog initiativet till en förlikningsmannainstitution för den svenska arbetsmarknaden (*Svenska Män och kvinnor*, s 495, Westerståhl, 1945, s 264f).

Åren 1902–03 grundades tre riksomfattande arbetsgivarorganisationer i Sverige, i tur och ordning Sveriges Verkstadsförening (VF) 1902, Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) 1902, samt Centrala Arbetsgivareförbundet (CA) 1903. Gemensamt för VF och SAF var att de företrädde storföretagen inom industrin, medan CA omfattade hantverket och de små arbetsgivarna inom framför allt byggbranschen. Vid denna tid var den fackliga föreningsrätten långtifrån etablerad i Sverige. Endast CA accepterade redan från början kollektivavtalet, till skillnad från storindustrins företagare i SAF och VF bland vilka meningarna var delade (Hallendorff, 1927, s 49f, Lohse, 1963, s 45ff, Schiller, 1967, s 22). Inom verkstadsindustrin, särskilt bland de större verkstäderna, var det sällsynt att man försökte hindra facklig organisering, men det var inte detsamma som att man utan vidare var villig att erkänna fackföreningarna som förhandlingspart och ingå kollektivavtal (Lindgren, 1938, s 297ff, 438ff).¹⁹ Den statliga non-interventionspolitiken innebar att föreningsrätten blev en maktfråga mellan arbetsmarknadens parter, såväl lokalt som centralt (jfr Adlercreutz, 1954, s 230f). På central nivå försökte VF, genom sitt beslut i maj 1903 att förbjuda medlemsföretagen att ingå kollektivavtal om minimilöner, ta tillbaka vad flera större verkstäder redan gått med på flera år tidigare. Enligt Adlercreutz kunde det med fog uppfattas som att själva kollektivavtalen och därmed också fackföreningarna ifrågasattes (Adlercreutz, 1954, s 238). Efter kraftmätningen 1905 godtog VF slutligen minimilöneprincipen i Verkstadsavtalet. Likaså erkändes föreningsrätten. Även SAF accepterade föreningsrätten 1905, i varje fall indirekt genom att godkänna kollektivavtalsmetoden (Adlercreutz, 1954, s 243, Schiller, 1967, s 27f). Föreningsrätten skrevs in i Decemberkompromissen mellan LO och SAF 1906. Våren 1906 vägrade SAF att godkänna lockouten vid Mackmyra sulfittfabrik med motiveringen att bolaget nekat arbetarna rätten att tillhöra en fackförening (Schiller, 1967, s 27f).

Sen men snabb industrialisering sammanfallande med socialdemokratins genombrott

Den svenska befolkningens etniska och religiösa homogenitet förhindrade, tillsammans med den sena men snabba industrialiseringen, framväxten av politiskt och religiöst konkurrerande fackliga centralorganisationer. I bl a Frank-

19. Vid Kockums i Malmö godtogs Metallarbetareförbundet för första gången som förhandlingspart av ett större verkstadsföretag, men det skedde först efter en fem månader lång strejk 1897–98. Vid Asea i Västerås skedde motsvarande genombrott 1898, vid Göteborgs mekaniska verkstad 1899 och vid Motala Verkstad år 1900 (Lindgren, 1938, s 287ff, 390ff, 401ff). I Malmö och Västerås accepterade arbetsgivaren minimilöner, men inte i Göteborg och Motala.

rike, Italien, Portugal, Spanien och Nederländerna har den fackliga splittringen motverkat en hög organisationsgrad. Det i Sverige tidsmässiga sammanfallandet mellan en snabb industrialisering och det socialistiska genombrottet förhindrade borgerliga och religiösa strömningar från att vinna något större insteg i arbetarklassen. Trots att de tidiga svenska fackföreningarna var liberalt orienterade yrkesfackföreningar fick de inget avgörande inflytande över den fackliga rörelsens vidare utveckling och många av de liberala fackliga ledarna anslöt sig snart själva till den socialistiska ideologin. Det socialdemokratiska partiet (1889) bildades ungefär samtidigt som industrialiseringen sköt fart på allvar och fackförbunden började uppstå. Inom det 1888 grundade Metallarbetareförbundet innebar verkstadsindustrins snabba expansion att skrämsligt präglade yrkesarbetaregrupper redan från början hamnade i minoritet. Då moderna borgerliga partier ännu inte uppstått drogs industriarbetarna tidigt in i en socialdemokratisk rörelsevärld.²⁰ Från socialdemokratiskt håll var man angelägen om en bred facklig rekrytering för att kunna utnyttja den politiska storstrejken som ett effektivt vapen i rösträttskampen (Simonson, 1985, s 91ff). Vidare främjade socialdemokratiens genombrott, tillsammans med den sena men snabba industrialiseringen, framväxten av en jämlikhetsideologi på de snäva yrkesintressenas bekostnad. Ett tecken på det är att industriförbundsprincipen tidigt vann insteg i de tyngsta svenska fackförbunden. Allt detta underlättade en bred facklig organisering som, till skillnad från i Storbritannien och USA, i hög grad innefattade de mindre kvalificerade arbetarna.

I USA inleddes den fackliga organiseringen tidigare än i det sent industrialiserade Sverige. De flesta fackförbunden, t ex det 1876 bildade järn- och stålarbetareförbundet, organiserade endast yrkesarbetare, medan den stora majoriteten stod utanför de fackliga organisationerna. Därtill kom en etnisk skiktning som i hög grad korrelerade med arbetarnas yrkesstatus. De mest kvalificerade yrkesarbetarna var i allmänhet födda i USA. Invandrare som kommit i ett tidigt skede (tyskar och irländare) dominerade bland övriga yrkesarbetare. De senast anlända (främst från Syd- och Östeuropa) innehade tillsammans med de svarta mindre kvalificerade arbeten inom massproduktionsindustrin. Inom den 1886 bildade centralorganisationen AFL (American Federation of Labor) dominerade yrkesfackförbundet helt.²¹ Till skillnad från de svenska fackförbunden avvisade de alla tankar på att organisera de mindre kvalificerade arbetarna. Tillsammans med den kraftiga strömmen av immigranter underlättade det stora antalet oor-

20. Det första moderna borgerliga partiet, Frisinnade Landsföreningen, bildades först 1902, tretton år efter det socialdemokratiska partiet. De borgerliga partier som förekom dessförinnan kan liknas vid klubbar av riksdagsmän.

ganiserade arbetare rekryteringen av strejkbrytare, särskilt som industrins mekanisering gjorde yrkesarbetarna allt lättare att ersätta. Därtill kom de svårigheter som drabbade fackföreningarna genom den starkt repressiva statliga politiken.

Hög eller låg fackanslutning – ett samspel av faktorer

Efter denna genomgång av omständigheter som påverkar den fackliga anslutningen kan vi konstatera att det handlar om ett flertal faktorer som inte kan ses isolerade från varandra. Tillsammans bildar de specifika mönster av *industrial relations*, som ofta varierar starkt mellan olika länder och har rötter långt tillbaka i tiden. Hit hör en rad institutionella förhållanden såsom kollektivavtalssystemets uppbyggnad och täckningsgrad, den arbetsrättsliga lagstiftningen, de fackliga organisationernas inriktning och grad av centralisering etc, men också olika aktörers strategier och styrkeförhållandena dem emellan (för en precisering se Kjellberg, 2002, s 255ff). Styrkeförhållandena beror i sin tur på aktörernas ekonomiska och organisatoriska resurser och det ideologisk-politiska klimatet i samhället. Strategier och maktförhållanden påverkar naturligtvis hur relationen mellan arbetsmarknadens parter utvecklas i termer av samarbete eller konfrontation.

I åtskilliga avseenden kan *industrial relations*-systemen i Sverige och USA beskrivas som varandras motsatser. Den fragmentariska utbredning som utmärker de fackliga organisationerna i USA motverkades i Sverige av partsrelationernas tidiga centralisering. De amerikanska fackens extremt svaga ställning inom de privata servicenäringarna medför att varje ökning av dessa näringars sysselsättningsandel ger relativt stort utslag på den genomsnittliga organisationsgraden. I Sverige får förändringar av arbetskraftens sammansättning inte på långt när lika stora konsekvenser till följd av de fackliga organisationernas förhållandevis jämna utbredning. En rad egenskaper, som samspelar med varandra, skiljer det amerikanska *industrial relations*-systemet från det svenska, bl a:

- avtalssystemets och fackföreningarnas decentralistiska karaktär och fragmentariska utbredning
- frånvaron av arbetsgivarföreningar och därmed också av centrala avtal om föreningsrätt mm

21. Ett av mycket få industriellt organiserade AFL-förbund var United Mine Workers (UMW), vilket fick en hög anslutning bland gruvarbetarna. För att kunna genomföra 1930-talets stora organiseringskampanjer bland de mindre kvalificerade arbetarna lämnade industrifackförbunden AFL och bildade en egen centralorganisation, Congress of Industrial Organizations (CIO).

– partsrelationer som präglas av konflikt och konfrontation snarare än av samarbete och kompromisser

– en lång tradition av statlig reglering av förenings- och förhandlingsrätten (1935 års Wagnerlag och dess efterföljare) och av omfattande statlig repression mot fackföreningarna i form av domstolsförelägganden, polis- och militäringripanden mm. Kort sagt, statsreglering snarare än partsreglering. Dessutom gav Wagnerlagen avsevärd makt åt den federala regeringen att i detalj reglera *labor relations* på de enskilda arbetsplatserna, närmare bestämt genom National Labor Relations Board (Fahlbeck, 1994, s 321ff). Det kan synas paradoxalt med tanke på de amerikanska frihetsidealen. En annan paradox är att lagstiftningen som låg till grund för domstolarnas talrika ingripanden mot fackföreningar (se nedan) motiverades med en *laissez-faire-liberal* ideologi

– arbetslagstiftningens regler om att föreningsrätten endast skyddas om en majoritet av löntagarna på den enskilda arbetsplatsen röstar för en fackförening. Ofta tar denna process åtskilliga månader och det är vanligt att arbetsgivarna använder tiden till att med olika medel övertala de anställda att rösta nej. Redan själva 50-procentsregeln är en orsak till fackföreningarnas fragmentariska utbredning i USA. Den utnyttjas i växande utsträckning av företagen för att ”avregistrera” befintliga fackföreningar

– ett stort antal domstolsförelägganden (*injunctions*) som förbjöd strejker och andra fackliga stridsåtgärder, särskilt om syftet var att få till stånd nationella kollektivavtal (Norberg, 2002, s 125ff, 129f, 137f). Sympatikonflikter var förbjudna redan före 1890 års anti-trustlagstiftning (Norberg, 2002, s 100f), vilket medverkat till det amerikanska *industrial relations*-systemets starkt decentralistiska karaktär. Domstolsingreppen motiverades med att de fackliga organisationerna försvårade mellanstatlig handel och kunde liknas vid konkurrensbegränsande karteller. Således kom den lagstiftning som ursprungligen var riktad mot storföretagens monopolistiska agerande att i massiv skala användas mot fackföreningarna. Slutligen satte 1932 års Norris-La Guardia-lag stopp för domstolarnas (miss)bruk av lagarna. Att en sådan lagtillämpning kunde fortgå under mer än 40 års tid kan tillskrivas den långtgående maktindelning som är inbyggd i den amerikanska konstitutionen, med syfte att skydda de egendomsägande grupperna. Med 1947 års Taft-Hartley-lag gavs domstolarna åter möjlighet att utfärda *injunctions* (Fahlbeck, 1988, s 83, 210, 215f). Samtidigt återinfördes förbudet mot sympatikonflikter, vilka varit tillåtna under en kort period (sedan 1935; Fahlbeck, 1988, s 215f)

– en politiskt svag arbetarrörelse i ett samhälle med starka marknadsliberala strömningar (särskilt under Reagan-epoken), markerad av frånvaron av arbetarpartier. Arbetarna behövde aldrig formera sig som social kraft för att erövra allmän rösträtt. I t ex Massachusetts var ca 80–90 procent av den manliga befolkningen röstberättigad redan i slutet av 1700-talet (Berggren, 1966, s 83). Moderna borgerliga partier framträdde avsevärt tidigare än i Sverige och hade därför helt andra möjligheter att vinna arbetarnas sympatier. Dessutom lyckades det demokratiska partiet så småningom suga upp den på bönder och arbetare baserade populistiska rörelse som var riktad mot storföretagens dominerande ställning i samhället

– fackliga organisationer inriktade på *job control*, dvs på att slå vakt om rådande yrkesstruktur, snarare än att medverka till ”utvecklande arbeten” (som i Sverige). Detta drag går tillbaka på yrkesfackförbundens fullständiga dominans fram till 1930-talet. Dessa förbund var i regel helt inriktade på yrkesarbetarna och motsatte sig övriga arbetares organisering, ibland t o m genom strejkbryteri riktat mot de mindre kvalificerade arbetarnas organiseringsförsök (Foner, 1973, s 202)

– en hård konkurrens mellan de fackliga organisationerna, vilka ofta ger sig in på varandras rekryteringsområden, varför det förekommer talrika s k jurisdiktionsstrider. Det påminner delvis om förhållandena i länder med politiskt-religiöst splittrad fackföreningsrörelse, som Frankrike och Italien

– en hög andel företag som föredrar lågkostnadsstrategier framför avancerade produktionsmetoder samtidigt som amerikanska fackföreningar varit framgångsrika med att få upp medlemmarnas löner och tillvarata deras sociala rättigheter jämfört med i ”fackföreningsfria” företag. Det senare hänger samman med avtalssystemets och fackens fragmentariska utbredning. Tillsammans med de båda föregående punkterna har det underblåst:

– en strävan hos en växande andel arbetsgivare att undvika fackliga organisationer

I samtliga dessa avseenden avviker förhållandena i Sverige på ett för den fackliga anslutningen gynnsamt sätt. Medan den lokala nivån dominerar i USA kännetecknas svenska *industrial relations* av en kombinerad centralisering (riksavtal) och decentralisering (arbetsplatsklubbar). Arbetsgivarorganisationernas framträdande roll i Sverige och den långa traditionen av partssamarbete saknar motsvarighet i USA. Där är de viktigaste aktörerna snarast de enskilda företagen och staten. Det är därför inte förvånande att storlockouten, de

svenska arbetsgivarnas favoritvapen, lyst med sin frånvaro i USA. Den starkt inskränkta rätten till sympatikonflikter skapade redan från början en arbetsrättslig situation diametralt motsatt den svenska. Därmed förhindrades lokala konflikter att på svenskt vis trappas upp till landsomfattande kraftmätningar mellan centraliserade parter. De amerikanska arbetsgivarna har föredragit att bemöta strejker med strejkbrytare, som skyddades av en omfattande statlig och privat våldsapparat, istället för att genom lockouter utvidga konflikterna till fler arbetsplatser för att sätta press på fackförbundens strejkkassor. Historiskt sett har den statliga repressionen spelat en framträdande, för att inte säga avgörande, roll för att vågskålen skulle väga över till arbetsgivarnas fördel. Inte sällan var syftet att helt bli av med fackföreningarna. Efter andra världskriget har mer sofistikerade metoder tillämpats, ofta med hjälp av konsultfirmor specialiserade på att bekämpa fackföreningar. Kort sagt, en decentralistisk strategi i kontrast till de svenska arbetsgivarnas traditionellt centralistiska. Dessutom är lockouträtten enligt amerikansk lagstiftning betydligt mer inskränkt än i Sverige (Fahlbeck, 1988, s 131, 197f, 306 not 1).

I Sverige var den vidsträckta lockouträtten, framför allt rätten till sympatilockouter, en förutsättning för den tidiga utvecklingen mot centraliserade partsrelationer och centrala kompromisser. Även under andra perioder har arbetsgivarna varit pådrivande i centralistisk riktning. Mot 1900-talets slut skedde en strategisk helomvändning. Arbetsgivarna hade fortfarande initiativet, men nu gick man in för en fullständig decentralisering av lönebildningen. Det fick följder för inställningen till statlig reglering av konflikträtten. Istället för att som tidigare slå vakt om rätten till sympatilockouter föreslog SAF 1996 förbud mot alla sympatikonflikter (Kjellberg, 2001a, s 172f, 183, 191f, 195 och särskilt 263f).

Under långa perioder har de amerikanska domstolarna och myndigheterna uppträtt starkt repressivt gentemot fackföreningarna, men från 1930-talet har staten slagit vakt om föreningsrätten genom flera lagstiftningsinitiativ. I Sverige har man från statligt håll vanligen uppmuntrat parterna att själva reglera sina mellanhavanden och att centralisera den interna organisationen (avsåg från 1930-talet främst de fackliga organisationerna) via parts- och självreglering. En grundläggande förutsättning för de principiellt viktiga kompromisserna (alltifrån 1905 års Verkstadsavtal till 1997 års Industriavtal) har varit den relativa styrkejämvikt som rått på den svenska arbetsmarknaden. Den har i sin tur underlättats av de fackliga organisationernas breda medlemsrekrytering, deras inrättande av konflikt- och arbetslöshetsunderstöd och inte minst av den svenska statens icke-repressiva förhållningssätt och den allmänna opini-

onens stöd. Dessa omständigheter bidrog till att arbetsgivarna för det mesta misslyckades med att rekrytera strejkbrytare i tillräcklig omfattning under de avgörande åren omkring sekelskiftet 1900. Användandet av strejkbrytare medförde vanligen spända situationer och i vissa fall även våldsamheter, men utan all likhet med de blodiga sammandrabbningar och strider som kantat den amerikanska fackföreningsrörelsens historia. För att skydda strejkbrytarna, som ofta själva var beväpnade, satte bolagen och myndigheterna i USA in en hel arsenal bestående av beväpnade vakter och detektiver (ofta från Pinkertons detektivbyrå), borgargarden, bolagens egna privatarméer, hela arméer av vice-sheriffer, polis, delstatsmilis samt federala trupper. Milisen beordrades av delstatens guvernör och de federala trupperna av presidenten efter begäran av guvernören, men det förekom också att de inkallades mot guvernörens vilja.

Under 1930-talets fackliga genombrott inom bl a bilindustrin användes sittstrejken som ett nytt, effektivt vapen för att förhindra strejkbryteri. Genom att ockupera fabrikerna var fackföreningarna inte längre helt beroende av strejkvakter utanför grindarna. Redan efter några år (1939) förklarades sittstrejken som illegal av högsta domstolen (Kjellberg, 1983, s 264 not 52).

Klyftan i facklig anslutning har alltmer vidgats mellan USA och Sverige. Detsamma gäller överhuvudtaget mellan länderna med högst och de med lägst organisationsgrad. Inte heller inom EU kan någon konvergens i facklig anslutning urskiljas. Avståndet mellan å ena sidan Sverige, Finland och Danmark och å den andra övriga EU-länder har tvärtom ökat. Varken Storbritannien eller Tyskland har idag en organisationsgrad som överstiger 30 procent. Avsaknaden av internationell konvergens på detta och andra områden inom arbetslivet kan komma att ställa de fackliga organisationerna i Sverige inför svåra dilemman efter en EMU-anslutning. Från arbetsgivarhåll har framförts en rad förslag (förändrad arbetsrätt, ändrade socialförsäkringar, ökad arbetskraftsinvandring etc) som kan vinna ökad aktualitet om den svenska lönebildningen visar sig fungera otillfredsställande vid ett EMU-medlemskap. Sverige förfogar då inte längre över de penningpolitiska medel som enligt många har spelat en central roll för den ekonomiska återhämtningen under de senaste tio åren.

Ur ett hundraårsperspektiv har arbetsmarknaden genomgått avsevärda förändringar. Majoriteten av löntagarna är numera tjänstemän. I Sverige utgör de även majoriteten av fackmedlemmarna. Som vi sett tillämpade de svenska fackföreningarna redan tidigt en bred medlemsrekrytering, men till bilden hör också att Sverige har världens mest klassuppdelade fackliga rörelse. Inte minst för tjänstemännen har detta underlättat identifikationen med den egna fackföreningen, samtidigt som det stärkt sammanhållningen inom varje grupp

(arbetare, akademiker, övriga tjänstemän). Vidare är mer än varannan svensk fackmedlem idag en kvinna, varav merparten finns inom privat eller offentlig service. De internationella variationerna är dock betydande, särskilt när det gäller tjänstemännens och kvinnornas fackliga anslutning. Detsamma kan sägas om de nationella *industrial relations*-systemen, som ofta kännetecknas av betydande kontinuitet långt tillbaka i tiden. I den meningen är avståndet mellan sekelskiftena 1900 och 2000 inte så stort. Det är befogat att tala om en kombination av kontinuitet och förändring.

Förkortningar

AFL	American Federation of Labor
AKU	Arbetskraftsundersökningarna
Byggnads	Svenska Byggnadsarbetareförbundet
CA	Centrala Arbetsgivareförbundet
CF	Civilingenjörsförbundet
DA	Dansk Arbejdsgiverforening
DACO	De Anställdas Centralorganisation
EMU	Ekonomiska och monetära unionen
Fastighets	Fastighetsanställdas förbund
FF	Försäkringsanställdas förbund
FI	Facken inom industrin
FSA	Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter
FTF	Försäkringstjänstemannaförbundet
Handels	Handelsanställdas förbund
HTF	Handelstjänstemannaförbundet
Jusek	Förbundet för jurister, civilekonomer, systemvetare, personalvetare och samhällsvetare
Kommunal	Svenska Kommunalarbetareförbundet
Livs	Svenska Livsmedelsarbetareförbundet
LO	Landsorganisationen
LR	Lärarnas Riksförbund
LSR	Legitimerade Sjukgymnasters Riksförbund
Metall	Svenska Metallindustriarbetareförbundet
OFR	Offentliganställdas Förhandlingsråd
PTK	Privattjänstemannakartellen
SAC	Sveriges Arbetares Centralorganisation
SACO	Sveriges Akademikers Centralorganisation
SAF	Svenska Arbetsgivareföreningen
SALF	Sveriges Arbetsledareförbund (idag Ledarna)
Seko	Facket för Service och Kommunikation
SIF	Svenska Industritjänstemannaförbundet
Skogsträ	Skogs- och Träfacket
SKTF	Sveriges Kommuntjänstemannaförbund
SN	Svenskt Näringsliv
SOM	Samhälle Opinion Massmedia
SR	Statstjänstemännens Riksförbund
SSR	Akademikerförbundet SSR (bl a socionomer och personalvetare)
ST	Statstjänstemannaförbundet
SULF	Sveriges Universitetslärarförbund
SYACO	Sveriges Yngre Akademikers Centralorganisation
TCO	Tjänstemännens Centralorganisation
Transport	Svenska Transportarbetareförbundet
VF	Sveriges Verkstadsförening

Referenser

- Adlercreutz, A. (1954). *Kollektivavtalet. Studier över dess tillkomsthistoria*. Lund: C W K Gleerup.
- AKU: Specialkörningar av facklig organisationsgrad mm samt Tilläggstabeller 136–137 och 136AX–CX. Stockholm: SCB.
- Allvin, M. & Sverke, M. (2000). "Do new generations imply the end of solidarity? Swedish unionism in the era of individualization". *Economic & Industrial Democracy*, 21, 71–95.
- Andreasen, M-L., Kristiansen, J. & Nielsen, R. (Red.; 1999). *Septemberforliget 100 år*. Köpenhamn: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Arbetsstatistik E:I: Arbetsinställelser under åren 1903–1907*. Stockholm: K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik 1909.
- Aronsson, G. & Gustafsson, K. (1999). "Kritik eller tystnad: En studie av arbetsmarknads- och anställningsförhållandenas betydelse för arbetsmiljökritik". *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 3, 189–206.
- Berggren, H. (1966). *Förenta staternas historia*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Boeri, T., Brugiavini, A. & Calmfors, L. (Red.; 2001). *The Role of Unions in the Twenty-First Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Bruhn, A. (1999). *Individualiseringen och det fackliga kollektivet. En studie av industritjänstemäns förhållningssätt till facket*. Örebro: Örebro universitet.
- Calmfors, L. (2002). *EMU:s effekter på lönebildningen*. SOU 2002:16, Bilaga 2. Stockholm.
- Carlsson, S. (1953). *Lantmannapolitiken och industrialismen*. Stockholm: Lantbruksförbundet.
- Casparsson, R. (1947). *LO under fem årtionden 1898–1923*. Stockholm: Tiden.
- Castles, F. (1978). *The Social Democratic Image of Society. A study of the achievements and origins of Scandinavian Social Democracy in a comparative perspective*. London: Routledge & Kegan Paul.
- De Geer, H. (1986). *SAF i förhandlingar. Svenska Arbetsgivareföreningen och dess förhandlingsrelationer till LO och tjänstemannaaorganisationerna 1930–1970*. Stockholm: SAF.
- Due, J., Steen Madsen, J. & Strøby Jensen, C. (1999). "Septemberforliget – et strategisk valg". I Andreasen et al 1999, 85–112.
- Dølvik, J. E. & Waddington, J. (2002), "Private sector services: challenges to European trade unions". *Transfer*. Vol 8, nr 3, 356–376.
- Ebbinghaus, B. & Visser, J. (2000). *Trade Unions in Western Europe since 1945*. London: Macmillan.
- Ekonomiska utsikter hösten 2002* (LO-ekonomerna). Stockholm: LO.
- Ericson, H-O. (1987). *Vanmakt och styrka. Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880–1909*. Lund: Arkiv.
- Fackföreningarnas roll i ett framtida Europa*. Rapport från ett seminarium den 5 mars 2002. Stockholm: Medlingsinstitutet.
- Fahlbeck, R. (1988). *Industrial Relations i USA*. Lund: Juristförlaget.
- Fahlbeck, R. (1994). "The Demise of Collective Bargaining in the USA: Reflections on the Un-American Character of American Labor Law". *Berkeley Journal of Employment and Labor Law*. Vol. 15, nr 2, 307–334.
- Flink, I. (1978). *Strejkbryteriet och arbetets frihet. En studie av svensk arbetsmarknad fram till 1938*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Foner, P. (1973). *History of the Labor Movement in the United States*. Vol. III. New York: International Publishers.
- Furåker, B. & Berglund T. (2001). "Anställdas syn på sin relation till fack och arbetsgivare". *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 1, 5–14.

- Göransson, G. (1955). *Avdelning 140 Åtvidaberg. Svenska Metallindustriarbetareförbundet. En historisk återblick 1905–1955*. Linköping.
- Göransson, H. (1988). *Kollektivavtalet som fredspliktsinstrument*. Lund: Juristförlaget.
- Hallendorff, C. (1927). *Svenska Arbetsgivarföreningen 1902–1927*. Stockholm: Norstedts.
- Handels (2001). *Förbundsstyrelsens förslag. Handels kongress 2001*. Stockholm: Handelsanställdas förbund.
- Hotell & Restaurang (2001). *Förbundets utvecklingsarbete. Kongress 2001*. Stockholm: Hotell- och Restauranganställdas förbund.
- Industrifacket (1999). *Ungdomsrådslag 1999*. Stockholm: Industrifacket.
- Jerneck, M. (1986). *SAFs framtidssyn: förutsägelser, målsättningar och dilemman*. Stockholm: SAF.
- Jonsson, S. (1952). *Metall i Huskvarna 50 år*. Jönköping.
- Jörberg, L. (1961). *Growth and Fluctuations of Swedish Industry 1869–1912*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Karlbom, T. (1941) *Svenska Grov- och Fabriksarbetareförbundets historia*, Band 1. Stockholm: Tiden.
- Kjellberg, A. (1983). *Facklig organisering i tolv länder*. Lund: Arkiv.
- Kjellberg, A. (1998). "Sweden: Restoring the Model?" I A. Ferner & R. Hyman (Red.), *Changing Industrial Relations in Europe* (s 74–117). Oxford: Blackwell, 74–117.
- Kjellberg, A. (1999). "Fagorganisering i Norge og Sverige i et internasjonalt perspektiv". *Arbeiderhistorie 1999: Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*. Oslo, 57–83.
- Kjellberg, A. (2000a). "Facklig organisering och partsrelationer i Sverige och Danmark". I F. Ibsen & S. Scheuer (Red.), *Septemberforliget og det 21. århundrede*. Köpenhamn: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 53–68.
- Kjellberg, A. (2000b). "The multitude of challenges facing Swedish trade unions". I Waddington, J. & Hoffmann, R. (Red.) *Trade Unions in Europe. Facing Challenges and Searching for Solutions*. Bryssel: ETUI (European Trade Union Institute), 529–573.
- Kjellberg, A. (2001a). "Arbetsgivarstrategier i Sverige under 100 år". I C. Strøby Jensen (Red.), *Arbejdsgivere i Norden: En sociologisk analyse af arbejdsgiverorganiseringen i Norge, Sverige, Finland och Danmark*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet, 155–284.
- Kjellberg, A. (2001b). *Fackliga organisationer och medlemmar i dagens Sverige*. Lund: Arkiv.
- Kjellberg, A. (2001c). "Klass, etnicitet och facklig organisering". I A. Holmgren (Red.), *Klassamhället. Förändring, splittring och facklig vanmakt*, LO idédebatts skriftserie, nr 3 i serien "Vadå klassamhälle?" Stockholm: LO, 76–103.
- Kjellberg, A. (2002). "Fackliga organisationer och industrial relations". I L. Hansen & P. Orban (Red.) *Arbetslivet*, Studentlitteratur: Lund, 227–267.
- Kommunal (2001). *Rapport från Projekt medlemsrekrytering*. Stockholm: Svenska Kommunalarbetareförbundet.
- Konjunkturinstitutet (2002). *Lönebildningen. Samhällsekonomiska förutsättningar i Sverige 2002*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Labour Market Trends* juli 2000.
- Landin, E. (1958). *Svenska träindustriarbetareförbundet, avdelning 47 Åtvidaberg 1898–1958*. Linköping.
- Lindbom, T. (1938). *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872–1900*. Stockholm: Tiden.
- Lindgren, J. (1938). *Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia* Band I. Stockholm: Tiden.
- LO (1999). *Röster om facket och jobbet*. Stockholm: LO.
- Lohse, L. (1963). *Arbetsgivarnas inställning till föreningsrätt, arbetarskydd och arbetstid i statsvetenskaplig belysning*. Stockholm: SAF.

- Lundenmark, T. & Nilsson, C. (2001). *Slaget om riksavtalet. En berättelse om tillkomsten av Förhandlingsrådet och en ny modell för samspel på arbetsmarknaden*. Stockholm: Förhandlingsrådet.
- Lundh, C. (2002). *Spelets regler. Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2000*. Stockholm: SNS Förlag.
- Lundqvist, T. (1998). *Arbetsgivarna efter 1945 – arbetskraftsbrist och kartellstrategi. Verkstadsföreningen samt Bryggeriarbetsgivareförbundet och SAF*. Solna: Arbetslivsinstitutet.
- Lundqvist, T. (2000). *Arbetsgivarpolitik under full sysselsättning. En ekonomisk-historisk studie av Verkstadsföreningen 1946–1983*. Solna: Arbetslivsinstitutet.
- Mellvig, F. (1945). *Industriking och idealist: boken om R.F. Berg*. Malmö: Malmö bokhandel.
- Metall (1999). *Beslutsbok till Metalls kongress 1999*. Stockholm: Svenska Metallindustriarbetareförbundet.
- Myrman, Y. (1973). *Maktkampen på arbetsmarknaden 1905–1907. En studie av de icke-socialistiska arbetarna som faktor i arbetsgivarpolitiken*. Stockholm: Stockholm Studies in Politics.
- Nergaard, K. (1999). *Organisasjonsgrad og tariffavtaledekning målt ved AKU 2. kvartal 1998*. Oslo: Fafo.
- Norberg, P. (2002). *Arbetsrätt och konkurrensrätt. En normativ studie av motsättningen mellan marknadsrättsliga värden och sociala värden*. Lund: Juristförlaget.
- Nycander, S. (1998) *Kriget mot fackföreningarna – en studie av den amerikanska modellen*. Stockholm: SNS Förlag.
- Nycander, S. (2002a). *Makten över arbetsmarknaden. Ett perspektiv på Sveriges 1900-tal*. Stockholm: SNS Förlag.
- Nycander, S. (2002b). "När liberalerna kämpade för facket". *Arena* nr 5 2002, 38–41.
- Rosengren, H. (1918). "Axel Theodor Adelswärd". I *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Del 1. Stockholm: Bonniers, 96–101.
- Schiller, B. (1967). *Storstrejken 1909. Förhistoria och orsaker*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Simonson, B. (1985). *Socialdemokratin och maktövertagandet. SAP:s politiska strategi 1889–1911, Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg* nr 28.
- Svensk Hotellrevy*, nr 5, 2002.
- Svenska män och kvinnor*. Del 7. Stockholm: Bonniers 1954.
- Swenson, P. (2002). *Capitalists against Markets. The Making of Labor Markets and Welfare States in the United States and Sweden*. Oxford: Oxford University Press.
- Sverke, M. & Hellgren, J. (Red; 2002). *Medlemmen, facket och flexibiliteten. Svensk fackföreningsrörelse i det moderna arbetslivet*. Lund: Arkiv.
- TCO (2000). *De styrda och de fria. Den tudelade tjänstesektorn*. Stockholm: TCO.
- Therborn, G., Kjellberg, A., Marklund, S. & Öhlund, U. (1978). "Sverige före och efter socialdemokratin: en första översikt". *Arkiv* nr 15–16, 3–36.
- Thörnberg, E. H. (1922). "Rudolf Fredrik (Fritz) Berg". I *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Del 3. Stockholm: Bonniers, 395–399.
- Tjørnehøj, H. (1999). "Den store kamp". I Andreassen et al 1999, 325–350.
- Uhlén, A. (1949). *Facklig kamp i Malmö under sju decennier*. Malmö: Framtiden.
- Union members in 1999*. BLS News Release 19 januari 2000. Washington: Bureau of Labor Statistics.
- Walldén, G. (1955). *Med Sveriges Träindustriförbund under 50 år*. Stockholm: Sveriges Träindustriförbund.
- Westerstahl, J. (1945). *Svensk fackföreningsrörelse*. Stockholm: Tiden.
- Åmark, K. (1986). *Facklig makt och fackligt medlemskap. De svenska fackförbundens medlemsutveckling 1890–1940*. Lund: Arkiv.